

Bosna i Hercegovina
Komisija/Povjerenstvo za očuvanje
nacionalnih spomenika

Босна и Херцеговина
Комисија за очување
националних споменика

**POVJERENSTVO ZA OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA
BOSNE I HERCEGOVINE**

NAČELA I SMJERNICE ZA OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA

Sarajevo, lipanj 2018. godine

KAZALO

PREDGOVOR	4
PRIJEGLED	13
UVOD	15
Predmet i ciljevi Smjernica	16
Postojeći odnos međunarodnih konvencija u oblasti zaštite kulturnog naslijeđa sa ustavno-pravnim okvirom Bosne i Hercegovine	16
Mjerodavnosti i poslovi Povjerenstva	17
I. NACIONALNI SPOMENIK	19
Načela za proglašenje nacionalnih spomenika	19
Kategorizacija nacionalnih spomenika prema značaju	21
Liste nacionalnih spomenika	22
Monitoring provedbe odluka Povjerenstva i stanja nacionalnih spomenika	25
Dokumentiranje nacionalnih spomenika	27
Proces dokumentiranja	27
Ciljevi dokumentiranja	28
II. PREDMET PRAVNE ZAŠTITE	29
Nacionalni spomenik – predmet pravne zaštite	29
Pokretna dobra	29
Nepokretna dobra	30
Specifična dobra (Kulturni krajolici)	34
Serijska dobra	39
III. VRJEDNOVANJE DOBRA	40
Utvrđivanje vrijednosti dobra	40
Pojam vrijednosti – definiranje pojma i termina	40
Razumijevanje vrijednosti	40
Suštinska svojstva dobra – Kvalifikatori vrijednosti	42
Kriteriji vrjednovanja funkcije i značaja – Tipologija vrijednosti	46
Opće značajke dobra	51
Specifični kriteriji	51
Ekonomski potencijal dobra	51
Utvrđivanje značaja dobra	52
Izjava o značaju nacionalnog spomenika	55
IV. ZAŠTITA I OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA	56
Režim zaštite nacionalnih spomenika	57
a) Zona zaštite i zaštitni pojas	57
b) Mjere zaštite	60
c) Stupnjevi zaštite	84
V. PROCES PROGLAŠENJA DOBRA NACIONALNIM SPOMENIKOM	98
Postupak za donošenje konačnih odluka o statusu dobara	98
1. Uvjet za započinjanje postupka	98
2. Tijek postupka	98
3. Odluka o proglašenju	101
4. Objava odluke	102
5. Odluke o izmjeni i dopuni odluka Povjerenstva	103
6. Provedba odluka Povjerenstva	105

7. Povlačenje peticije	107
VI. BIBLIOGRAFIJA ODABRANIH IZVORA	108
KNJIGE, ČLANCI, SMJERNICE I VODIČI	108
MEĐUNARODNE POVELJE, DEKLARACIJE, ZAKONI I DRUGI DOKUMENTI	112
PROPISI KOJI REGULIRAJU OBLAST ZAŠTITE I RABLENJA KULTURNOG NASLJEĐA U BOSNI I HERCEGOVINI	115
VII. ANEKS	121

PREDGOVOR

Očuvanje nasljeđa je aktivni proces koji omogućava održivi razvitak i upravljanje promjenama uz sudjelovanje svih strana u procesu, od lokalnih stanovnika, vlasnika dobara, do državne administracije. Značaj očuvanja nasljeđa nije samo u zaštiti fizičkih struktura, već i u onome što one znače za ljude, tj. *genius loci* (duhu mjesta)¹.

Proces očuvanja nasljeđa u Bosni i Hercegovini, vrši se sukladno Aneksu 8. Dejtonskog mirovnog sporazuma², međunarodnim konvencijama iz oblasti zaštite kulturnog nasljeđa, u kojima je Bosna i Hercegovina ugovorna strana, sa ciljem da se osigura identifikiranje, zaštita, očuvanje, prezentacija i predaja nasljeđa od velike vrijednosti budućim generacijama.

Kultura je širok, inkluzivan koncept koji obuhvata sve izraze ljudskog postojanja. Izraz "kulturni život" je eksplicitna referenca na kulturu kao živi proces, povijesni, dinamičan i evoluirajući, sa prošlošću, sadašnjošću i budućnošću.³ Pojam same kulture je izveden iz koncepta kultivacije, tj. uzgoja biljaka i životinja ili treninga ljudskog uma i tijela. Također je povezan sa konceptom kulta, tj. obožavanja. Kulturno nasljeđe se tiče svih ovih različitih aspekata kulture, tradicionalno prenošene sa generacije na generaciju.

Kroz vrijeme, ideja o tomu što "nasljeđe" podrazumijeva proširila se sa individualnih građevina/spomenika na šire područje ("kulturni krajolik", "povijesni urbani krajolik") postupno mijenjano čovjekovim djelovanjem, gdje materijalno i nematerijalno⁴, prirodno i izgrađeno postaju neodvojivi – sustav stvoren međudjelovanjem prirodnog okoliša sa kulturnim i ekonomskim snagama društva.

Jedan od temeljnih ciljeva očuvanja i razvoja kulturnog nasljeđa jeste da se najvrjednija kulturna dobra i dobra ranije prepoznata kao spomenici kulture zaštite kao nacionalni spomenici Bosne i Hercegovine.

Također, važan je cilj podizanje svijesti o nasljeđu. Poštovanje kulturnog i prirodnog nasljeđa jedan je od temeljnih ciljeva Povjerenstva, koji će se realizirati kroz napredne edukacijske i

¹ "Duh mjesta je određen materijalnim (građevine, lokaliteti, pejzaži, rute, objekti) i nematerijalnim elementima (memorije, usmena predaja, rituali, festivali, tradicionalno znanje, vrijednosti, okusi i mirisi), što sve značajno doprinosi stvaranju mjesta i davanju mu duha"... „Duh mjesta nudi punije razumijevanje životnog, a istodobno i trajnog karaktera spomenika, lokaliteta i kulturnih krajolika. On pruža bogatiju, dinamičniju i sveobuhvatnu viziju kulturne baštine. Duh mjesta postoji, u ovome ili onome obliku, praktično u svim kulturama svijeta i čine ga ljudska bića koja reagiraju na svoje društvene potrebe. Zajednice koje nastanjuju neko mjesto, posebice kada su to tradicionalna društva, trebale bi intimno biti vezane uz čuvanje njegove memorije, vitalnosti, kontinuiteta i duhovnosti.“ ICOMOS-ova Deklaracija o očuvanju Duha mjesta, Quebec, Kanada, 4. 10. 2008. (ICOMOS *Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*).

² Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Dejton, USA, Novembar 1995, Aneks 8. Sporazum o Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika.

³ Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, članak 15. (New York, 16. prosinca 1966) Službeni list SFRJ, br. 7/1971

⁴ Odnos između materijalnog i nematerijalnog nasljeđa je temeljito elaboriran u dvjema UNESCO-vim konvencijama: Konvenciji o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage*), Paris, 1972. i u Konvenciji za očuvanje nematerijalnog kulturnog nasljeđa (UNESCO *The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage*), Paris, 2003.

informativne programe, posebice razvitkom znanstvenog istraživanja, tehničkih studija i treninga u oblasti zaštite, očuvanja i prezentacije kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Da se izbjegnu “disbalansi” među dobrima proglašenim nacionalnim spomenicima, važno je da se uspostavi ravnoteža u predstavljanju kulturnih dobara po regijama, tako isto i po povijesnim razdobljima, među kategorijama po formi i funkciji, kao i između “elitističke” i vernakularne arhitekture.

Posebice je važno ostvariti ravnotežu među svim živućim kulturama na prostoru Bosne i Hercegovine – sa svojim tradicijama, bogatstvima, složenošću, i njihovim različitim vezama i ljudskom koegzistencijom sa okolinom. Teme trebaju biti pozorno odabrane uzimajući u obzir širok antropološki kontekst, povijesna, estetska i znanstvena gledišta kroz vrijeme, a definicije dobara unutar ovih tema trebaju biti shvaćene na holistički način, odražavajući materijalne kao i nematerijalne kvalitete dobara, ljudsku interakciju, duhovne i kreativne izraze. Neophodno je osigurati da su značajni, a ne samo najreprezentativniji, primjeri različitih kultura adekvatno zastupljeni na Listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Svaka kultura ima vlastito dostojanstvo i strukturu vrijednosti. Kulturno nasljeđe se treba potvrditi u odnosu na relevantni kulturni kontekst. Ipak, krucijalni pothvat kulture je identificiranje univerzalno validnih kriterija u odnosu na koje se specifične kvalitete mogu mjeriti.

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika u procjeni dobara koja su nominirana za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine slijedi procedure propisane za upis dobara na Listu svjetske baštine, u okviru kojih su definirani parametri za utvrđivanje izvanredne univerzalne vrijednosti (*Outstanding Universal Value, OUV*).

Prema definiciji kulturnog nasljeđa u Konvenciji o svjetskom nasljeđu, “spomenici/građevine” i “skupine građevina” bi trebali imati izvanrednu univerzalnu vrijednost sa povijesnog, umjetničkog ili znanstvenog gledišta, dok “područja” moraju biti promatrana iz etnološke ili antropološke perspektive.

U Provedbenim smjernicama za implementaciju Konvencije o svjetskom nasljeđu stoji:

„Izvanredna univerzalna vrijednost podrazumijeva kulturni i/ili prirodni značaj koji je tako izuzetan da premašuje nacionalne granice i da je od zajedničke važnosti za sadašnje i buduće generacije cijelog čovječanstva.“⁵

⁵ UNESCO-ove Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 49.

Dobra mogu biti nominirana kao kulturno, prirodno ili mješovito nasljeđe. Deset kriterija određuju izuzetnu univerzalnu vrijednost. Prvih šest kriterija se odnose na kulturno nasljeđe, a naredna četiri na prirodno:

- (i) predstavlja remek-djelo ljudskog kreativnog genija
- (ii) prikazuje važnu razmjenu ljudskih vrijednosti, kroz vremensko razdoblje ili unutar svjetskog kulturnog područja, o razvicitima u arhitekturi ili tehnologiji, monumentalnim umjetnostima, urbanom planiranju ili dizajnu krajolika
- (iii) nosilac je jedinstvenog ili barem izuzetnog svjedočanstva kulturnoj tradiciji ili civilizaciji, živućoj ili nestaloj
- (iv) izuzetan je primjer tipa građevine, arhitektonskog ili tehnološkog ansambla ili krajolika koji ilustrira značajnu fazu/faze ljudske povijesti
- (v) izuzetan je primjer tradicionalnog ljudskog naselja, uporabe zemljišta ili uporabe mora koja je reprezentativna za kulturu/e, ili ljudsku interakciju sa okolišem, naročito kada postaje ranjiva pod utjecajem nepovratne promjene
- (vi) izravno je ili materijalno u svezi sa događajima ili živućim tradicijama, idejama ili vjerovanjima, umjetničkim i književnim djelima od izuzetnog univerzalnog značaja (Odbor smatra da bi bilo najbolje rabiti ovaj kriterij u sprezi sa drugim kriterijima)
- (vii) sadrži vrhunske prirodne fenomene ili područja izuzetne prirodne ljepote i estetskog značaja

Zahtijevana izuzetna univerzalna vrijednost nasljeđa treba biti interpretirana kao izuzetan odgovor na univerzalna pitanja zajednička za sve ljudske kulture.

U kontekstu prirodnog nasljeđa, ta pitanja se odnose na bio-zemljopisnu raznolikost; u kontekstu kulturnog nasljeđa, na ljudsku kreativnost i rezultirajuću kulturnu raznolikost. Tako, pitanja ili teme su ono što je univerzalne prirode i zajedničko cijelom čovječanstvu, dok je samo nasljeđe definirano kao odgovor karakteriziran svojom kreativnom raznolikošću. Ovo je također jasno naznačeno u UNESCO-voj Univerzalnoj Deklaraciji o kulturnoj raznolikosti (*Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2001), gdje se kulturno nasljeđe sagledava kao rezultat ljudskog kreativnog procesa: "Kultura poprima različite forme kroz vrijeme i prostor. Raznolikost je utjelovljena u jedinstvenosti i višestrukosti identiteta skupina i društava koje sačinjavaju čovječanstvo.

Kao izvor razmjene, inovacije i kreativnosti, kulturna raznolikost je neophodna za čovječanstvo kao životna raznolikost za prirodu. U ovome smislu, raznolikost je zajedničko nasljeđe čovječanstva i treba biti prepoznata i afirmirana za dobro sadašnjih i budućih generacija."⁶

Tematski okvir identificira odgovor ljudi na njihovo kulturno okruženje: izraze društva, kreativne odgovore i kontinuitet, duhovne odgovore, rabljenje prirodnih resursa, kretanje stanovništva i razvojne tehnologije.

Kreacija vuče korijene iz kulturne tradicije, ali razvija se u kontaktu sa drugim kulturama. Iz ovoga razloga, nasljeđe u svim svojim formama mora biti sačuvano, poboljšano i predato sljedećim generacijama kao zapis ljudskog iskustva i težnji, tako da njeguje kreativnost u različitosti i inspirira istinski dijalog među kulturama.⁷

Temeljni uvjeti za kvalifikaciju dobara i područja na Listu svjetskog nasljeđa UNESCO-a uključuju zahtjev o dokazu autentičnosti i integriteta, te ih je u našim procedurama u Bosni i Hercegovini obvezno poštovati. Da bi se osigurala neophodna razina kvalitete, prema Provedbenim smjernicama iz 2005. godine, zahtijeva se da se za sva potencijalna dobra pruže dokazi autentičnosti i integriteta, ali i plan adekvatnog upravljanja dobrom⁸, zasebno obrazložen.

Autentičnost treba biti zadovoljena za dobro koje se nominira pod kriterijima od (I) do (VI), da su njegove kulturne vrijednosti (prepoznate kroz predložene nominacijske kriterije) istinito i vjerodostojno izražene kroz različite attribute uključujući:

- oblik i dizajn
- materijale i građu

(viii) ističe se kao primjer koji predstavlja značajnu fazu povijesti Zemlje, uključujući zapise o životu, značajne tekuće geološke procese u razvitku reljefnih oblika, ili značajnih geomorfničkih ili fiziografskih odlika

(ix) Izuzetan je primjer koji predstavlja značajne ekološke i biološke procese u razvitku kopnenih, slatkovodnih, priobalnih i morskih ekosustava i zajednica biljaka i životinja

(x) sadrži najznačajnija prirodna staništa za *in-situ* konzervaciju biološke raznolikosti, uključujući one koji sadrže ugrožene vrste od izuzetne univerzalne vrijednosti sa gledišta znanosti ili konzervacije.

⁶ UNESCO-va Univerzalna Deklaracija o kulturnoj raznolikosti, 2001, članak 1. (UNESCO *Universal Declaration on Cultural Diversity*), 2001.

⁷ Ibid, članak 7.

⁸ Plan upravljanja je središnji instrument planiranja za zaštitu, rabljenje, očuvanje i uspješni razvitak kulturnog dobra – nacionalnog spomenika. Oblik i sadržaj plana upravljanja treba biti utemeljen se na preporukama UNESCO-a - "Preporuke o zaštiti na nacionalnoj razini kulturne i nacionalne baštine" (UNESCO *Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*).

- uporabu i funkciju
- tradicije, tehnike i sustave upravljanja
- lokaciju i prostorni kontekst
- jezik i druge forme nematerijalnog nasljeđa
- duh i osjećaj i
- druge unutarnje i izvanjske čimbenike.⁹

Definicija pojma autentičnosti vremenom se razvijala. Prije revizije, data u ranijoj verziji Provedbenih smjernica 2005. godine, test autentičnosti se sastojao od četiri parametra: dizajn, materijal, umijeće i fizički kontekst – pojam se odnosio samo na materijalni aspekt nasljeđa.

Daljnijim razvitkom, koncept autentičnosti se odnosi na istinitost (istina predstavljena ljudskim stvaranjem), i u smislu samostalnosti autonomne ljudske kreacije, i u smislu bivanja istinitim dokazom nečega. Dakle, za istraživanje pojma autentičnosti, relevantne polazne pozicije su koncepti kao što su: kontinuitet i promjena, i pojam istinitosti.¹⁰

Postepenost obnove (zamjene) dijelova objekta kroz vrijeme osigurava prostorno-vremenski kontinuitet objekta, dok je drugi slučaj rekonstrukcija građevine ili dijela građevine u određenom trenutku vremena kao odgovor na destrukciju izazvanu prirodnim nepogodama ili ratnim razaranjima. U oba slučaja zadržava se određeni stupanj autentičnosti.

Prvi kriterij svjetskog nasljeđa za definiciju izuzetne univerzalne vrijednosti (*OUV*)¹¹ odnosi se na “remek-djelo ljudskog kreativnog genija”. UNESCO-vo prepoznavanje ljudske kreativne raznolikosti upućuje na sagledavanje kreativnosti kao zajedničke karakteristike u svim kulturama i vremenima. Takva kreativnost ne može biti rezultat jednostavnog ispunjenja praktične svrhe. Ljudska kreativnost je proces sa milenijskim kontinuitetom koji se sastoji od razumnog odražavanja stvarnosti (*mimesis*) kroz mnoge forme koje su postale sastavni elementi u dizajnu ključnih monumentalnih struktura u različitim povijesnim, kulturnim i religijskim kontekstima. Oblik predstavljanja ili ponovnog predstavljanja tema i ideja jeste odgovor koji bi mogao osigurati kontinuitet, kao i stvoriti nove forme. U ovome smislu *mimesis* (imitativno predstavljanje stvarnog svijeta u umjetnosti) se može shvatiti kao proces učenja.

Kada razmatramo kulturna dobra, naglasak u testu autentičnosti bi trebao biti na kreativnom aspektu, ali također se zahtijeva i potvrda relevantnog povijesnog i kulturnog konteksta.

⁹ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 82.

¹⁰ ICOMOS-ov Nara Dokument o autentičnosti: „Očuvanje kulturnog nasljeđa u svim svojim formama i povijesnim razdobljima je ukorijenjeno u vrijednostima pripisanim nasljeđu. Naša sposobnost da razumijemo ove vrijednosti ovisi djelomice od stupnja do kojega izvori informacija o ovim vrijednostima mogu biti shvaćeni kao vjerodostojni ili istiniti. Znanje i razumijevanje ovih izvora informacija, u odnosu na originalne i naknadno stečene karakteristike kulturnog nasljeđa, i njihovo značenje, neophodni je temelj za procjenu svih aspekata autentičnosti.“ (*ICOMOS The Nara Document on Authenticity*), 1994, članak 9.

¹¹ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 49.

Treći *OUV* kriterij¹² se odnosi na “svjedodžba o kulturnoj tradiciji ili civilizaciji”; a peti na “tradicionalno ljudsko naselje, uporabu zemljišta ili mora koje je reprezentativno za kulturu/kulture ili ljudsku interakciju sa okolišem.”

Oba ova kriterija se odnose na materijalne dokaze povijesti lokaliteta.

Test autentičnosti bi se, dakle, također trebao odnositi na ovaj dokaz i njegovo značenje, tj. potvrdu istinitosti izvora informacija.

U slučaju uništenja spomenika oružanim sukobom, za lokalitet se još uvijek može smatrati da je zadržao svoj značaj kao mjesto izuzetnog svjedočanstva kulturnih aktivnosti koje se odvijaju stoljećima kao rezultat komunikacije među kulturama. Ovakva pitanja uvijek zahtijevaju kritičko ispitivanje svih čimbenika da bi se došlo do balansiranog suda u smislu autentičnosti i integriteta mjesta.

Možemo navesti primjer Mostara: Stari most podignut 1566. godine, remek-djelo arhitekture i graditeljske tehnologije svoga vremena, uništen je u ratnim razaranja u studenome 1993. godine.

I sami naziv lokaliteta svjedoči o značaju ove strukture. Most je 2004. godine obnovljen na originalnom mjestu uz potporu UNESCO-a, Svjetske banke i brojnih država. Originalni dijelovi koji su ostali in situ su sačuvani, ali luk mosta je ponovno izgrađen. Također, povijesno gradsko središte koje okružuje most je pretrpjelo značajno razaranje i sada je obnovljeno. Odbor za svjetsko nasljeđe je upisao 2005. godine ovo dobro Zona Starog mosta u Starom gradu Mostaru (*Old Bridge Area of the Old City of Mostar*) na svoju listu na temelju šestog kriterija, naglašavajući njegov značaj kao “simbol pomirenja, međunarodne suradnje i koegzistencije različitih kulturnih, etničkih i religijskih zajednica”. Uzimajući u obzir da je većina originalnog mosta i građevina bila uništena, mjesto je svakako izgubilo dio svoje autentičnosti. Međutim, još uvijek je zadržalo svoj značaj kao arheološka svjedodžba povijesti, povezano sa snažnom simboličkom vrijednošću. Dakle, svjedodžba interakcije različitih kultura na mjestu razgraničenja. Oba ova kriterija zadovoljavaju test autentičnosti.

Četvrti *OUV* kriterij¹³ se odnosi na “tip građevine, arhitektonskog ili tehnološkog ansambla ili krajolika koji ilustrira značajnu fazu/faze u ljudskoj povijesti”.

Ovo je najčešće rabljen kriterij i može imati različite funkcije. Može predstavljati tip građevine koja je postala prototip, ili građevine koja je prepoznata kao najreprezentativniji primjer određene tipologije. Ovaj kriterij se također može uporabiti za “skupinu građevina”, kao što su povijesni gradovi, i mjesta kao dizajnirani vrtovi i kulturni krajolici. Međutim, ovdje naglasak u definiciji autentičnosti je naročito na izvrsnosti dizajna, i daljnjem razvitku i usavršavanju određene tipologije.

Kada se bavimo vernakularnim¹⁴ dobrom, autentičnost treba biti potvrđena ne samo kroz konstrukciju, nego i kroz kontinuitet tradicije, duha i osjećaja, tj. nematerijalne kvalitete mjesta. Vrijednost i značaj se mogu izgraditi samo u komunikaciji i dijalogu svih društvenih komponenti, formirajući tako kulturni identitet zajednice. Ovo je slučaj u tradicionalnom društvu i može se smatrati važnim dijelom nasljeđa, naročito u tradicionalnim naseljima i mnogim tipovima kulturnih krajolika. Možemo govoriti o tradicionalnoj socio-kulturnoj

¹² Ibid.

¹³ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 49.

¹⁴ Narodno graditeljstvo.

autentičnosti, koja kada postoji, opravdava kontinuitet tradicionalnih formi života i tradicionalnog tretmana izgrađenih struktura.

Moderna društva imaju tendenciju fragmentacije i smanjenja dijaloga. Rezultat je gubitak zajedničkih horizonata i vrijednosti – koje bi trebale premašivati prenaglašavanje individualnosti i naglasiti zajedničke odgovornosti. I sada, moramo prepoznati ponovno da obnova vrijednosti i značenja zahtijeva dijalog.

Neophodno je prihvatiti da različite kulture mogu imati različite načine izražavanja po pitanjima kao što su istinitost i autentičnost. Ideja povijesti i uključenosti zajednice se odnosi na koncepte koji su u općenitoj svezi sa idejom autentičnosti u kulturnom nasljeđu – to je istinitost bez iskrivljavanja, kao i nešto novo i kreativno.

Dvije temeljne komponente umjetničkog djela su: materija (tvar) i svijet značenja (ideja). Umjetnički aspekt djela (rezultata kreativnog procesa) ostaje neopipljiv, ali se može iskusiti kroz fizičku realnost djela. Jednom stvoreno, takvo djelo ima neovisnu egzistenciju. Umjetnički aspekt djela je u sadašnjosti, tj. u umu osobe koja ga prepoznaje. Ovaj aspekt je u temelju nematerijalan, i može se iskusiti kroz kritičko promatranje i razumijevanje prostorno-materijalne stvarnosti kojom se djelo prikazuje. Autentičnost umjetničkog djela je u unutrašnjem jedinstvu mentalnog procesa i materijalne realizacije djela.

Očuvanje umjetničkog djela se ostvaruje kroz poznavanje njegove istinitosti, i može se ostvariti u različitoj mjeri obima, vjernosti i lucidnosti, a njegovo vrjednovanje – i prema tomu očuvanje – ovisi o prepoznavanju njegovog umjetničkog značaja svaki put kada se djelo razmatra.

Čak i kada je djelo izgubilo originalnu funkciju, još uvijek može ponuditi podsjetnik na nju, što doprinosi uspostavljanju njegovog značenja u sadašnjosti. Njegova obnova treba biti zasnovana na metodološkom procesu u kojem je umjetničko djelo prepoznato, u svojem fizičkom biću, i u svojoj dualnoj estetskoj i povijesnoj prirodi, te u svjetlu svoje transmisije u budućnost.

Integritet je drugi ključni čimbenik u identificiranju i definiciji nasljeđa.

Integritet¹⁵ označava mjeru cjelovitosti i netaknutosti prirodnog i/ili kulturnog nasljeđa i njegovih atributa, mora biti analiziran u odnosu na kvalitete koje su predmet valorizacije u određenom dobru.

Vizualni integritet pomaže da se definiraju estetski aspekti dobra, a *funkcionalni integritet* omogućava bolje razumijevanje dobra. Sustav upravljanja, koji jamči da povezane vrijednosti neće biti ugrožene, temeljen je na funkcionalnom integritetu dobra.

Ako nominacija razmatra samo postojeći spomenik kao ostatak prošlosti, opravdanje upisa na listu bi trebalo biti utemeljeno na široj definiciji mjesta, jer značaj svakog dobra je temeljno povezan sa prostornim obuhvatom.

¹⁵ Provedbene smjernice za implementaciju Konvencije o svjetskom nasljeđu (2005. i 2017) zahtijevaju da dobro nominirano za UNESCO-vu Listu svjetskog nasljeđa zadovoljava uvjete integriteta. Integritet je mjera cjelovitosti i netaknutosti prirodnog i/ili kulturnog nasljeđa i njegovih atributa. Ispitivanje uvjeta integriteta zahtijeva procjenu stupnja u kojem dobro:

- a) obuhvata sve neophodne elemente da se izrazi izuzetna univerzalna vrijednost
- b) adekvatne je veličine da osigura potpunu predstavu osobina i procesa koji prenose značaj dobra
- c) pati od negativnih efekata razvitka i/ili zanemarenosti.

UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 88.

Dobra koja su do sada predložena ili upisana na Listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine bi trebala biti ponovno, poslije određenog vremenskog razdoblja, pregledana i revalorizirana, a onda možda, i redefinjirana kao skupine serijskih dobara ili kao povijesni urbani krajolik, ili kao kulturni krajolik sa zonom/zonama nasljeđa u jezgri, i odgovarajućim zaštitnim pojasom.

Funkcionalni integritet dobra se odnosi na identificiranje funkcija i procesa na kojima je njegov razvitak u vremenu bio baziran – kao što su one povezane sa interakcijama u društvu, duhovnim odgovorima, rabljenjem prirodnih resursa i seobama. Prostorno identificiranje elemenata koji dokumentiraju takve funkcije i procese pomaže da se definira strukturalni integritet mjesta, odnoseći se na ono što je sačuvano iz njegovog razvitka kroz vrijeme. Ovi elementi su svjedodžba kreativnog odgovora i kontinuiteta u gradnji struktura, i pružaju osjećaj njihove prostorne cjelovitosti.

Dakle, dobra nominirana na Listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine trebaju biti elaborirana u širem teritorijalnom kontekstu i integrirana u planove prostornog uređenja i upravljanja.

“Nematerijalno kulturno nasljeđe”¹⁶ označava prakse, predstave, izraze, znanje, vještine – kao i instrumente, predmete, artefakte i kulturne prostore povezane s njima – koje društvene zajednice prepoznaju kao dio svog kulturnog nasljeđa. Ovo nematerijalno kulturno nasljeđe, prenošeno sa generacije na generaciju, konstantno se obnavlja u zajednicama i skupinama kao njihov odgovor na okruženje i njihova interakcija sa prirodom i poviješću, dajući im osjećaj identiteta i kontinuiteta, promičući poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.¹⁷

Cijelo nasljeđe čovječanstva ima i nematerijalnu dimenziju, bilo to umjetničko djelo, povijesna zgrada, povijesni grad ili kulturni krajolik.

Nematerijalno nasljeđe se konstantno ponovno kreiralo i ne može biti promatrano u svjetlu statične, povijesne autentičnosti, pa je neophodno napraviti razliku između procjene autentičnosti fizičke strukture i procjene autentičnosti tradicionalne¹⁸ prakse. Međutim, ovo ne znači da se sam pojam autentičnosti treba promijeniti. Kultura u sebi sadrži i kontinuitet i promjenu; i zbog temeljne ljudske prirode iskazane u kreativnosti, predaja znanja i vještina često uključuje promjenu dok u isto vrijeme gradi i održava kulturni identitet tradicije. U ekstremnim slučajevima, takva promjena može dovesti do falsificiranja ili izumiranja kulturnih tradicija. Ne tvrdeći da je živuća tradicija esencijalno vezana za višestrukost, ipak možemo biti svjesni da biti živ znači mijenjati se. Svaka generacija mora obnoviti vrijednosti

¹⁶ Slijedeći UNESCO-ve konvencije, liste nominiranih dobara trebaju uključivati i nematerijalna i folklorna kulturna dobra. Upisi se baziraju na pojmu izuzetne vrijednosti sa povijesnog, umjetničkog, etnološkog, sociološkog, antropološkog, jezičkog ili književnog gledišta. Nematerijalno kulturno nasljeđe se manifestira u sljedećim domenama:

- a) oralne tradicije i izrazi, uključujući jezik kao pokretač nematerijalnog kulturnog nasljeđa
- b) scenske umjetnosti
- c) društvene prakse, rituali i svečani događaji
- d) znanje i prakse koje se tiču prirode i svemira
- e) tradicionalno zanatstvo.

¹⁷ UNESCO-va Konvencija za Zaštitu nematerijalnog kulturnog nasljeđa (*UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), Pariz, 2003, članak 2.

¹⁸ *Traditio* (lat.) – prijenos, predaja, isporuka.

nasljeđene iz prošlosti, i reinterpetirati ih odražavajući pojam kulturne raznolikosti. Ponekad se takva reinterpetacija odvija u novim situacijama, dakle zahtijeva promjenu.

Pristup živućem nasljeđu¹⁹, kojem Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika teži, fokusira se na izvornu povezanost zajednice sa dobrom u kontinuitetu. *Materijalno i nematerijalno nasljeđe se smatra i čuva kao jedinstvo, unutar okvira kontinuiteta. Trebamo sačuvati nasljeđe prošlosti od negativnih utjecaja sadašnjosti, radi generacija budućnosti.*

U kontekstu kontinuiteta, granice između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti su eliminirane. Prošlost, sadašnjost i budućnost su ujedinjene u trajnu sadašnjost, i time je sadašnjost viđena kao nastavljanje prošlosti u budućnost.

Prema pristupu živućem nasljeđu, autentičnost je u sadašnjosti i odnosi se uglavnom na nematerijalnu povezanost zajednice sa lokalitetom. Značaj razumijevanja ovoga koncepta je najbolje objašnjen ovako: "Očuvanje kulturnog nasljeđa u svim svojim formama i povijesnim razdobljima je ukorijenjeno u vrijednostima pripisanim nasljeđu".²⁰

Očuvanje povijesnog urbanog krajolika tretira gradove koji su živi, dinamični organizmi: društvene strukture i potrebe se razvijaju, a fizičko tkivo se stalno prilagođava. Gradovi predstavljaju kontekst svakodnevnog života i aktivnosti, mjesto društvenih i ekonomskih razmjena, ambijent iskustva i osjećaja, nastavljaju izražavati vrijednosti koje čuvaju kolektivni identitet i pamćenje, pomažući održati osjećaj kontinuiteta i tradicije.

Danas povijesni gradovi zauzimaju vrlo značajno mjesto u suvremenom životu, zasnovano na kvaliteti fizičkih prostora, lokalnog identiteta, koncentraciji kulturnih i umjetničkih događaja, te kao nositelja globalnog kulturnog turizma.

Povijesne strukture i novi razvitak mogu međusobno djelovati i ojačati svoju ulogu i značenje u kontinuiranom procesu kompromisa i prilagodbi. Urbani krajolik daje obilježje svakog grada, vrijednost koju treba shvatiti, očuvati i poboljšati kroz pozornu politiku i sudjelovanje javnosti. Očuvanje se istodobno bavi i prošlošću i budućnošću.

Preporuka o Povijesnom urbanom krajoliku Opće konferencije UNESCO-a 2011. godine²¹ donosi provedbena načela koji mogu osigurati modele urbanog očuvanja koji poštuju vrijednosti, tradicije i okruženja različitih kulturoloških konteksta, kao i da pomognu redefinirati urbano nasljeđe kao središte procesa prostornog razvitka – prepoznati i pozicionirati povijesni grad kao resurs za budućnost.

Uzimajući u obzir brzu transformaciju gradova, krajolika i kulturnih ruta koje proizlaze iz promjena u načinu života, gospodarstva, razvitka, turizma ili velikih katastrofa prirodnog ili ljudskog podrijetla, te prepoznavanja, zaštite i održavanja spomenika, mjesta i područja u cilju smanjivanja prijetnji koje transformacijski procesi predstavljaju kulturnoj baštini u njezinom bogatstvu: autentičnosti, značenju, vrijednosti, integritetu i raznolikosti, ovaj

¹⁹ "Koordiniirano i strukturirano upravljanje kulturnim dobrom ili lokalitetom sa primarnom svrhom zaštite značaja dobra" kao "određenog kroz analizu sveukupne vrijednosti" (skup pozitivnih karakteristika ili kvaliteta) koju društvo, sačinjeno od različitih interesnih skupina ("bilo koja skupina sa legitimnim interesom u svezi sa lokalitetom"), pripisuje ovom dobru. ICOMOS-ova Povelja iz Bure (*the Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, The Burra Charter*), 1999.

²⁰ ICOMOS-ov Nara dokument o autentičnosti (*ICOMOS The Nara Document on Authenticity*), 1994, članak 9.

²¹ UNESCO-va Preporuka o krajolicima kulturnog nasljeđa (*UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape*), novembar 2011.

dokument donosi načela i preporuke, temeljene na međunarodnim konvencijama i našoj pozitivnoj praksi.

Suradnja i angažman stručnih institucija, državne administracije i lokalnih zajednica, vodi ka poboljšanju svijesti o nasljeđu i razvitku održivih strategija upravljanja očuvanjem nasljeđa. Procesi očuvanja nasljeđa uključuju: arhitekturu, urbano i regionalno planiranje, planiranje krajolika, inženjering, antropologiju, povijest, arheologiju, etnologiju, muzeologiju i arhivistiku.

Multidisciplinarni pristup zasnovan na smjernicama i specifične zakonodavne mjere su temelj za izradu sveobuhvatnih planova, ili sustava za očuvanje, upravljanje i nadzora dobara.

S ovim dokumentom će biti upoznate vladine i nevladine organizacije, sve institucije i stručnjaci u Bosni i Hercegovini koji mogu pridonijeti primjeni zakonodavstva, procesima planiranja i upravljanja radi bolje zaštite i očuvanja spomenika, povijesnih mjesta i područja.

Profesor dr. Amir Pašić

Član Povjerenstva i predstavnik Bosne i Hercegovine u Odboru svjetske baštine UNESCO-a

PRIJEGLED

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) je jedna od bosanskohercegovačkih institucija za zaštitu i očuvanja nasljeđa koje baštine stotinuitrideset godina dugu tradiciju zaštite, očuvanja i prezentacije kulturnog nasljeđa.

Povjerenstvo je utemeljeno Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (u daljnjem tekstu: Aneks 8).

Predmetnim sporazumom kulturno nasljeđe je prvi put u modernoj povijesti svijeta, kroz jedan mirovni sporazum, prepoznato kao jedan od krucijalnih elemenata očuvanja zajednice i njezinog identiteta, nakon što je u razdoblju 1992.–1995. godine bilo predmetom ratnih ciljeva.

Opća i posebna iskustva Bosne i Hercegovine daju specifičnost potrebama i uvjetima za zaštitu i očuvanje bosanskohercegovačkog nasljeđa. Ono što je snažno potvrđeno na primjeru bosanskohercegovačkog nasljeđa i iskustva njegove zaštite jeste potreba ljudi za kontinuitetom: kontinuitetom života na jednom mjestu, povezanosti ljudi sa objektima i prostorima nasljeđa i njihovih značenja.

Načela i smjernice za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Smjernice) prezentiraju:

- predmet pravne zaštite nacionalnih spomenika
- tipologiju vrijednosti nacionalnih spomenika
- općeniti metodološki pristup utvrđivanja mjera zaštite za zaštitu i očuvanje nacionalnih spomenika
- stav spram posebnih kategorija nacionalnih spomenika (mjesto i ostatci, ruševni objekti, nezakonito izgrađeni objekti)
- postupak za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom, koji provodi Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika (u cilju osiguranja cjelovitije i kvalitetnije zaštite spomenika i njihovog adekvatnog rabljenja i integriranja u razvojne planove).

Smjernice su usuglašene sa pravnim okvirom BiH, preporukama međunarodnih konvencija i povelja, pozitivnih iskustava drugih zemalja, kao i priznatim znanstvenim izvorima, u cilju detaljnijeg uređivanja načina vršenja ovlasti Povjerenstva utvrđenih Aneksom 8., te utemeljene na postojećim znanjima, iskustvima i praksama iz oblasti zaštite i očuvanja kod nas i u drugim zemljama, kao i na petnaestogodišnjem iskustvu rada i djelovanja samog Povjerenstva.

Povjerenstvo kroz ovaj dokument prezentira pristup definiranja određenog dobra nacionalnim spomenikom te daje smjernice za promatranje, definiranje, valorizaciju i očuvanje nacionalnih spomenika, s tim da su i pristup i smjernice primjenjivi na kompletno nasljeđe Bosne i Hercegovine.

Dokument nema za cilj zamijeniti vodiče za konzervaciju/restauraciju nasljeđa, niti dati detaljne tehničke i stručne upute u konzervatorsko/restauratorskim radovima na lokalitetima i objektima nasljeđa. Dokument, uz načela za proglašenje nacionalnih

spomenika, nudi konkretne upute za integriranu zaštitu nasljeđa kod planiranja te donošenja odluka o intervencijama i načinima rabljenja lokaliteta i objekata nasljeđa u cilju njihovog očuvanja i održivog razvitka.

Smjernice su namijenjene sljedećim ciljnim skupinama:

1. interna ciljna skupina (članovi Povjerenstva, uposleni u Tajništvu Povjerenstva koji rade na izradi odluka)
2. provoditelji odluka Povjerenstva (entitetske vlade i vlada Distrikta Brčko, resorna ministarstva, zavodi i druge institucije mjerodavne za kulturu i za prostorno uređenje, lokalna tijela vlasti, inspekcija)
3. stručna javnost (istraživači, studenti, postdiplomci i doktoranti; predavači i profesori, stručnjaci uposleni u muzejima, galerijama, arhivima i dr., specijalizirane nevladine organizacije koje se bave istim ili sličnim pitanjima)
4. druge zainteresirane strane (lokalna zajednica, vlasnici ili korisnici dobara, investitori, nevladine udruge itd.).

Smjernice, po svom karakteru, predstavljaju aktivan dokument koji će Povjerenstvo u procesu svoga rada i novim saznanjima, a u suradnji sa institucijama mjerodavnim za implementaciju odluka Povjerenstva i ostalim zainteresiranim stranama, pravovremeno unapređivati.

ZAHVALA

U izradi ovih Smjernica sudjelovali su stručnjaci iz Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, te izvanjski stručnjaci koji svojim iskustvom i angažiranjem u brojnim međunarodnim projektima doprinose očuvanju kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine i njegovoj afirmaciji u međunarodne programe. Posebnu zahvalu iskazujemo recenzentima Nađi Folić Kurtović i Aidi Idrizbegović Zgonić.

Načela i smjernice za očuvanje nacionalnih spomenika usvojilo je Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika u sazivu: prof. dr. Amir Pašić, Goran Milojević i Radoje Vidović, na 21. sjednici održanoj 14. lipnja 2018. godine.

UVOD

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, sukladno odredbama Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, vrši valorizaciju i proglašenje pokretnih i nepokretnih dobara, arheoloških lokaliteta, skupina građevina i grobalja nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine, a na temelju konvencija UNESCO-a i Vijeća Europe u kojima je Bosna i Hercegovina ugovorna strana, preporuka međunarodnih stručnih tijela uspostavljenih na temelju ovih međunarodnih ugovora, te utvrđuje mjere zaštite za dobra koja su odlukama Povjerenstva proglašena nacionalnim spomenicima Bosne i Hercegovine.

Dobra mogu biti:

- arheološko nalazište i arheološke zone
- krajolik i njegovi dijelovi koji svjedoče o čovjekovoj nazočnosti u prostoru, a imaju određene vrijednosti i značaj
- pokretna i nepokretna stvar od umjetničkog, povijesnog, arheološkog, antropološkog, arhitektonskog, paleontološkog, ambijentalnog i znanstvenog značaja
- zgrada, odnosno prostor u kojemu se trajno čuva ili izlaže dobro i dokumentacija o njemu
- mjesto i ostatci ili ponovno uspostavljeno dobro po pravilima povijesne restauracije koje je porušeno, a koje je prije rušenja ispunjavalo kriterije za proglašenje zaštićenim dobrom ili je imalo status zaštićenog dobra ili dobra pod prethodnom zaštitom
- dobro čine i dijelovi, cjeline, skupine ili zbirke navedenih dobara, kao i unutarnja i izvanjska oprema i instalacije koje čine integralnu cjelinu sa građevinom.

Dobra, pronađena slučajno ili tijekom ne/ovlaštenih arheoloških iskopavanja ili izvođenja drugih radova, uživaju zaštitu bez obzira na vlasništvo ili registraciju.

Dobro za koje Povjerenstvo utvrdi da zadovoljava potrebne uvjete biva proglašeno nacionalnim spomenikom, a kroz odluku Povjerenstva o proglašenju.

Dobra koja se nalaze na Privremenoj listi²² nacionalnih spomenika imaju status nacionalnog spomenika do konačne odluke Povjerenstva o njima.

Svrha zaštite nacionalnih spomenika je:

- osiguranje predaje budućim generacijama i očuvanje tradicija
- stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak nacionalnog spomenika i poduzimanje mjera potrebnih za njegovo redovito održavanje
- sprječavanje svake radnje kojom bi posredno ili neposredno mogla biti ugrožena njegova utvrđena vrijednost i značaj
- sprječavanje protupravnog postupanja sa/na nacionalnim spomenicima, te protivpravnog iznošenja pokretnih nacionalnih spomenika
- uspostavljanje uvjeta da nacionalni spomenik prema svojoj namjeni i značenju služi općem interesu
- razvijanje svijesti o nasljeđu kao temeljnoj komponenti i resursu održivog razvitka

²² Privremena lista je lista dobara koju je usvojilo Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, utemeljeno na Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, pod pokroviteljstvom Organizacije ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (UNESCO), na 15. sjednici održanoj 14. 06. 2000. godine.

- osiguranje dostupnosti nasljeđa svima (uspostavljanje javne namjene kada je to moguće, osiguranje dostupnosti različitim starosnim skupinama i posebice osobama sa umanjenim fizičkim sposobnostima).

Predmet i ciljevi Smjernica

Predmet Smjernica su:

- pravna zaštita kojom se definiraju vrste dobara i kako se s njima pravno postupa
- definiranje vrijedovanja dobara i njihova hijerarhija u odnosu na vrijednost, načela procjene vrijednosti i značaj za zajednicu i pojedinca
- definiranje i klasificiranje nacionalnih spomenika, pojašnjenje liste načela i procesa monitoringa, značaj i opis dokumentiranja te sadržaj spomeničkog dosijea
- pojašnjenje postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom
- načela, postupak, utvrđivanje i stupnjevanje režima i mjera zaštite nacionalnih spomenika
- pregled bibliografije polazne dokumentacije i literature koja je korisna za znanstvene radnike iz oblasti nasljeđa i skupina obrazaca koji služe za efikasno djelovanje u postupku obrade nasljeđa od njegovog evidentiranja do donošenja odgovarajućih odluka.

Ciljevi Smjernica su:

- primjena vršenja ovlasti iz Aneksa 8.
- definiranje vrijednosti na temelju kojih se proglašavaju nacionalni spomenici
- obrazloženje i potenciranje pristupa dobrima za sve
- utvrđivanje metodologije definiranja: prostornog obuhvata nacionalnog spomenika, prostornog obuhvata zaštitnog pojasa nacionalnog spomenika te mjera zaštite, očuvanja, održivog rabljenja i upravljanja nasljeđem
- podizanje svijesti i edukacija o značaju nasljeđa i njegovog očuvanja.

Postojeći odnos međunarodnih konvencija²³ u oblasti zaštite kulturnog nasljeđa sa ustavno-pravnim okvirom Bosne i Hercegovine

Pored Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, Bosna i Hercegovina, odnosno Povjerenstvo je obvezno poštovati i međunarodne ugovore u kojima je ono ugovorna strana te, sukladno svom mandatu prati trendove u oblasti djelatnosti zaštite kulturnog nasljeđa, i predlaže mjerodavnim institucijama ratificiranje međunarodnih konvencija i ugovora u kojima BiH nije ugovorna strana.

Pitanje odnosa Konvencija u području zaštite kulturnog nasljeđa u kojima je Bosna i Hercegovina (BiH) ugovorna strana, sa ustavno-pravnim okvirom BiH, te načinom njihovog izvršavanja, uređeno je člankom 27, 28, 29.²⁴ i 30. Zakona o zaključivanju i izvršavanju

²³ S obzirom na to da se međunarodne konvencije i drugi spisi u posljednje vrijeme često dopunjuju, proširujući i obuhvatajući nova polja od značaja za spomenike, u Smjernicama su rabljene međunarodne konvencije u onom obliku koji je aktualan do trenutka usvajanja Smjernica, te će se usuglašavati sa izmjenama konvencija.

²⁴ Članak 29. Zakona o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora Bosne i Hercegovine ("Sl. Glasnik BiH", br. 29/00, 32/13) "Međunarodni ugovori koje je zaključila Bosna i Hercegovina, a kojima se stvaraju obveze za domaće pravne osobe, izravno izvršavaju te pravne osobe. Ako domaća pravna osoba ne izvrši svoje obveze koje proističu iz međunarodnih

međunarodnih ugovora BiH. Člankom, 29. i 30. ovog Zakona je propisano da se o izvršavanju međunarodnih ugovora BiH stara Vijeće ministara BiH preko mjerodavnih institucija Bosne i Hercegovine i entiteta koje prate njihovu provedbu i o tomu izvješćuju, najmanje jedanput godišnje, Predsjedništvo BiH i Parlamentarnu skupštinu BiH²⁵. Prema članku 28. ovoga Zakona međunarodne ugovore koje je zaključila BiH, a kojima se stvaraju neposredne obveze za BiH, izvršavaju mjerodavna tijela državne uprave u čiju mjerodavnost spadaju pitanja koja se uređuju tim ugovorima.²⁶ Sukladno tomu, Povjerenstvo je obvezno da, u okviru svoje mjerodavnosti utvrđene Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, poštuje načela i obveze utvrđene konvencijama o zaštiti kulturnog naslijeđa koje se odnose na način valorizacije nominiranih dobara, te način utvrđivanja vrste mjera zaštite i obuhvata zaštitnih zona. Ukratko, one su za Povjerenstvo obvezujući pravni izvor sa kojim je ono dužno usuglasiti vršenje svoje mjerodavnosti iz Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH. U kontekstu hijerarhije pravnih izvora, međunarodne konvencije su na samom vrhu, što u pravno-posljedičnom smislu znači da sve mjere institucija BiH, pa i druge pravne osobe ukoliko se na njih odnose međunarodni ugovori, moraju biti usuglašeni sa ovim instrumentima.

Polazeći od činjenice da međunarodne konvencije o zaštiti kulturno-povijesnog naslijeđa utvrđuju opće obveze i načela, postoji potreba da se obveze koje iz njih proizilaze detaljnije razrade. U skladu s tim i člankom 7. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma, u kojem je propisano da Povjerenstvo propisuje pravila i propise koji su neophodni za izvršavanje njenih dužnosti, Povjerenstvo je pristupila izradi ovih Smjernica za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima BiH kao uputstvu u kojem će detaljnije razraditi način primjene međunarodnih konvencija i Aneksa 8. u dijelu koji se odnosi na valorizaciju dobara i način utvrđivanja njihovih mjera zaštite.

Mjerodavnosti i poslovi Povjerenstva

Povjerenstvo je mjerodavno da odlučuje o prijedlozima za proglašenje dobara koja imaju kulturni, povijesni, vjerski ili etnički značaj nacionalnim spomenicima, odnosno donosi: odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, ukoliko ono ispunjava propisane kriterije; odluke o odbijanju prijedloga o proglašenju dobara nacionalnim spomenikom, ukoliko ono ne ispunjava kriterije; odluke o upisu na listu ugroženih nacionalnih spomenika, kada im prijete opasnost od uništenja i odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika kada su uništene vrijednosti na temelju kojih je dobro proglašeno nacionalnim spomenikom.

U cilju vršenja svoje nadležnosti, Povjerenstvo obavlja sljedeće poslove:

- rad na pripremi odluka Povjerenstva koji podrazumijeva: istraživanje, dokumentiranje, arhiviranje te utvrđivanje zona i mjera zaštite
- tumačenje odluka Povjerenstva i davanje mišljenja o usuglašenosti prostorno-planske i projektne dokumentacije sa odlukom Povjerenstva
- monitoring provedbe odluka Povjerenstva i stanja nacionalnih spomenika

ugovora koje je zaključila Bosna i Hercegovina, te će obveze izvršiti Bosna i Hercegovina na teret onog entiteta na čijoj teritoriji se nalazi ta pravna osoba“.

²⁵ Ibid.

²⁶ Člankom 28. Zakona o zaključivanju i izvršavanju međunarodnih ugovora Bosne i Hercegovine.

- uspostavljanje strategije upravljanja očuvanjem i razvitkom nasljeđa u Bosni i Hercegovini
- suradnja sa međunarodnim institucijama, a posebice sa UNESCO-om, te sudjelovanje u izaslanstvu Bosne i Hercegovine u svjetskom odboru za nasljeđe UNESCO-a²⁷
- suradnja sa institucijama u Bosni i Hercegovini u cilju očuvanja i razvitka nasljeđa
- implementacija projekata iz oblasti očuvanja nasljeđa.

Povjerenstvo će, u suradnji sa institucijama mjerodavnim za implementaciju odluka Povjerenstva te ostalim institucijama iz oblasti zaštite nasljeđa, raditi na definiranju pojmovnika kojim će se definirati svi termini koji su u uporabi, a vezani su za projektnu dokumentaciju i radove na nasljeđu, te izradi uputa za pristupanje objektima, u cilju njihove adaptacije suvremenim uvjetima rabljenja.

Rad Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika je javan i transparentan. Dispozitiv odluke Povjerenstva objavljuju se u "Službenom glasniku BiH", a kompletna odluka sa obrazloženjem na službenoj web-stranici Povjerenstva (www.kons.gov.ba). Ostali spisi Povjerenstva se objavljuju u "Službenom glasniku BiH" i/ili web-stranici Povjerenstva, ukoliko Povjerenstvo tako odluči.

²⁷ Bosna i Hercegovina je izabrana za članicu Odbora u studenome 2017. godine.

I. NACIONALNI SPOMENIK

Sukladno članku 6. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini nacionalni spomenik je pokretna i nepokretna imovina od velikog značenja za neku skupinu ljudi sa zajedničkim kulturnim, povijesnim, vjerskim ili etničkim nasljeđem, kao što su arhitektonski spomenici, umjetnička djela ili povijesni spomenici; arheološka nalazišta; skupine zgrada, kao i groblja²⁸.

Sukladno članku 2. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva²⁹ "nacionalni spomenik" je i dobro koje je upisano na Privremenu listu nacionalnih spomenika³⁰.

Nacionalne spomenike čine nepokretna i pokretna dobra koja su nastala, nađena ili se nalaze u Bosni i Hercegovini, bez obzira u čijem su vlasništvu, a koja: u svojem sadašnjem obliku, stanju, sadržaju, suštini i vrsti imaju svojstva koja imaju veliku povijesnu, umjetničku, estetsku, dokumentarnu, društvenu ili ambijentalnu vrijednost.

Nacionalne spomenike čine i dijelovi, cjeline, skupine ili zbirke pokretnih i nepokretnih dobara kao i spomenici kulture.

Načela za proglašenje nacionalnih spomenika

Odluke o proglašenju nacionalnim spomenicima trebaju osigurati zaštitu vrijednosti i značaja spomenika za sadašnje i buduće generacije. Navedena zaštita se osigurava kroz primjenu sljedećih načela:

Načelo 1: Javni interes

Zaštita nacionalnog spomenika je od javnog interesa.

Načelo 2: Sudjelovanje javnosti

Sukladno članku 5. stavak 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH prilikom odlučivanja o peticiji Povjerenstvo vlasnicima predloženog nacionalnog spomenika, kao i drugim zainteresiranim osobama ili tijelima daje priliku da iznesu svoja gledišta.

Na početku godine, u okviru plana rada za tekuću godinu, Povjerenstvo objavljuje listu dobara koja će se valorizirati u tekućoj godini, sa pozivom za iznošenjem stavova vlasnika, mjerodavnih službi i zainteresiranih osoba. Informaciju o dobrima u odnosu na koje se vodi postupak valorizacije se objavljuje i na internet-stranici Povjerenstva. Svi koji se odazovu navedenom pozivu će dobiti priliku da iznesu svoje stavove u pogledu peticije, tj. postupka valorizacije koji se vodi pred Povjerenstvom za očuvanje nacionalnih spomenika. Na ovaj način, kroz iznošenje svoga stava, sve zainteresirane strane su uključene u proces donošenja odluka.

²⁸ Članak 6. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.

²⁹ Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika BiH ("Službeni glasnik RS", br. 9/02, 70/06 i 64/08), Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH ("Službene novine FBiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07), Zakon o implementaciji odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 2/02 i 19/07).

³⁰ Ibid.

Načelo 3: Samostalnost u donošenju odluka Povjerenstva

Povjerenstvo vodi postupak valorizacije dobra i konačne odluke o dobru donosi samostalno, u okviru ovlasti datih Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, drugim propisima i općim spisima. Samostalnost podrazumijeva neovisnost od političkih, ekonomskih i drugih utjecaja interesnih skupina, tj. "uplitanja" u način vođenja postupka i njegov ishod.

Načelo 4: Objektivnost i nepristranost

Donošenje odluka o statusu dobara počiva na objektivnom i nepristranom procesu utemeljenom na odredbama ovih Smjernica i načelima datim u relevantnim međunarodnim konvencijama i preporukama (UNESCO, WHC, ICCROM, ICOMOS, Vijeće Europe).

Načelo 5: Stručnost i profesionalnost

Stručnost i profesionalnost u donošenju odluka o statusu dobara podrazumijeva primjenu standarda, iskustava i vještina na polju očuvanja i upravljanja nasljeđem.

Načelo 6: Mjere zaštite i očuvanja nacionalnih spomenika

Zaštitom i očuvanjem nacionalnih spomenika osigurava se postojanost kulturnih vrijednosti, kao i potencijala za daljnji razvitak lokalne zajednice i države.

Mjere zaštite nacionalnih spomenika, utvrđene odlukom Povjerenstva, usmjerene su ka očuvanju, adekvatnom rabljenju, ispravnoj interpretaciji i prezentaciji nasljeđa i njegovih vrijednosti, te upravljanju nasljeđem u cilju održivog razvitka zajednice. Mjere zaštite su zasnovane na suvremenim kretanjima u oblastima znanstvenog istraživanja, restauracije i metoda za upravljanje nasljeđem, a uključuju i mogućnosti rabljenja novih tehnologija za utvrđivanje i registriranje nasljeđa i borbe protiv propadanja materijala. Kroz mjere zaštite se insistira na tretiranju zaštite nasljeđa kao temeljnog cilja prostornog i urbanističkog planiranja.

Mjerama zaštite se ne ograničava prometovanje (kupoprodaja, zakup i sl.) dobra koje je proglašeno nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

Načelo 7: Svijest o značaju nacionalnih spomenika

Povjerenstvo, kroz svoj rad, promiče važnost nasljeđa općenito, a nacionalnih spomenika posebice, za svakog pojedinca i zajednicu u cjelini. Nadalje, Povjerenstvo provodi aktivnosti na podizanju svijesti javnosti o značaju nacionalnih spomenika za identitet pojedinca i zajednice, te potrebi njihovog očuvanja i ispravnoj uporabi u svrhu održivog razvitka, a sve bazirano na činjenici da je razumijevanje značaja nacionalnog spomenika, odnosno njegovih vrijednosti, ključno za njegovu zaštitu.

Načelo 8: Dokumentiranje nacionalnog spomenika

Povjerenstvo u procesu proglašenja dobra nacionalnom spomenikom prikuplja svu, u datom trenutku, dostupnu povijesnu, tehničku i fotografsku dokumentaciju te dokumentira postojeće stanje. Navedeno ima za cilj dokumentiranje dobra i pružanja temelja za njegovo daljnje izučavanje. Sva dokumentacija je javno dostupna sukladno Pravilniku o radu Knjižnice i dokumentacijskog središta i Pravilniku o rabljenju dokumentacije Povjerenstva.

Kategorizacija nacionalnih spomenika prema značaju

Kategorizacija je zasnovana na vrjednovanju dobara, što podrazumijeva stručni i znanstveni postupak kojim se na temelju zajedničkih temeljnih kriterija, polazeći od svojstva, značenja i funkcije te općih značajki dobra, određuje njihova opća i posebna vrijednost.

Kategorizacija se uvodi radi utvrđivanja stupnja značaja, određivanja prioriteta u zaštitnim radovima, utvrđivanja mjera zaštite i uvjeta rabljenja, te kao prvi korak u ujednačenom postupanju unutar konzervatorske zajednice.

Povjerenstvo je sukladno Smjernici iznijetoj u kategorizaciji nacionalnih spomenika izradilo i usvojilo pravilnik o kategorijama³¹.

Nacionalni spomenici prema svom značaju mogu biti kategorizirani kao:

1. Nacionalni spomenici od univerzalnog značaja u Bosni i Hercegovini
2. Nacionalni spomenici od izuzetnog značaja za Bosnu i Hercegovinu
3. Nacionalni spomenici od velikog značaja za Bosnu i Hercegovinu
4. Nacionalni spomenici od značaja za Bosnu i Hercegovinu.

1. Nacionalni spomenici od univerzalnog značaja u Bosni i Hercegovini predstavljaju nacionalne spomenike od izuzetnog značaja za BiH, a koji ispunjavaju uvjete definirane u Provedbenim smjernicama UNESCO-a te su upisani i na UNESCO-vu Listu svjetskog nasljeđa³² po jednom od sljedećih kriterija³³ koje je precizirao UNESCO:

- (i) predstavlja remek-djelo ljudskog kreativnog genija
- (ii) prikazuje važnu razmjenu ljudskih vrijednosti, kroz vremensko razdoblje ili unutar svjetskog kulturnog područja, o razvitcima u arhitekturi ili tehnologiji, monumentalnim umjetnostima, urbanom planiranju ili dizajnu krajolika
- (iii) nositelj je jedinstvenog ili barem izuzetnog svjedočanstva kulturnoj tradiciji ili civilizaciji, živućoj ili nestaloj
- (iv) izuzetan je primjer tipa građevine, arhitektonskog ili tehnološkog ansambla ili krajolika koji ilustrira značajnu fazu/faze ljudske povijesti
- (v) izuzetan je primjer tradicionalnog ljudskog naselja, uporabe zemljišta ili uporabe mora koje je reprezentativno za kulturu/e, ili ljudsku interakciju sa okolišem, naročito kada postaje ranjivo pod utjecajem nepovratne promjene
- (vi) izravno je ili materijalno u svezi sa događajima ili živućim tradicijama, idejama ili vjerovanjima, umjetničkim i književnim djelima od izuzetnog univerzalnog značaja³⁴
- (vii) sadrži vrhunske prirodne fenomene ili područja izuzetne prirodne ljepote i estetskog značaja
- (viii) ističe se kao primjer koji predstavlja značajnu fazu povijesti Zemlje, uključujući zapise o životu, značajne tekuće geološke procese u razvitku reljefnih oblika, ili značajnih geomorfnih ili fiziografskih odlika
- (ix) izuzetan je primjer koji predstavlja značajne ekološke i biološke procese u razvitku kopnenih, slatkovodnih, priobalnih i morskih ekosustava i zajednica biljaka i životinja

³¹ Pravilnik o kriterijima vrjednovanja dobara, podjeli po predmetu pravne zaštite i postupku kategorizacije nacionalnih spomenika ("Službeni glasnik BiH", broj 47/18).

³² Do danas su iz Bosne i Hercegovine na UNESCO-vu Listu svjetskog nasljeđa upisana sljedeća dobra: Područje Starog mosta Staroga grada u Mostaru, most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu, Stećci (srednjovjekovni nadgrobni spomenici).

³³ UNESCO *the Criteria for Selection*, <https://whc.unesco.org/en/criteria/> datum pristupa 17. 3. 2018.

³⁴ Odbor smatra da bi bilo najbolje rabiti ovaj kriterij u sprezi sa drugim kriterijima.

- (x) sadrži najznačajnija prirodna staništa za *in-situ* konzervaciju biološke raznolikosti, uključujući one koji sadrže ugrožene vrste od izuzetne univerzalne vrijednosti sa gledišta znanosti ili konzervacije.

2. Nacionalni spomenici od izuzetnog značaja za BiH su dobra koja:

- posjeduju izuzetno visoko izražene vrijednosti (društvenu, povijesnu, dokumentarnu ili umjetničku i estetsku)
- posjeduju izuzetno visok stupanj autentičnosti (minimalno tri atributa autentičnosti³⁵) i integriteta (minimalno dva atributa integriteta³⁶)
- predstavljaju jedinstven i/ili izuzetno reprezentativan primjer određenog tipa ili stila.

3. Nacionalni spomenici od velikog značaja za BiH su dobra koja:

- posjeduju visoko izražene vrijednosti (društvenu, povijesnu, dokumentarnu ili umjetničku i estetsku)
- posjeduju visok stupanj autentičnosti (minimalno dva atributa autentičnosti) i integriteta (minimalno dva atributa integriteta)
- predstavljaju reprezentativan primjer određenog tipa ili stila.

4. Nacionalni spomenici od značaja za BiH su dobra koja:

- posjeduju izražene vrijednost/i (društvenu, povijesnu, dokumentarnu ili umjetničku i estetsku)
- posjeduju određen stupanj autentičnosti (minimalno jedan atribut autentičnosti) i integriteta (minimalno jedan atribut integriteta)
- revitalizacija i funkcionalna održivost se može osigurati provedbom mjera zaštite utvrđenih odlukom o proglašenju.

Za dobra za koja su podnijete peticije, a za koja Povjerenstvo u procesu obrade utvrdi da ne zadovoljavaju kriterije za proglašenje nacionalnim spomenicima, donosi se odluka o odbijanju prijedloga za proglašenje nacionalnim spomenikom, dok se za dobra sa Privremene liste donosi odluka o neispunjavanju uvjeta za proglašenje nacionalnim spomenikom, u sklopu kojih se može preporučiti zaštita predmetnih dobara na lokalnoj razini.

Liste nacionalnih spomenika

Radi evidentiranja i dokumentiranja nacionalnih spomenika, Povjerenstvo je uspostavilo internu središnju bazu podataka, u kojoj se vode liste i evidencija dobara i to:

1. Nacionalni spomenici uvršteni na Listu svjetske baštine UNESCO-a
2. Nacionalni spomenici uvršteni na Tentativnu listu UNESCO-a
3. Lista nacionalnih spomenika³⁷
4. Lista ugroženih nacionalnih spomenika
5. Privremena lista nacionalnih spomenika

³⁵ Za pojašnjenje atributa autentičnosti vidjeti na strani 42. ovoga dokumenta.

³⁶ Za pojašnjenje atributa integriteta vidjeti na strani 43. ovoga dokumenta.

³⁷ U skladu sa Pravilnikom o kriterijima vrjednovanja dobara, podjeli po predmetu pravne zaštite i postupku kategorizacije nacionalnih spomenika ("Službeni glasnik BiH", broj 47/18)

6. Lista peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima.

Zaštita svih nacionalnih spomenika se provodi sukladno odlukama Povjerenstva, važećim propisima i prostorno-planskim dokumentima.

1. Nacionalni spomenici uvršteni na Listu svjetske baštine UNESCO-a (Svjetska baština u BiH)

Zaštita nacionalnog spomenika upisanog na Listu svjetskog nasljeđa UNESCO-a se sprovodi i sukladno Konvenciji o zaštiti svjetskog nasljeđa (UNESCO, 1972) i planom upravljanja predmetnog nacionalnog spomenika i Odlukom Komisije. U slučaju neslaganja navedenih spisa prednost u primjeni, prema načelu pravne hijerarhije, ima Konvencija, zatim Odluka Komisije, a nakon toga Plan upravljanja.

2. Nacionalni spomenici uvršteni na Tentativnu listu UNESCO-a

Zaštita nacionalnog spomenika upisanog na Tentativnu listu UNESCO-a se provodi i sukladno planu upravljanja, ukoliko je isti urađen sukladno sa Odlukom Povjerenstva i usvojen za predmetni nacionalni spomenik.

3. Lista nacionalnih spomenika

Na Listi nacionalnih spomenika su upisana sva dobra koja je Povjerenstvo proglasilo nacionalnim spomenicima sukladno Pravilniku o kriterijima vrjednovanja dobara, podjeli po predmetu pravne zaštite i postupku kategorizacije nacionalnih spomenika ("Službeni glasnik BiH", broj 47/18), a podijeljena su prema utvrđenim kategorijama³⁸.

4. Lista ugroženih nacionalnih spomenika

Kada je nacionalni spomenik ugrožen nezakonitom gradnjom, nestručnom restauracijom, neodržavanjem ili nekim drugim vidom destrukcije, Povjerenstvo upisuje taj spomenik na Listu ugroženih nacionalnih spomenika, a prema sljedećim uvjetima i prioritetima:

- dobro je proglašeno nacionalnim spomenikom
- spomenik nije bio potpuno srušen tijekom rata, tako da je integritet dobra moguće očuvati zahvatima koji su priznati u znanosti
- spomenik predstavlja rijedak ili jedinstven primjerak određenog tipa ili stila
- spomenik ima veliki značaj za obnovu građanskog povjerenja i za implementaciju mirovnog sporazuma u Bosni i Hercegovini
- opasnost uzrokovana ljudskim djelovanjem ili djelovanjem prirode predstavlja prijetnju da spomenik izgubi svoja najznačajnija svojstva ili da u potpunosti nestane
- fizička struktura nacionalnog spomenika je ugrožena u mjeri koja dovodi u pitanje očuvanje vrijednosti dobra koje su dovele do njegovog proglašenja, a za njihovo očuvanje su neophodni žurni konzervatorski zahvati značajnijeg obima.

Prilikom definiranja statusa ugroženog nacionalnog spomenika Povjerenstvo se oslanja i na kriterije definirane Provedbenim smjernicama za implementaciju Konvencije o svjetskom nasljeđu i to³⁹:

- Utvrđena opasnost:

³⁸ Revalorizacija i utvrđivanje kategorije nacionalnih spomenika proglašanih do dana donošenja Pravilnika o kriterijima vrjednovanja dobara, podjeli po predmetu pravne zaštite i postupku kategorizacije nacionalnih spomenika, vršit će se prema rokovima koje utvrdi Povjerenstvo. Pravilnik je donijet na 21. sjednici Povjerenstva održanoj 14. 06. 2018.

³⁹ Kriteriji za upis dobra na Listu ugroženog svjetskog nasljeđa, članak 178. i 179, UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, slobodan prijevod.

- ozbiljno oštećenje materijala
- ozbiljno oštećenje strukture i/ili ukrasnih dijelova
- ozbiljno oštećenje arhitektonske ili urbanističke cjelovitosti
- ozbiljno oštećenje urbanog ili ruralnog prostora, ili prirodnog okruženja
- značajan gubitak povijesne autentičnosti
- značajan gubitak kulturne važnosti.
- Potencijalna opasnost – Nacionalni spomenik je suočen sa prijetnjama koje mogu imati negativan efekat na njegove karakteristike. Takve prijetnje su, na primjer:
 - promjena pravnog statusa dobra koja smanjuje stupanj zaštite
 - nedostatak politike zaštite
 - ugrožavajući efekti regionalnih projekata
 - ugrožavajući efekti urbanog planiranja
 - izbijanje ili prijetnja oružanog sukoba
 - prijeteći utjecaji klimatskih, geoloških ili drugih čimbenika okoline.

Dodatno, prijetnje i/ili njihov štetni utjecaj na integritet dobra moraju biti one koje je moguće korigirati ljudskim djelovanjem. U slučaju dobara, i prirodni i čimbenici ljudskog djelovanja mogu biti prijetnje. U nekim slučajevima, prijetnje i/ili njihov štetni utjecaj na integritet dobra mogu biti korigirani administrativnim ili legislativnim aktivnostima, kao što je npr. otkazivanje projekta javnih radova ili poboljšanje legalnog statusa.

Kriteriji za skidanje spomenika sa Liste ugroženih nacionalnih spomenika su:

- prestanak okolnosti zbog kojih je spomenik bio ugrožen
- osigurana su sredstva za intervencije na spomeniku
- dobro je nepovratno izgubilo svojstva koja su ga kvalificirala da bude proglašeno nacionalnim spomenikom.⁴⁰

Povjerenstvo, svake godine, dostavlja Listu prioriternih intervencija mjerodavnim entitetskim institucijama i Vladi Brčko distrikta sa zahtjevom za prioriterno osiguranje finansijskih i drugih uvjeta za provedbu žurnih i drugih mjera zaštite iz odluke o proglašenju nacionalnim spomenikom.

5. Privremena lista nacionalnih spomenika

Na Privremenoj listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, koju je uspostavilo Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, upisano je 776. spomenika ("Službeni glasnik BiH", broj 33/02, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 79/02, "Službene novine Federacije BiH", broj 59/02 i "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 4/03). Povjerenstvo po službenoj dužnosti donosi odluke o proglašenju nacionalnim spomenikom za svako pojedinačno dobro upisano na Privremenu listu. Dobra upisana na Privremenu listu uživaju zaštitu do donošenja konačne odluke Povjerenstva. Danom donošenja konačne odluke Povjerenstva predmetno dobro se briše sa Privremene liste nacionalnih spomenika.

6. Lista peticija za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima

Sukladno članku V., stavak 1. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH bilo koja strana ili zainteresirana osoba u Bosni i Hercegovini može Povjerenstvu predati peticiju za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom. Svaka takva peticija treba dati sve relevantne informacije o dobru, uključujući: točnu lokaciju dobra, njezinog trenutnog vlasnika i

⁴⁰ Poslovnik o radu Povjerenstva ("Službeni glasnik BiH", broj 47/16).

stanje, troškove i izvor finansijskih sredstava za sve potrebne popravke na dobru, svaku poznatu predloženu uporabu i temelj za proglašenje nacionalnim spomenikom.

Sukladno članku V., stavak 3. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, sva mjerodavna tijela vlasti, institucije i pojedinci dužni su se suzdržati od poduzimanja mjera koje mogu oštetiti dobro za koje je Povjerenstvu podnijeta peticija za proglašenje nacionalnim spomenikom.

Povjerenstvo vodi Listu podnesenih peticija koja se objavljuje na službenoj web-stranici Povjerenstva.

Monitoring provedbe odluka Povjerenstva i stanja nacionalnih spomenika

Povjerenstvo vrši monitoring, odnosno nadzor nad provedbom svojih odluka.

U cilju vršenja nadzora Povjerenstvo može uspostaviti suradnju sa mjerodavnim institucijama i tijelima za zaštitu nasljeđa na entitetskoj ili nekoj drugoj razini, predstavnicima lokalne zajednice i zainteresiranim stranama.

Povjerenstvo, kroz svoj redovit rad, nastoji biti u kontaktu sa svim mjerodavnim institucijama za zaštitu nasljeđa, na svim razinama, kako bi na vrijeme bilo poznato sa planiranim intervencijama na nacionalnom spomeniku ili u njegovom zaštitnom pojasu, odnosno da bi na vrijeme, prije planiranja ili provedbe intervencije, upoznao druge institucije, razine vlasti ili investitore o mjerama zaštite i mogućim dopuštenim intervencijama na nacionalnim spomenicima ili njihovim zaštitnim pojasevima. Suradnja institucija i svih razina vlasti se mora osigurati i redovito podržavati kako bi se očuvale vrijednosti nasljeđa te omogućio ispravan i održiv razvitak. Povjerenstvo, u nastojanju za navedenim, osigurava savjetodavnu pomoć svim zainteresiranim stranama, investitorima, lokalnoj zajednici i ostalim institucijama.

Redovit prijelaz općeg stanja očuvanosti nacionalnog spomenika i njegovih vrijednosti i značaja, obavlja se u okviru *monitoringa* – praćenja provedbe odluka Povjerenstva i stanja u zaštićenom prostoru, a vrši se prema Obrascu za monitoring, odnosno monitoring izvješću. Monitoring izvješća su propisana internim spisima Povjerenstva.

Monitoring se, u načelu, vrši svakih pet godina za nacionalne spomenike, a za dobra sa Liste ugroženih nacionalnih spomenika svakih šest mjeseci. Monitoring se pokreće i ranije, u slučaju obavijesti o promjeni stanja dobra ili njegovoj ugroženosti.

Tijekom monitoringa središte pozornosti se prvenstveno stavlja na:

- bilo kakve aktivnosti koje mogu proizvesti utjecaj na vrijednosti nacionalnog spomenika ili njegovo stanje
- općenito stanje konzervacije nacionalnog spomenika i
- provedba mjera zaštite utvrđenih odlukom Povjerenstva.

Izvješće o monitoringu, između ostalog, sadrži:

- naznaku prijetnji ili značajnog poboljšanja u očuvanju nacionalnog spomenika
- kronologiju zbivanja na nacionalnom spomeniku, u odnosu na trenutak donošenja odluke o proglašenju ili prethodni uvid u stanje nacionalnog spomenika
- podatke o bilo kakvoj prijetnji ili oštećenju ili gubitku vrijednosti, integriteta i/ili autentičnosti radi koje je dobro proglašeno nacionalnim spomenikom

- posebne mjere zaštite za dobra za koja se predlaže upis na Listu ugroženih nacionalnih spomenika
- eventualno dodatne potrebne mjere zaštite za dobro već upisano na Listu ugroženih nacionalnih spomenika
- opis razloga zašto bi dobro trebalo biti skinuto sa Liste ugroženih nacionalnih spomenika.

Prioritet za monitoring Povjerenstvo utvrđuje na temelju stanja nacionalnih spomenika kao i njihovih vrijednosti.

Također, Povjerenstvo može izvršiti monitoring na temelju godišnjih izvješća stanja nacionalnih spomenika, koje su uradile i dostavile Povjerenstvu mjerodavne institucije za provedbu odluka Povjerenstva, a prema odredbama relevantnih zakona u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Distriktu Brčko.

Povjerenstvo na temelju izvršenog monitoringa može pokrenuti proceduru za izmjenu i dopunu odluke u slučajevima kada stanje nacionalnog spomenika zahtijeva žurne intervencije za izmjenu i dopunu važeće prostorno-planske dokumentacije.

Odredbama odluke će se propisati odredbe i mjere zaštite spomenika u svrhu njegovog očuvanja.

Upis na Listu ugroženih nacionalnih spomenika se vrši na temelju kriterija koji su u tekstu prethodno navedeni.

Na temelju izvješća o stanju dobra Povjerenstvo može zaključiti:

- da nacionalni spomenik nije ugrožen i da nikakvi daljni ili posebni koraci ne trebaju biti poduzeti
- da je nacionalni spomenik ugrožen te da ga je potrebno staviti na Listu ugroženih nacionalnih spomenika. U tome slučaju se od mjerodavnih institucija i tijela zahtijeva žurno reagiranje (u zadatom roku), a u cilju “popravljanja” stanja, odnosno uklanjanja razloga njegove ugroženosti. Povjerenstvo, u suradnji sa mjerodavnim institucijama i tijelima, utvrđuje željeno stanje konzervacije nacionalnog spomenika (u cilju skidanja sa Liste ugroženih) kao i program korektivnih mjera. Utvrđene mjere Povjerenstvo nalaže za provedbu kroz utvrđivanje mjera zaštite (izmjena i dopuna postojeće odluke s obzirom na izmijenjeno stanje)
- da su naknadnim intervencijama izmijenjene vrijednosti i značaj nacionalnog spomenika koje su bile temelj za uspostavljanje statusa nacionalnog spomenika u određenoj kategoriji te da je potrebno pokrenuti proceduru za izmjenu i dopunu odluke, a u cilju promjene kategorije nacionalnog spomenika te utvrđivanja novih mjera zaštite
- da je nacionalni spomenik naknadnim intervencijama izgubio svoje vrijednosti i značaj koje su bile temelj za uspostavljanje statusa nacionalnog spomenika, te da je potrebno pokrenuti proceduru za ukidanje statusa nacionalnog spomenika. Tada se o takvim namjerama Povjerenstva obavještavaju mjerodavne institucije i zainteresirane strane u cilju pronalaženja eventualno nekog drugog rješenja. Ukoliko se ne ishodi, Povjerenstvo donosi odluku o ukidanju statusa nacionalnog spomenika.

Dokumentiranje nacionalnih spomenika

Proces dokumentiranja

Dokumentacija podržava proces vrjednovanja dobra, doprinosi njegovom potpunijem razumijevanju, zaštiti i očuvanju.

Dokumentiranje nacionalnih spomenika predstavlja jednu od ključnih okosnica zaštite i očuvanja nasljeđa. Dokumentiranje predstavlja proces prikupljanja, selekcije, obrade, raspoloživih podataka i dokumentacije i svih informacija dobivenih znanstvenim istraživanjem i njihovu komparativnu analizu.

Ovaj proces se odvija na tri razine koje se ponaosob nadopunjuju:

- prikupljanje dokumentacije
- obrada i digitalizacija dokumentacije
- čuvanje i publiciranje stručnih i znanstvenih radova i izdanja dokumentarne građe, te njihova javna dostupnost.

Prikupljanje dokumentacije se vrši kroz analizu knjižničnih, arhivskih i muzejskih izvora na različitim medijima (papirnim i elektronskim) te snimanje samog dobra na terenu⁴¹.

Postupkom obrade dokumentacije se, pored formiranja temelja za definiranje mjera zaštite, očuvanja i upravljanja određenim nacionalnim spomenikom, stvara i specijalna tematska zbirka "Spomenički dosije" koja objedinjuje knjižničnu i arhivsku građu, pravnu dokumentaciju i administrativne izvore (odluke, izvodi iz relevantnih zakona, dopise, spise, rješenja, uredbе, zemljišno-knjižni izvadak, umnožak katastarskog plana i sl.), foto i tehničku projektnu dokumentaciju⁴², audio-vizualnu građu, on-line izvore, grafičku građu, kartografsku građu (geodetske podloge, mape, orto-foto snimke i ostalo), kao i novinske članke (hemeroteku) i druge izvore. Zbirka "Spomenički dosije" čuva se kao zbirka posebne vrijednosti koja je kataloški i predmetno obrađena sa pečatom Povjerenstva.

Sukladno Zakonu o autorskim pravima i međunarodnim standardima i preporukama, odluka Povjerenstva o proglašenju nacionalnog spomenika sadrži bibliografiju svih pronađenih izvora koji se tiču nacionalnog spomenika.

Dokumentacija koja čini zbirku "Spomenički dosije" čuva se u tiskanom i digitalnom obliku. Spomenička zbirka se dopunjuje ovisno o potrebi i nastanku nove dokumentacije ili pronalasku novih bibliografskih izvora, a prati se vođenjem tiskanog i digitalnog kataloga/registra. Za svaki nacionalni spomenik se vodi stupanj dokumentiranosti, odnosno brojčana evidencija relevantne i prateće dokumentacije. Dodatno, dokumentacija koja nastaje procesom monitoringa je kronološki poredana, popisana i obrađena.

Povjerenstvo izrađuje elektronske kartice nacionalnih spomenika, sa temeljnim informacijama o njima, što će omogućiti široku dostupnost, rabljenje i razmjenu kulturnih sadržaja.

⁴¹ Snimanje dobra na terenu se provodi sukladno međunarodnoj praksi u oblasti snimanja objekata kulturno-povijesnog nasljeđa, smjernicama i preporukama za snimanje i inventarizaciju dobara koje je kroz različita tijela izradilo Vijeće Europe. Produkt snimanja na terenu (terenski kartoni po predmetima pravne zaštite, skice, crteži, fotografije, videozapisi i slično) i ostala prikupljena dokumentacija se predaju na obradu i čine dio spomeničkog dosijea.

⁴² Fotodokumentacija sadrži stare/arhivske fotografije i zapise o trenutnom stanju u boji, crno-bijeloj ili digitalnoj tehnici, uključujući satelitske i zračne snimke – panorame, perspektivu, siluete i dominantne elemente, spoljašnje i karakteristične detalje objekata kao i elemente pokretnog nasljeđa. Tehnička dokumentacija sadrži skice, idejne projekte, glavne projekte, izvedbene projekte, nacрте karakterističnih detalja, prostorno-plansku dokumentaciju i ostalu tehničku dokumentaciju.

Ciljevi dokumentiranja

Svrha dokumentiranja, u bilo kojem od ovih procesa, jeste prikupljanje i čuvanje dokumentacije u svrhu većeg razumijevanja nacionalnog spomenika te u cilju što ispravnije zaštite, očuvanja i upravljanja.

Ciljevi dokumentiranja dobara prilikom njihovog razmatranja za upis na Listu nacionalnih spomenika, kao i dokumentiranja samih nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine su sljedeći:

- provesti sustavno i sveobuhvatno prikupljanje dokumentacije i podataka o svakom dobru za koje se razmatra upis na Listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine
- evidentirati posebice bitne i/ili osjetljive karakteristične elemente (gdje se pod elementima ne misli samo na fizičke karakteristike dobra, već i na odnose, povijesne činjenice i drugo)
- sakupiti stavove o značaju i vrijednostima dobra od svih (ili što je moguće više) zainteresiranih strana
- procijeniti značaj dobra te time osigurati temelj za strateško upravljanje nasljeđem i cjelovito očuvanje nacionalnog spomenika
- dokumentirati dobro, karakteristične detalje, ambijentalne i prostorne odnose te trenutačno fizičko stanje predmetnih dobara kako bi se odredile adekvatne mjere zaštite svakog pojedinog nacionalnog spomenika
- dokumentirati sve promjene na dobrima kao i planirane intervencije (fizičke, prostorne kao i funkcionalne prirode) kako bi se donijela što ispravnija i na stvarnom stanju utemeljena odluka o budućem upravljanju i rabljenju dobra – sastavni dio mjera zaštite nacionalnih spomenika
- objediniti i obraditi svu prikupljenu dokumentaciju kako bi se formirao/kompletirao spomenički dosije određenog dobra i Registar nasljeđa Bosne i Hercegovine⁴³
- publicirati ili učiniti javno dostupnom prikupljenu dokumentaciju o nacionalnim spomenicima (putem stručnih izdanja – godišnjaka, priručnika, tematskih monografija i dr. i organizacije skupova, seminara i okruglih stolova na temu nasljeđa)
- osigurati polazne podatke za opsežnija, tematska i periodična stručna i znanstvena istraživanja dobara ili njihovih dijelova
- osigurati polazne podatke i smjernice za izradu projekata konzervacije (konzervacije u najširem smislu intervencija na nasljeđu) te izradu prostorno-planske dokumentacije
- identificirati prioritete u djelovanju na dobrima (žurne mjere zaštite i vrste intervencija)
- promovirati razumijevanje i pozitivan odnos ka nacionalnim spomenicima i nasljeđu općenito
- razmjenjivati dokumentaciju ali i informacije o nacionalnim spomenicima sa ostalim institucijama, organizacijama i udrugama koje se izravno ili neizravno bave zaštitom i očuvanjem nasljeđa.

⁴³ Registar nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine je zapravo zbirka svih spomeničkih dosijea, a uspostavljen u Povjerenstvu kroz Knjižnično-dokumentacijsko središte Povjerenstva.

II. PREDMET PRAVNE ZAŠTITE

Nacionalni spomenik – predmet pravne zaštite

Nacionalni spomenici Bosne i Hercegovine su dobra koja ispunjavaju uvjete za proglašenje nacionalnim spomenicima prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini:

- Pokretna ili nepokretna dobra od velikog značaja za skupinu ljudi sa zajedničkom kulturnom, povijesnom, vjerskom ili etničkom baštinom, poput arhitektonskih, umjetničkih ili povijesnih spomenika
- Arheološka nalazišta
- Skupine građevina i
- Groblja.⁴⁴

Nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine može biti⁴⁵:

- A. Pokretno dobro
- B. Nepokretno dobro
- C. Kulturni krajolici (Specifična dobra) i
- D. Serijska dobra⁴⁶.

Pokretna dobra

Pokretna dobra, ponaosob ili u zbirkama, podrazumijevaju sve pokretne predmete koji su izraz i svjedodžba ljudskog stvaralaštva ili evolucije prirode⁴⁷. To mogu biti:

1. pokretni nalazi arheoloških istraživanja i iskopavanja izvedenih na kopnu i pod vodom
2. antikviteti kao što su oruđe, grnčarija, natpisi, kovanice, pečati, nakit, oružje i pogrebni ostatci
3. prenosivi predmeti nastali razgradnjom povijesnih spomenika
4. dobra od interesa za antropologiju i etnologiju
5. predmeti vezani za povijesti, uključujući povijest znanosti i tehnologije, kulture i religije, vojne i društvene povijesti, vezani za život skupina ljudi i narodnih vođa, mislitelja, znanstvenika i umjetnika, te događaja od značaja za državu i društvo
6. umjetnički predmeti, kao što su: slike i crteži, proizvedeni u cijelosti ručno na bilo kojoj podlozi ili od bilo kojeg materijala (izuzev industrijskog dizajna i tvorničkih proizvoda ukrašenih ručno); izvorni otisci, poster i fotografije u smislu medija izvornog stvaralaštva; izvorne umjetničke asambleže i montaže u bilo kojem materijalu; djela kiparske umjetnosti i skulpture u bilo kojem materijalu; djela primijenjene umjetnosti

⁴⁴ Aneks 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (članak 6)

⁴⁵ Predmet pravne zaštite je definiran prema predmetu pravne zaštite koji je definirao UNESCO a prezentiran u UNESCO-vim Provedbenim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁴⁶ Za A, B, C. i D. – vidjeti UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, poglavlje IIA, paragrafi 45, 46, 47. i 48. Za C. Dodatno vidjeti *Annex 3.* istog dokumenta str. 80.

⁴⁷ UNESCO-va Preporuka o zaštiti pokretnih kulturnih dobara (UNESCO *Recommendation concerning the protection of movable cultural property*), 1978.

- izvedena u materijalima kao što su staklo, keramika, metal, drvo itd.; manuskripti (rukopisi) i inkunabule, kodeksi, knjige, dokumenti i izdanja od posebnog značaja
7. predmeti numizmatičkog (medalje i novac) i filatelijskog značaja
 8. arhive uključujući tekstualne zapise, karte i druge kartografske materijale, fotografije, kinematografske filmove (zapise), zvučne zapise i mašinski čitljive zapise
 9. namještaj, tapiserije, ćilimi, odjeća i muzički instrumenti
 10. zoološki, botanički i geološki uzorci⁴⁸
 11. prijevozna sredstva starija od 75 godina.

Nepokretna dobra

Nepokretna dobra po vrsti nasljeđa dijelimo na:

1. Graditeljsko nasljeđe kojim se smatraju:
 - građevinsko-arhitektonski objekti i građevinske i fortifikacijske cjeline, drugi nepokretni objekti, kao i dijelovi objekata i cjelina trajno vezanih za određenu sredinu, te s njima povezana djela monumentalnog i dekorativnog slikarstva, kiparstva i primijenjenih umjetnosti
 - spomeničke cjeline, odnosno naselja ili dijelovi naselja i druge skupine građevina kada čine jedinstvenu cjelinu koja posjeduju vrijednosti i značaj za zajednicu
 - građevinsko-arhitektonski objekti koji su obnovljeni po pravilima konzervatorsko-restauratorske struke⁴⁹, a koji su bili porušeni u razdoblju 1992.–1995. godine ili u nekom drugom razdoblju, a koji su prije rušenja ispunjavali kriterije za proglašenje zaštićenim ili su imala status zaštićenog dobra ili dobra pod prethodnom zaštitom.
2. Arheološko nasljeđe kojim se smatraju ostatci, objekti, predmeti i svi ostali tragovi čovječanstva iz prošlih razdoblja:
 - čije će očuvanje i izučavanje pomoći poznavanju povijesti čovječanstva i njegovog odnosa sa prirodnim okruženjem
 - za koje su iskopavanja ili otkrića glavni izvor informacija o samim dobrima.

Arheološko nasljeđe podrazumijeva: strukture, zgrade, skupine zgrada, graditeljska područja, pokretne objekte, spomenike ostalih vrsta, kao i njihov kontekst, bez obzira da li se nalaze na zemlji, pod zemljom ili pod vodom.⁵⁰

Arheološko nasljeđe je onaj dio materijalnog nasljeđa o kojemu primarne informacije mogu dati jedino arheološka istraživanja. Ono sadrži sve ostatke ljudskog postojanja i sastoji se od mjesta na kojima se manifestiraju tragovi ljudskih aktivnosti, napuštene strukture i ostatke svih vrsta (uključujući i one pod zemljom i pod vodom) zajedno sa svim pokretnim materijalom koji je vezan sa njim. Arheološko nasljeđe je osjetljiv i neobnovljivi kulturni resurs.⁵¹

3. Mjesta koja po svojoj naravi mogu biti:

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ O odnosu konzervatorsko-restauratorske struke ka rekonstrukciji vidjeti Povelju iz Riga-e o autentičnosti i povijesnoj rekonstrukciji u relaciji sa kulturnim nasljeđem (*Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage*), listopad 2000, Preporuke o obnovi i rekonstrukciji kulturnog nasljeđa iz Varšave (*Warsaw Recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage*), svibanj 2018, kao i <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>.

⁵⁰ Europska Konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa – revidirana, Vijeće Europe, Valeta (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, Council of Europe, Valletta), 1992, članak 1.

⁵¹ ICOMOS-va povelja za zaštitu i upravljanje arheološkim nasljeđem (*ICOMOS Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*), 1990.

- a) mjesta i/ili ostatci dobara koja su prije rušenja u razdoblju 1992.–1995. godine ili u nekom drugom razdoblju ispunjavala kriterije za proglašenje zaštićenim, ili su imala status zaštićenog dobra ili dobra pod prethodnom zaštitom, a do trenutka donošenja odluke Povjerenstva nisu obnovljena ili je obnovom osiguran kontinuitet izvorne ili adekvatne funkcije; mjestom i ostacima dobara se ni u kojem slučaju ne smatraju materijalni ostatci arheološkog nasljeđa
- b) mjesta memorije⁵² predstavljaju specifične lokacije sa arhitektonskim ili arheološkim tragovima (dokazima), ili čak specifičnim krajobraznim karakteristikama koje se mogu povezati sa memorijalnim aspektom mjesta. Mjesto mora biti razmatrano unutar različite skupine ljudi i/ili globalne perspektive. Često postoji temelj za brojne, ponekad suprotstavljene interpretacije ovih lokaliteta. Mjesta memorije su mjesta koja posjeduju povijesni, društveni ili kulturni značaj zbog onoga što se na tim mjestima zbilo u prošlosti. Takva mjesta mogu biti od posebnog značaja zbog njihove uloge u oblikovanju identiteta skupine ljudi, zajednice ili nacije. Na mjestima memorije pridružene (dodatne) vrijednosti mogu biti od većeg značaja nego materijalne i mogu sadržavati (prenositi) mnoštvo značenja, iako materijalni ostatci mogu biti nužni za razumijevanje konkretne (topografske) lokacije značajnih povijesnih događaja. Na njima mogu biti podignuta spomen-obilježja i/ili objekti u cilju davanja počasti stradalima na tome lokalitetu.

Nepokretna dobra mogu biti⁵³:

- Pojedinačne građevine – spomenici
- Skupine građevina – graditeljske cjeline
- Kulturno-povijesne cjeline – područja.

Pojedinačne građevine – spomenici

Pojedinačne građevine (*spomenici*) jesu sve pojedinačne građevine, ostatci ili prepoznatljivi dijelovi građevina, konstrukcije ili dijelovi konstrukcija arheološke prirode, nepokretna monumentalna djela primijenjene umjetnosti, slikarstva ili kiparstva, te ostale pojedinačne strukture koje posjeduju vrijednosti te su od povijesnog, arheološkog, umjetničkog, znanstvenog, društvenog, tehničkog značaja ili drugog značaja. Pojedinačne građevine mogu biti:

- arhitektonsko djelo (građevina građena na temelju projekta), objekti (građevina građena bez planova) ili konstrukcije
- konstrukcije ili dijelovi konstrukcija arheološke prirode (arheološka kopnena ili podvodna struktura)
- pojedinačni arheološki spomenici/strukture
- ostatci ili prepoznatljivi dijelovi arhitektonskog djela, objekta ili konstrukcije
- nepokretno monumentalno djelo primijenjene umjetnosti, slikarstva ili kiparstva

⁵² Definicija mjesta memorije u cijelosti zasnovana na definiciji iz Interpretacija mjesta memorije (*Interpretation of Sites of Memory*), *International Coalition of Sites of Conscience (Study commissioned by the World Heritage Centre of UNESCO)*, 31 January 2018, članci 47, 48, 51, 52. i 58.

⁵³ Podjela zasnovana na definiciji "kulturnog nasljeđa" definiranoj u UNESCO-voj Konvenciji za zaštitu kulturnog i prirodnog nasljeđa (*UNESCO Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972, a preciziranoj u UNESCO-vim Provedbenim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, poglavlje IIA, paragraf 45, članak 1.

- ostalo kao natpisi na nepokretnim objektima, pećinsko stanište, djelo ili ostatak tehničke kulture, stare industrije ili infrastrukture i drugo dobro koje je trajno vezano za određeni arhitektonski objekat ili mjesto.

Skupina građevina – graditeljska cjelina je skupina odvojenih ili povezanih objekata i/ili struktura, koji su zbog svoje arhitekture, njihove kompaktnosti ili položaja u prostoru od interesa za povijest, umjetnost i znanost⁵⁴, te uključuje i infrastrukturu koja omogućava funkcioniranje objekata u sklopu graditeljske cjeline.

Graditeljske cjeline predstavljaju homogene skupine urbanih ili ruralnih građevina koje su dovoljno koherentne da formiraju topografski definirane cjeline.

Graditeljske cjeline mogu biti sastavljene od: građevina i struktura, njihovih ostataka ili prepoznatljivih dijelova i arheoloških cjelina, a posjeduju vrijednosti te su od povijesnog, arheološkog, umjetničkog, znanstvenog, društvenog, tehničkog ili drugog značaja.

Skupine građevina odnosno graditeljska cjelina može biti sastavljena od:

- arhitektonskih djela, objekata i/ili konstrukcija
- arheoloških cjelina
- ostataka ili prepoznatljivih dijelova arhitektonskih djela, objekata i/ili konstrukcija.

Po svojoj funkciji/namjeni pojedinačne građevine (spomenici) i skupine građevina (graditeljske cjeline) mogu biti⁵⁵:

- Civilne građevine i kompleksi – stambene, stambeno-poslovne, poslovne, građevine javne namjene (administrativne, zdravstvene, sportsko-rekreativne, obrazovne, građevine za kulturu i zabavu), zanatske i industrijske, inženjerske, komunalne građevine i komunalni sustavi i ostale
- Vojne, policijske i obrambene građevine i kompleksi – fortifikacijski kompleksi, utvrde, baterije, uporišta, vojne građevine, kasarne, karanteni, bunker, policijski i zatvorski objekti, spremišta oružja, stražarnice, komandna mjesta (štapske zgrade), skloništa i ostalo
- Sakralne građevine i kompleksi – hramovi raznih konfesija – crkve, džamije, sinagoge, redovnički kompleksi – samostani, tekije i manastiri
- Memorijalne građevine i kompleksi koji se mogu podijeliti na:
 - obilježja, spomenike ili objekte koji ukazuju na građevine povezane sa povijesnim ili kulturno-povijesnim događajima i ličnostima, grobne i pogrebne građevine, spomen-ploče
 - sepulkralne objekte i cjeline: skupina grobljanskih kapela, stara groblja, nišani, stećci i grobni spomenici umjetničke vrijednosti
- Gospodarstvene, naročito industrijske, građevine i kompleksi – građevine za poljoprivredu i stočarstvo, proizvodnju, i naročito industriju, trgovinu i ostalo
- Infrastrukturne građevine i kompleksi – objekti za transport, komunikaciju, vodosnabdijevanje i ostalo
- Urbana oprema (arhitektonsko-skulpturalne građevine, javna plastika)

⁵⁴ UNESCO-ve Preporuke o zaštiti na nacionalnoj razini kulturne i nacionalne baštine (*UNESCO Recommendation concerning the Protection, at National Level, of the Cultural and Natural Heritage*), 1972.

⁵⁵ Podjela prema: *English Heritage* <https://historicengland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/>; http://vocabulary.loccloud.eu/Irish_Monuments/index.php?tema=768&/undefined; Lana Križaj, Tezaurus spomeničkih vrsta: podatkovni standard u inventarima graditeljske baštine; Smjernice za kulturno nasljeđe, Tehnički instrumenti za zaštitu i upravljanje nasljeđem, CoE, 2012.

- Ostalo – dobra koja nisu pobrojana, a predstavljaju svjedodžbu koja ima civilizacijsku vrijednost također se smatraju nacionalnim spomenikom.

Kulturno-povijesne cjeline – područja jesu djela čovjeka ili kombinirani radovi čovjeka i prirode, kao i područja koja uključuju arheološke lokalitete, te područja koja su djelomice izgrađena i dovoljno osebujna i homogena da su topografski definirana sa izraženim povijesnim, arheološkim, umjetničkim, znanstvenim, društvenim, tehnološkim ili drugim značajem.

Kulturno-povijesne cjeline mogu biti:

- Arheološke zone i lokaliteti (područja i rezervati) što podrazumijeva:
 - arheološko područje ili nalazište je dio zemljišta ili površine pod vodom koji sadrži ostatke građevina i drugih nepokretnih objekata, grobnih i drugih nalaza, kao i pokretne predmete iz ranijih povijesnih razdoblja, a od posebnog su kulturnog i povijesnog značaja⁵⁶
 - arheološki rezervati – područja za koja se utemeljeno smatra da sadrže neistražene, vidljive ili nevidljive tragove ljudskog društva iz prošlih epoha.⁵⁷
- Dijelovi povijesnih naselja: urbane i poluurbane cjeline, trgovi, ambijenti, ulice, blokovi, gradska središta, povijesne gradske četvrti, seoske cjeline, lječilišni i bolnički kompleksi, povijesna parcelacija
 - povijesno-memorijalna područja: mjesta povijesnih događaja, spomen-parkovi, mjesta masovnih stradanja, groblja, legendarna područja i mjesta
 - ruralna područja
 - gospodarstvena, i naročito industrijska područja.
- Grobljanska područja
 - groblja sa ili bez mauzoleja, turbeta, kapela (groblja koja posjeduju posebne vrijednosti)
 - nekropole sa stećcima
 - mjesta memorije ili mjesta sjećanja.

Sukladno navedenom, nacionalni spomenici – **nepokretno dobro** po predmetu pravne zaštite mogu biti:

- Pojedinačne građevine (spomenici):
 - građevina ili nepokretno djelo primijenjene umjetnosti
 - pojedinačni arheološki spomenici/strukture
 - mjesta i ostatci pojedinačnih građevina – spomenika
- Skupine građevina (graditeljska cjelina):
 - graditeljske cjeline i kompleksi različitih namjena
 - arheološke cjeline
 - mjesta i ostatci kompleksa građevina – graditeljskih cjelina
- Kulturno-povijesne cjeline (područja):
 - područja kao dijelovi povijesnih urbanih i ruralnih naselja
 - arheološke zone i lokaliteti (područja i rezervati)
 - mjesta memorije/sjećanja – područja.

⁵⁶ Prema: Zakon o kulturnim dobrima Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 71/94, 52/2011 - dr. zakoni i 99/2011 - dr. zakon), web: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_kulturnim_dobrima.html.

⁵⁷ Prema: Vodič za zaštitu arheološke baštine, Vijeće Europe.

Specifična dobra (Kulturni krajolici)

Kulturni krajolik, definirao UNESCO, predstavlja “kombinirane tvorevine prirode i čovjeka”. Oni su ilustrativni za razvitak ljudskog društva i naselja kroz vrijeme, pod utjecajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti postavljenih prirodnim okruženjem i sukcesivnim društvenim, ekonomskim i kulturnim silama, i izvanjskim i unutarnjim.⁵⁸

Proširenje pojma kulturnog nasljeđa zahtijeva nove pristupe i metodologije za urbanu zaštitu i prostorni razvitak.⁵⁹

Jednim imenom koje je definirao UNESCO, *specifična dobra* predstavljaju kulturni ambijent koji podrazumijeva sveukupnost nepokretnog, pokretnog i nematerijalnog dobra, koji se odnosi na određeni prostor, uključujući i prirodne karakteristike tog prostora.

Specifična dobra, kako je navedeno u Aneksu 3. UNESCO-vih Provedbenih smjernica, podrazumijevaju⁶⁰:

- Kulturne krajolike
- Gradove: povijesne gradove i gradska središta
- Rute kulturnog nasljeđa – kulturna ruta je sačinjena od materijalnih elemenata čiji kulturni značaj dolazi od razmjene i višedimenzionalnog dijaloga preko zemlje ili regije, i koji ilustriraju interakciju ili pokret putem rute, u prostoru i vremenu.

Kulturni krajolici

Krajolik je kao entitet zbir svih elemenata određenog područja: prirodnih, kulturnih, geografskih, povijesnih, društvenih, umjetničkih i ostalih, a čovjekova percepcija je njegov određujući element.

Različita svojstva kulturnog krajolika izdvajaju ga od ostalih vrsta kulturnog nasljeđa i njihove okoline, tj. područja koja ga čine ili okružuju. Za razliku od graditeljskog nasljeđa, krajolik istovremeno postoji kao artefakt (zasebni entitet) i kao sustav u okviru kojega se nalaze ostale vrste nasljeđa. Krajolik sadrži: prirodne elemente, značenje koje se kontinuirano razvija i mijenja, a uključuje mnoštvo slojeva i oblika iz raznih povijesnih razdoblja, uzorke, povijesne teme i slično.

Kulturni krajolici trebaju biti odabrani na temelju svojih vrijednosti, na temelju reprezentativnosti u smislu jasno definirane geo-kulturalne regije, i također na temelju njihovog kapaciteta da ilustriraju esencijalne i specifične elemente kulture tih regija.

Termin “kulturni krajolik” obuhvata različitost manifestacija interakcije čovječanstva i njegovog prirodnog okruženja. On odražava specifične tehnike održive uporabe zemljišta, uzimajući u obzir karakteristike i ograničenja prirodnog okruženja u kojemu su nastale, i specifični odnos prema tome okruženju.⁶¹

⁵⁸ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, dio IIA paragraf 47.

⁵⁹ UNESCO-v Bečki memorandum (2005) pristup: “Historic Urban Landscape” (UNESCO *Vienna Memorandum (2005): the “Historic Urban Landscape” approach*).

⁶⁰ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, *Guidelines on the inscription of the specific types of properties on the World Heritage List, Annex 3*, strane 80.–87. verzije iz 2017. godine. Pored ovdje navedenog, pod specifičnim dobrima se ubrajaju i kanali nasljeđa (*Heritage Canals*) ali oni, po definiciji datoj u Provedbenim smjernicama, nisu primjenjivi za Bosnu i Hercegovinu.

Zaštita kulturnih krajolika može doprinijeti modernim tehnikama održive uporabe zemljišta i može održati ili unaprijediti prirodne vrijednosti krajolika.

Kontinuirano postojanje tradicionalnih formi uporabe zemljišta podržava biološku raznolikost u mnogim dijelovima svijeta, što dodatno potvrđuje potrebu za zaštitom kulturnih krajolika.

Krajolici se svrstavaju u sljedeće tri glavne kategorije (tipove)⁶²:

- Umjetno (namjerno) razvijen krajolik koji je jasno definirao, dizajnirao i oformio čovjek. Uključuje vrtove i parkove konstruirane zbog estetskih razloga koji su često (ali ne uvijek) povezani sa vjerskim ili drugim monumentalnim građevinama i ansamblima⁶³.
- Organski razvijen krajolik, proizlazi iz početnog socijalnog, ekonomskog, upravnog i/ili vjerskog imperativa i razvio se u današnji oblik kroz povezanost sa svojom prirodnim okolinom. Takvi krajolici odražavaju proces evolucije kroz svoj oblik i sastavne elemente. Razvrstavaju se u dvije potkategorije:
 - Reliktni (ili fosilni) krajolik je onaj u kojem je evolucijski proces došao do kraja u nekom vremenu u prošlosti, naglo ili tijekom dužeg razdoblja. Njegove značajne osobine su, međutim, još uvijek vidljive u materijalnom obliku.
 - Obrazovni krajolik je onaj koji zadržava aktivnu društvenu ulogu u suvremenom društvu u uskoj povezanosti sa tradicionalnim načinom života, a gdje je proces evolucije još uvijek u tijeku. U isto vrijeme, pokazuje značajne materijalne dokaze svoje evolucije kroz vrijeme.
- Asocijativni kulturni krajolici, posjeduju izražene vjerske, umjetničke i kulturne veze sa prirodnim elementima, a ne materijalne dokaze kulture koji su u ovome slučaju neznatni ili čak i nepostojeći.

Svaka od kategorija se dalje dijeli u potkategorije koje su usuglašene sa UNESCO-vim Provedbenim smjernicama, a zasnovane na *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*⁶⁴.

Potkategorije krajolika su⁶⁵:

Kategorija krajolika stvorenog i nastalog svjesnom namjerom čovjeka, tj. vidljivo oblikovani kulturni krajolik, podijeljena je u potkategorije odnosno vrste:

- Botanički vrtovi i krajolici oblikovani iz znanstvenih ili utilitarnih razloga: arboretumi, izložbeni, proizvodni i kućni vrtovi, voćnjaci i sl.

⁶¹ Svjetsko nasljeđe i UNESCO-va Preporuka za povijesni urbani pejzaž: holistički pristup očuvanju UN Konvencija o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog nasljeđa (*World Heritage and the UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape: a holistic approach to conservation UN Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972.

⁶² UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁶³ Primjer: Kulturni krajolik i arheološki ostatci Bamiyan doline su primjer jasno definisanog krajolika dizajniranog i kreiranog s namjerom od strane čovjeka (*Cultural Landscape and Archaeological Remains of the Bamiyan Valley... is the clearly defined landscape designed and created intentionally by man*). <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape/#2>.

⁶⁴ ICOMOS je uspostavio Međunarodni znanstveni odbor za kulturne krajolike (*International Scientific Committee on Cultural Landscape, IFLA*) sa zadaćom pojašnjenja kategorija kulturnih krajolika te za izradu temeljnih smjernica za dokumentiranje (*inventory*). Izrađen je dokument, *Worldwide Basic Inventory/Register Card for Cultural Landscape*. Prema tome dokumentu podjela na kategorije kulturnih krajolika usuglašena je s UNESCO-vim Provedbenim smjernicama (*Operational Guidelines*).

⁶⁵ Ovdje iznijeta podjela je preuzeta iz Dumbović Bilušić, Biserka. „Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao kulturnog nasljeđa.“ Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 36. – 2012. str. 47. – 66.

- Javni perivojni prostori i artefakti: trгови, perivojni trгови, parkovi, perivoji, krajolici sjećanja, groblja, avenije, memorijalna stabla i sl.
- Perivoji i vrtovi uz monumentalne zgrade i/ili sklopove: reprezentativni perivoji uz dvorce i ustanove, lječilišni perivoji, samostanski vrtovi i sl.

Organski razvijani, kontinuirani krajolik uključuje vrste kao što su: povijesni urbani⁶⁶ i ruralni⁶⁷, agrikulturni, povijesni krajolici tradicionalnih vještina – etnološki krajolici, industrijski⁶⁸ krajolici i sl.

Asocijativni krajolici povezani su povijesnim, religijskim, kulturnim, simboličkim ili drugim vezama s elementima prirodnog područja kao mjesta povijesnih događaja, nadahnuća za

⁶⁶ Urbani i povijesni urbani krajolik je gradsko područje pod kojim podrazumijevamo povijesnu slojevitost kulturnih i prirodnih vrijednosti, sa širim značenjem od pojma "povijesnog središta" ili "graditeljske cjeline" i uključuje širi urbani kontekst i njegovu zemljopisnu postavku. Ovaj širi kontekst uključuje topografiju, geomorfologiju i prirodne značajke lokaliteta; izgrađeno okruženje, i povijesno i suvremeno, infrastrukture iznad i ispod zemlje; otvorene prostore i vrtove, uzorke uporabe zemljišta i prostornu organizaciju; vizualne odnose; i sve druge elemente urbane strukture. Također uključuje i društvene i kulturne prakse i vrijednosti, ekonomske procese i nematerijalne vrijednosti baštine koje se odnose na različitosti i identitet. Povijesni urbani krajolik uključuje "ansamble bilo kojeg tipa građevina, struktura i otvorenih prostora u svojem prirodnom i ekološkom kontekstu koji čine ljudsko bivanje u urbanom okruženju kroz relevantno vremensko razdoblje... ovaj krajolik je oblikovao moderno društvo i ima veliku vrijednost za naše razumijevanje današnjeg života". "Povijesni urbani krajolik je uklopljen sa trenutačnim i prošlim društvenim izrazima i razviticima koji su uvjetovani mjestom. Sadržava definirajuće elemente koji uključuju uporabu zemljišta i paterne, prostornu organizaciju, vizualne odnose, topografiju i tla, vegetaciju, i sve elemente tehničke infrastrukture, uključujući manje objekte i detalje konstrukcije" ...tiče se veza između materijalnog i nematerijalnog nasljeđa i procesa promjene kao urođene svakom ljudskom naselju. "Suvremena arhitektura u datome kontekstu treba zauzeti odnos prema svim značajnim planiranim i projektiranim intervencijama u izgrađenom povijesnom okruženju, uključujući otvorene prostore, nove konstrukcije, dodatke ili proširenja povijesnih građevina i mjesta, i promjene namjene." Bandarin, Francesco. "A New International Instrument: the proposed UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape, 2011. "Informationen zur Raumentwicklung Heft 3/4.2011. web

http://www.bbsr.bund.de/BBSR/EN/Publications/IzR/2011/Download/DL_Bandarin.pdf?__blob=publicationFile&v=2

⁶⁷ Ruralni krajolik i povijesni ruralni krajolik: Geografski određeno područje koje posjeduje značajnu koncentraciju, povezanost i kontinuitet elemenata krajolika ujediničenih čovjekovim rabljenjem i prošlim događajima te estetikom planskog ili fizičkog razvitka. Razlikuje se od okružujuće okoline po vizualnim promjenama, prostornoj organizaciji, gustoći, mjerilu i starosti: po povijesnoj dokumentaciji, različitim povezanostima i uzorcima razvitka. Povijesni ruralni krajolik je bio rabljen, oblikovan, uređivan i prilagođavan ljudskim aktivnostima, rabljenju zemljišta i ostalim zahvatima, kao odraz svakodnevnih tradicijskih djelatnosti, kao što su razni tipovi poljodjelstva, rudarenje, ribolov i sl., pri čemu su vidljive česte promjene u odgovornosti prema prirodi i praktičnim potrebama života. Za razliku od namjerno oblikovanih, ruralni krajolici uglavnom nisu djela nastala na temelju projekata i planova, teorije ili stavova pejzažne arhitekture. Sadrže materijalna obilježja koja su rezultat povijesnog načina rabljenja i većinom spontanog razvoja. Dumbović Bilušić, Biserka. "Krajolik kao kulturno nasljeđe – metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske" Doktorska teza, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. web.

⁶⁸ Industrijski krajolici, kao jedan oblik industrijskog nasljeđa, opisani su kao ostatci industrijske kulture koji imaju povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost, a uključuju zgrade, tehnologiju i prostore koji odražavaju fizičke i društvene procese povezane s industrijom. Povijesni industrijski krajolik uključuje postrojenja, različite tvornice, rudnike i ostale zgrade povezane s pripadajućom okolinom. Prepoznaju se dvije vrste: ruralni i urbani industrijski krajolik – određene na temelju lokacije industrijskih zgrada, poljodjelstvenom ili urbanom prostoru. Prepoznavanje i razvrstavanje krajolika kao industrijskog podrazumijeva povezanost teritorija i industrijske infrastrukture sa stanovišta funkcionalnih i kulturno-povijesnih gledišta. Jedna od definicija industrijskog krajolika glasi: to je krajolik koji je nastao kao rezultanta djelovanja čovjeka u prirodnom ili poljodjelstvenom krajoliku s ciljem razvijanja industrijskih aktivnosti u kojemu su nazočni materijalni ostatci industrije, kao što su: rudnici ugljena, čeličane, cementare, razne vrste tvornica, brodogradilišta, elektrane itd. Važno obilježje industrijskog krajolika jeste cjelovitost, koju osim glavnih tvorničkih zgrada čine i prateće, specijalističke zgrade za pojedine funkcije (uprava, skladišta, energetska postrojenja) te industrijska infrastruktura, čime se prezentiraju uzorci cjelovitog industrijskog procesa. Takav pristup omogućuje cjelovito sagledavanje industrijskog krajolika kao prostornog entiteta, za razliku od jednostavnog prepoznavanja pojedinih zgrada ili skupina zgrada industrijskog mjesta. Koncept industrijskog krajolika koristi se za vrjednovanje materijalnih ostataka industrijskog nasljeđa, pridajući mu pri tome novo značenje i uvjete prilagodbe novom načinu rabljenja. Dumbović Bilušić, Biserka. "Krajolik kao kulturno nasljeđe – metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske" Doktorska teza, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. web.

umjetnička djela, muziku i literaturu; kao mjesta religijskog i duhovnog značenja; mjesta ljudskih stradanja, protesta, bitki, ratnih razaranja, mjesta sjećanja, mjesta povijesne vrijednosti (paleontološki, geološki krajolici); scenske lokacije i vizualno upečatljivi elementi, monoliti, stijene i sl.; mjesta povezana sa značajnim ljudima i kulturnim aktivnostima; pretežito prirodna mjesta koja su tijekom vremena postala povezana s rekreacijskim rabljenjem i ostalim društvenim aktivnostima; mjesta povezana s mitološkim sadržajima, mitovima, folklorom, povijesnim događajima i tradicijama; mjesta s duhovnom i/ili religijskom povezanosti koja može biti spojena s upečatljivom topografijom; mjesta izraza estetskih ideja/ideala/vještina oblikovanja.

Povijesni gradovi i gradska središta

Povijesni gradovi i gradska središta⁶⁹ dijele se na:

- *Napušteni gradovi*, koji više nisu naseljeni, ali koji osiguravaju nepromijenjenu evidenciju o prošlom vremenu, od značaja za arheologiju i za razumijevanje višestruke i kompleksne funkcije grada koja je nestala.
Vrjednovanje gradova koji više nisu naseljeni ne nosi nikakve posebne poteškoće osim onih u svezi sa arheološkim dobrima općenito: kriteriji koji zahtijevaju jedinstvenost ili reprezentativan karakter su doveli do izbora značajnih skupina građevina ili skupina spomenika, nekada i zbog njihovih važnih povijesnih veza.
Važno je za urbana arheološka područja da budu listirani kao cjeline. Skup spomenika ili mala skupina građevina nije pogodna da se naglasi mnoštvo i kompleksnost funkcija nestalog grada; ostatci takvog grada bi trebali biti očuvani u cjelovitosti sa prirodnim okruženjem kad god je to moguće.⁷⁰
- *Naseljeni povijesni gradovi* koji su se, po svojoj prirodi, razvili i nastaviti će se razvijati pod utjecajem društveno-ekonomskih i kulturnih promjena; zbog čega je procjena njihove autentičnosti i konzervacija otežana. Podrazumijevaju četiri kategorije:
 - a) Gradovi koji su tipični za određeno povijesno razdoblje, koji su gotovo u cijelosti očuvani i koji nisu ugroženi razvitkom. U tome slučaju, grad sa svojim okruženjem treba biti zaštićen.
 - b) Gradovi koji su se razvili i očuvali, ponekad u kombinaciji sa izuzetnim prirodnim okruženjem, prostornu organizaciju i strukture tipične za sukcesivne faze u svojoj povijesti. Ovdje jasno definirani povijesni dio ima prednost nad suvremenim okruženjem.
 - c) Povijesna središta koja zauzimaju isto područje kao i stari gradovi i danas su okruženi modernim gradom. U tome slučaju bitno je utvrditi precizne granice u njihovom najširem povijesnom obuhvatu i utvrditi mjere za neposredno okruženje.
 - d) Područja ili izolirane enklave, koje su opstale iako u lošem stanju, i osiguravaju dosljednu evidenciju o karakteru povijesnog grada koji je nestao. U takvim

⁶⁹ UNESCO je *Historic Towns and Town Centres*, jednako kao i a) *Cultural Landscapes*; c) *Heritage Canals*; d) *Heritage Routes*, u UNESCO-vim Provedbenim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, izdvojio kao posebne tipove kulturnih i prirodnih dobara te su za njihovu valorizaciju date posebne smjernice. (*Guidelines on the Inscription of Specific Types of Properties on the World Heritage List - The World Heritage Committee has identified and defined several specific types of cultural and natural properties and has adopted specific guidelines to facilitate the evaluation of such properties when nominated for inscription on the World Heritage List*) Daljnje definicije i smjernice su u Aneksu 3.

⁷⁰ Svjetsko nasljeđe i UNESCO-va Preporuka za povijesni urbani pejzaž: holistički pristup očuvanju UN Konvencija o zaštiti svjetskog kulturnog i prirodnog nasljeđa, 1972. (*World Heritage and the UNESCO Recommendation on Historic Urban Landscape: a holistic approach to conservation UN Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*), 1972.

slučajevima preživjelo područje i građevine trebaju biti dostatne da svjedoče o bivšoj cjelini.

Vrjednovanje naseljenih povijesnih gradova je često problematično, zbog krhkosti njihovog urbanog tkiva (koje je u mnogim slučajevima ozbiljno narušeno od industrijske revolucije pa nadalje) i zbog velike brzine urbanizacije.

Da bi se kvalificirali za proglašenje, gradovi moraju biti od arhitektonskog značaja i ne trebaju se razmatrati samo na intelektualnom temelju uloge koju su imali u prošlosti ili vrijednosti povijesnog simbola.

Također je za proglašenje neophodno da prostorna organizacija, struktura, materijali, forme i, kada je moguće, funkcije skupine građevina esencijalno odražavaju civilizaciju ili slijed civilizacija na tom prostoru.

- *Novi gradovi dvadesetog (20) stoljeća* čija izvorna urbana organizacija je prepoznatljiva, a njihov budući razvitak je nekontroliran⁷¹.

Teško je procijeniti kvalitet novih gradova dvadesetog stoljeća. Povijest će pokazati koji od njih će najbolje poslužiti kao primjeri suvremenog gradskog planiranja.

Rute kulturnog nasljeđa

Koncept rute nasljeđa (*heritage routs*, kulturna ruta ili koridori nasljeđa) zasniva se na:

- dinamici kretanja i ideji razmjene uz kontinuitet rabljenja u prostoru i vremenu
- podrazumijeva razmjenu i dijalog između područja koji može biti religiozan, trgovački, administrativni i dr.
- može podrazumijevati dinamičan kulturni krajolik
- pored materijalnih dokaza koji svjedoče o značaju kulturne rute uključuje i nematerijalne, simboličke dimenzije⁷²
- pravce kojima se prostirao utjecaj kulture određene civilizacije kroz povijest⁷³.

Dobra objedinjena kroz rutu kulturnog nasljeđa ne moraju pripadati istome kulturno-povijesnom korpusu, ali ista imaju izraženu poveznicu identificiranja po, recimo, namjeni koja je uvjetovala stvaranje tih područja, karakterističnom načinu života, tradiciji i kulturi skupine ljudi koji se identificiraju sa prostorom.

Ruta kulturog nasljeđa predstavlja jedinstven i izvanredan mozaik materijalne i nematerijalne baštine bitne za razumijevanje baštine stanovništva kao njihovog zasebnog identificiranja, koja je preživjela do danas.

Koncept kulturnih ruta se pokazao kao bogat i plodan, nudeći okvir u kojemu uzajamno razumijevanje, višestruk pristup povijesti i kultura mira mogu djelovati zajedno. Kulturna ruta je sačinjena od materijalnih elemenata čiji kulturni značaj dolazi od razmjene i višedimenzionalnog dijaloga preko zemlje ili regije, i koji ilustriraju interakciju ili pokret putem rute, u prostoru i vremenu.

Identificiranje kulturne rute je bazirano na skupu snaga i materijalnih elemenata, svjedodžba značaja same rute.

Uvjeti autentičnosti se trebaju primijeniti na temelju značaja i drugih elemenata koji čine kulturnu rutu. Uzet će se u obzir dužina rute, i možda koliko se danas koristi, kao i legitimne želje ljudi na koje će proglašenje imati utjecaj.

⁷¹ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁷² Ibid.

⁷³ Na primjer, osmanske, austrijske i sl.

Ovo će se sve uzeti u obzir unutar prirodnog okvira rute i njenih nematerijalnih i simboličkih dimenzija.

Serijska dobra

Serijsko dobro, koje je karakteristično za određeno zemljopisno područje, unutar jedne zemlje ili više zemalja, može sadržavati više povijesnih građevina, graditeljskih cjelina ili područja koje pripadaju istom kulturno-povijesnom korpusu i istoj vrsti nasljeđa koje je karakteristično za određeno zemljopisno područje⁷⁴.

⁷⁴ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

III. VRJEDNOVANJE DOBRA

Valorizacija je proces koji se sastoji od utvrđivanja vrijednosti dobra putem:

- tipologije vrijednosti
- analize kriterija odnosno kvalifikatora vrijednosti
- analize konteksta, stanja i ekonomskog potencijala dobra, te
- utvrđivanja značaja dobra.

Utvrđivanje vrijednosti dobra

Vrijednosti nacionalnog spomenika su ono što generira njegov veliki značaj za skupinu žitelja Bosne i Hercegovine koji dijele zajedničku kulturu, povijesno, vjersko ili etničko nasljeđe.

Pojam vrijednosti – definiranje pojma i termina

Sve ono što se vremenom očuvalo znači da je za ljude imalo određenu vrijednost. Vrijednost može biti implicitna i eksplicitna, općeprihvaćena u najširem smislu.

Pojam vrijednosti se prepoznaje u svim vidovima društvene svijesti i vrši psihološki, logički, sociološki, povijesni, kulturni, estetski, moralni, ekonomski i drugi utjecaj na osjećanje pripadnosti, od pojedinca do najšire univerzalne zajednice, ukupnog svijeta.

Vrijednost može biti različita i kako bi se utvrdila vrijednost nekog dobra primjenjuje se postupak vrjednovanja. Općim vrjednovanjem utvrđuje se značaj dobara za skupinu ljudi. Za nacionalne spomenike potrebno je posebno razumijevanje vrijednosti.

Razumijevanje vrijednosti

Pokretno ili nepokretno dobro, specifično i mješovito, te serijska dobra nominirana za nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine, moraju imati **značaj za skupinu ljudi sa zajedničkom kulturnom, povijesnom, vjerskom ili etničkom baštinom** da bi steklo status nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.⁷⁵

Odluke o zaštiti i upravljanju nasljeđem su zasnovane na kulturnom značaju, odnosno artikulaciji vrijednosti nasljeđa. Vrijednosti su jedan od bitnih temelja donošenja svake mjere zaštite nasljeđa i, nakon toga, jedan od temelja za upravljanje nasljeđem. Procjena vrijednosti, kao proces, zasniva se na identificiranju svih vrijednosti predmetnog dobra, njihovom opisu te integraciji, međusobnoj usporedbi i rangiranju prepoznatih vrijednosti, a s ciljem da se definira značaj svakog dobra. Proces procjene vrijednosti dobra se zasniva na rabljenju definiranih alata: tipologije vrijednosti, razgovora sa svim zainteresiranim stranama, primjeni metoda za elaboraciju vrijednosti.⁷⁶

⁷⁵ Parafrazirano prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (članak 6)

⁷⁶ Bazirano na Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre (2000) „*Values and Heritage Conservation*.“ Research Report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles i Marta de la Torre, editor (2002) „*Assessing the Values of Cultural Heritage*.“ Research Report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles

Vrjednovanje nasljeđa je sustavni i sveobuhvatan proces. On se vrši sukladno:

- znanstvenim znanjem i iskustvom u oblasti kojoj dobro pripada
- raspoloživim podacima i dokumentacijom koji se odnose na dobro (inventar, istraživanje, procjena, proučavanja, izvješćivanja)
- istraživanjem na terenu sa definiranim ciljem koji je specifičan za dobro o kojemu se radi uz ocjenu stanja
- rezultatima dodatnih, namjenskih poduzetih istraživanja o dobru i njegovoj povezanosti/odnosu sa drugim kategorijama dobara, ili osobama, zajednicama i regionima
- razgovorima sa svim zainteresiranim stranama u kojima se nastoje prikupiti informacije o vrijednostima koje svaki zainteresirani pojedinac pripisuje predmetnom dobru.

Vrjednovanje nepokretnih dobara se vrši:

- zajedno sa pokretnim dobrima koja su sastavnim dijelom nepokretnog nasljeđa, odnosno dobrima koja su trajno povezana/spojena za samu građevinu/strukturu ili su vezana za njegovu primjenu/funkciju
- zajedno sa nematerijalnim nasljeđem koje čini neodvojivim dijelom materijalnog nasljeđa
- odvojeno od zaštitnih zona, ali u njihovom kontekstu.

Ukoliko pokretna dobra (zbirka ili pojedinačni predmeti) nisu sastavnim dijelom nepokretnog dobra procjenjuju se neovisno.

Nematerijalno nasljeđe, kao zasebna i odvojena cjelina od materijalnog u promatranju i vrjednovanju, nisu predmet mjerodavnosti Povjerenstva.

Vrjednovanje nasljeđa je jedan od bitnih temelja za donošenje mjera za zaštitu i upravljanje nasljeđem, odnosno:

- definiranje ili redefiniranje granica nacionalnih spomenika i njihovih zaštićenih zona
- definiranje ili redefiniranje režima zaštite
- definiranje značaja dobra
- izvješćivanje i monitoring o vrjednovanim dobrima.

Dobra se vrjednuju prema sljedećim kriterijima:

- Suštinska svojstva dobra – Kvalifikatori vrijednosti
- Funkcija i značaj dobra – Tipologija vrijednosti
- Opće značajke dobra – Stanje dobra (starost, očuvanost i ugroženost)
- Specifični kriteriji prema vrsti dobra ili njegovim posebnim karakteristikama, kojima se utvrđuje njegova opća ili posebna vrijednost.

Suštinska svojstva dobra – Kvalifikatori vrijednosti⁷⁷

⁷⁷ Autentičnost, integritet i jedinstvenost nisu vrijednosti same po sebi, već kvalifikatori svake druge pojedine vrijednosti, kako ih identificiraju pojedini autori. U UNESCO-vim Provedbenim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017. su izdvojeni od vrijednosti i uz dobro vezani kao stanje autentičnosti i integriteta. Pored Provedbenih smjernica (*Operational Guidelines*), pojam kvalifikator vrijednosti kao i njihovo određenje je bazirano na Harald Fredheim & Manal Khalaf (2016) (*The significance of values: heritage value typologies re-examined*, International Journal of Heritage Studies, 22:6, 466-481, DOI:

Kvalifikatori vrijednosti pomažu određivanje stupnja značaja određenog dobra, odnosno pomažu odgovoriti na pitanje koji aspekti vrijednosti su najznačajniji. Kvalifikatori, samo po sebi, nisu izvor značaja, ali bitno utječu na uvećanja ili smanjenja percepcije značaja određenog dobra.

Suštinska svojstva odnosno kvalifikatori vrijednosti su:

- a) Autentičnost (stanje autentičnosti)
- b) Jedinstvenost, rijetkost i reprezentativnost
- c) Integritet/cjelovitost/potpunost (stupanj integriteta/cjelovitosti/potpunosti)
- d) Kontekst dobra (ambijentalno/pejzažni, povijesni, fizički) i
- e) Fizičko stanje, naročito kompaktnost (fizička cjelovitost).

a) Autentičnost⁷⁸

Autentičnost ili "test autentičnosti", prema UNESCO-vim Provedbenim smjernicama (*Operational Guidelines*) je mjera esencijalne istinitosti vrijednosti uspostavljenih kroz kriterije⁷⁹.

Stanje autentičnosti ovisi o vrsti dobra i njegovog kulturnog konteksta⁸⁰. Dobra, sukladno navedenom, smatra se da zadovoljavaju uvjete (test) autentičnosti ako su njihove (kulturne) vrijednosti istinito i argumentirano izražene kroz različite atribute (parametre) koji uključuju:

- oblik i dizajn
- materijali i građa
- rabljenje i funkcija
- tradicije, tehnike i sustavi upravljanja
- lokacija i prostorni kontekst
- jezik i druge oblike nematerijalnog nasljeđa
- duh i osjećaj i
- drugi unutarnji i izvanjski čimbenici⁸¹.

Atributi kao što su duh i osjećaj nisu dovoljni sami po sebi za procjenu autentičnosti i ne mogu se lako prilagoditi praktičnim primjenama uvjeta autentičnosti, ali su ipak važni pokazatelji karaktera i duha/osjećaja dobra, posebice u zajednicama koje održavaju tradiciju i kontinuitet kulture te odražavaju njihov kulturni identitet⁸².

Sukladno navedenom, autentičnost se ogleda kroz razne atribute, a u slučaju srušenih/rekonstruiranih dobara prvenstveno kroz: lokaciju/položaj u prostoru, duhovnost i osjećaje te uporabu i funkciju.

U slučaju rekonstruiranih dobara, autentičnost atributa materijalne očuvanosti, očuvanosti strukture, forme i dizajna su primjenjive, ali se ne mogu promatrati jednako kao u slučaju

10.1080/13527258.2016.1171247), te na ICOMOS-ovom Nara dokumentu o autentičnosti (ICOMOS *The Nara document on authenticity*, 1994). Kvalificiranje vrijednosti se javlja i u drugim dokumentima, poput Marta de la Torre, editor (2002) „*Assessing the Values of Cultural Heritage*.” Research Report, The Getty Conservation Institute, Los Angeles.

⁷⁸ Za pojašnjenje autentičnosti vidjeti, prije svega ICOMOS-ov Nara dokument o autentičnosti (ICOMOS *The Nara document on authenticity*), 1994, posebice članke 9. do 13.

⁷⁹ Prema ICOMOS-ovom Nara dokumentu o autentičnosti (ICOMOS *The Nara document on authenticity*), 1994; UNESCO-vim Provedbenim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017; i Jokilehto J. „*Considerations on authenticity and integrity in world heritage context*“

⁸⁰ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

dobara koja nisu bila oštećena ili uništena. Središte pozornosti je na autentičnosti dokumentacije na temelju koje je izvršena rekonstrukcije izvorne forme i oblika.

b) Jedinstvenost, rijetkost i reprezentativnost

Jedinstvenost, rijetkost i reprezentativnost se najčešće odnose i kvalificiraju povijesnu, dokumentarnu i estetsku vrijednost.

Ako je mjesto, objekat ili izraz/proces tipa koji je već rijedak ili postoji opasnost da nestane, njegova vrijednost će biti povećana, naročito ako je izloženo degradaciji ili nerazumnim upravljanjem ili intervencijom/zaštitom.

Rijetkost se identificira kada dobro demonstrira rijedak, ne čest ili ugrožen primjerak, odnosno aspekt nasljeđa Bosne i Hercegovine; kada je dobro bitno za rijetke, ugrožene ili neuobičajene strukture, krajolike ili fenomene; odnosno kada je bitno jer demonstrira određen način života, običaja, procesa, uporabe zemljišta, funkcije ili dizajna koji se više ne prakticira ili je u prijetnji od izumiranja.⁸³ Također, rijetkost se identificira i kada dobro predstavlja vrhunsko umjetničko ili arhitektonsko djelo ili ga je izgradio vrhunski umjetnik ili graditelj.

Reprezentativnost se identificira kada je dobro značajno jer demonstrira karakteristike određenih kategorija kulturnih mjesta ili područja. Bitno je zbog demonstriranja temeljnih karakteristika u rasprostranjenosti krajolika ili okoliša, atributa po kojima se identificira pripadnost određenoj kategoriji te zbog demonstriranja temeljnih karakteristika rasporeda ljudskih aktivnosti u okruženju/okolišu (uključujući način života, filozofiju, običaje, procese, uporabu zemljišta, funkciju, dizajn ili tehniku).⁸⁴

c) Integritet/cjelovitost/potpunost

Integritet predstavlja jedan od uvjeta za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom, kao ključni čimbenik u identifikaciji i definiranju dobra nasljeđa i predstavlja mjeru cjelovitosti i očuvanosti dobra, njegovih vrijednosti i njegovog okruženja (kao što je definirano Provedbenim smjernicama za prirodno nasljeđe od 1977, i za Kulturno nasljeđe od 2005. godine).

Integritet je mjera cjelovitosti i netaknutosti prirodnog i/ili kulturnog nasljeđa i njegovih atributa.

Integritet mora nužno biti povezan s kvalitetama koje se vrjednuju u određenom dobru.⁸⁵

Procjena stanja integriteta uključuje u kojoj mjeri dobro:

- uključuje sve elemente potrebne da izrazi svoje vrijednosti
- jeste odgovarajuće veličine kako bi se osigurala potpuna zastupljenost karakteristika i procesa koji doprinose njegovom značaju
- pati od štetnih učinaka razvitka i/ili zanemarivanja.⁸⁶

Razina "dovoljnog" stupnja integriteta (dovoljan stupanj integriteta da se prenesu, predstave ili koji sadrži vrijednosti i kvalitete za koje se procjenjuje da su od značaja) treba

⁸³ „The Assessment Criteria for Cultural Heritage Significance“ 2012, Government of Western Australia, State Heritage Office the Assessment, State Heritage Office.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Jokilehto J. „Considerations on authenticity and integrity in world heritage context“ City & Time 2 (1): 1. 2006. [online] URL:<http://www.ct.ceci-br.org>.

⁸⁶ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention), 2017.

se procijeniti ispitivanjem stupnja ukupnih promjena u izgledu strukture, imajući u vidu broj štetnih promjena.⁸⁷

Procjena integriteta podrazumijeva sljedeće atribute:

- potpunost (fizička cjelovitost – kompaktnost)
- kontinuitet uporabe
- kompletnu zastupljenost značajki i procesa koji prenose značenje dobra
- nenarušenost stanja
- socijalno-funkcionalni integritet⁸⁸
- vizualni integritet.

Potpunost podrazumijeva stupanj opstalih komponenti prvobitne ili primarne faze dobra i njegovog okruženja/sredine; ili rabljenje autentičnih tehnika ili proizvodnih alata i/ili izvođačkih tradicija.

Kontinuitet uporabe – dokaz kontinuiteta uporabe može povećati vrijednost mjesta, predmeta ili procesa, posebice ako se i dalje može koristiti nakon proglašenja kao pokazno mjesto, predmet ili proces i/ili kulturni izraz.

Vizualni utjecaj ne djeluje samo na integritet dobra, nego i na njegovu autentičnost. Oni mogu dovesti u pitanje zaštitu i upravljanje, kao i našu percepciju kriterija. Prema tomu, treba se uzeti u obzir vizualni utjecaj na vrijednosti dobra.

Vizualni integritet [osobina] je element integriteta i treba biti definiran posebice za svako dobro, ovisno o njegovoj izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti. Ključni parametri za procjenu vizualnog integriteta mogu uključivati formu i dizajn, materijale, lokaciju i kontekst, kao i duh mjesta.⁸⁹

d) Kontekst dobra

U cilju uspostavljanja adekvatnih mjera zaštite i osiguranja očuvanja dobra za buduće generacije, neophodno je sagledati i analizirati i kontekst dobra. Kontekst podrazumijeva relacijske odnose sa okolinom (ambijentalni/pejzažni kontekst), okoliš (fizički kontekst) te samo fizičko stanje dobra i rizike po njega. Kontekst dobra je od iznimne važnosti za sagledavanje i razumijevanje dobra, izravno utječe na njegovo vrjednovanje i utvrđivanje značaja, pa samim tim je veoma bitan za utvrđivanja zona i mjera zaštite.

⁸⁷ Štetnih promjena, na primjer: Obnovljeni temelji, premještanje dimnjaka, modernizirani trijem, zamjena originalnih prozora, degradacija okruženja, "suvremeni pristup" u interpretaciji folkloru, izvođenju ili u procesu ručne izrade itd.

⁸⁸ Socijalno-funkcionalni integritet mjesta upućuje na identificiranje funkcija i procesa na kojima se zasniva njegov razvitak s vremenom, poput onih povezanih s interakcijom u društvu, duhovnim odgovorima, rabljenjem prirodnih resursa i pokretima naroda. Prostorno identificiranje elemenata koji dokumentiraju takve funkcije i procese pomaže u definiranju strukturne cjelovitosti mjesta, što se odnosi na ono što je tijekom vremena preživjelo od svoje evolucije. Ti elementi daju svjedodžbu kreativnom odgovoru i kontinuitetu u izgradnji struktura i daju osjećaj prostornoj cjelovitosti područja. Vizualni integritet, umjesto toga, pomaže u definiranju estetskih aspekata koje predstavljaju područje. Na takvim dimenzijama integriteta može se zasnivati razvitak sustava upravljanja, kako bi se jamčilo da se pridružene vrijednosti ne bi potkopale. Jokilehto J. "Considerations on authenticity and integrity in world heritage context" City & Time 2 (1): 1. 2006. [online] URL:<http://www.ct.ceci-br.org>.

⁸⁹ Vizualni integritet i vizualni utjecaj – Preporuke sa sastanka internacionalnih svjetskih stručnjaka za nasljeđe o vizualnom integritetu održanom u Agri u Indiji, 6.–9. ožujka 2013. (UNESCO and WHC - International World Heritage Expert Meeting on Visual Integrity, 6 to 9 March, 2013, Agra, India)

Ambijentalno/pejzažni kontekst

Ambijentalno/pejzažni kontekst se mora analizirati i uzeti u obzir prilikom utvrđivanja zona i mjera zaštite jer:

- prostorni čimbenici identiteta nasljeđa određuju prepoznatljivost, izvornost i posebnost dobra
- na temelju (između ostalog i) ambijentalnog konteksta predlažu se kriteriji za nove zahvate i uporabu nasljeđa (prostorno-urbanistički, prostorno-pejzažni, arhitektonski, kulturno-povijesni, ekonomski, pravni i drugi) te predlažu metode vrjednovanja, planiranja i projektiranja u prostoru.

Ambijentalni kontekst ne treba zamijeniti za ambijentalnu vrijednost. Ambijentalna vrijednost je jasno definirana vrijednost koju posjeduje samo dobro unutar određenog prostornog obuhvata. Ambijentalni kontekst je promatranje i razumijevanje dobra i prostora koji ga okružuje u međusobnoj relaciji (dobra spram okruženja i okruženja spram dobra). Kulturni ambijent podrazumijeva sveukupnost nepokretnog, pokretnog i nematerijalnog dobra, koji se odnosi na određeni prostor, uključujući i prirodne odlike tog prostora.

Razmatranje ambijentalnog konteksta podrazumijeva:

- odnos oblika prema ostalim dijelovima cjeline
- značenja u strukturi i ukupnoj slici naselja ili graditeljske odnosno prirodno-graditeljske cjeline
- objekat ili skupina objekata je dio cjeline ili područja
- odnos dobra sa ostalim dobrima (lokalitetima ili spomenicima) u neposrednoj blizini, kao i sa širim predjelom i okruženjem. Pojedinačne komponente u okviru složenih građevinskih ili arheoloških lokaliteta teško mogu biti razumljive ukoliko se ocjenjuju ili označuju zasebno (npr. vodenica bez mlinskog potoka i vodotoka). Dobra sa funkcionalnom povezanošću mogu biti rasprostranjena na većoj teritoriji (npr. objekti za topljenje željeza i rudnici ili srednjovjekovne tvrđave i lovišta). Bit će slučajeva kada je određeno dobro snažno povezano sa karakteristikama drugih sadržina (kao što je znameniti objekat od vrijednosti za gradski predio/pejzaž). Dobro čije je okruženje potpuno degradirano može ispunjavati manje uvjeta za označavanje od onog čije je okruženje ostalo neokrnjeno.

Prilikom analize ambijentalnog/pejzažnog konteksta neophodno je posebice voditi računa o:

- istaknutosti pejzažnog karaktera (koherentnost, kompleksnost, prostorni identitet)
- rijetkosti
- reprezentativnosti
- agro-biodiverzitetu
- asocijacijskom značaju
- povijesnom značaju
- interesu za opstanak
- integritetu.

Kontekst u okviru postojećih znanja

Predstavlja one karakteristike koje se odnose na mjesto na kojemu se neko dobro nalazi u okviru postojećih znanja kako znanstvenih, materijalnih, povijesnih, tako i u okviru društvenih procesa, kulturnih procesa, političkog okvira i slično.

Fizički kontekst

Fizički kontekst predstavlja one karakteristike koje se odnose na mjesto na kojemu se neko dobro nalazi kako u svom fizičkom okruženju tako i u okviru postojećih znanja, ali i njihovom suodnosu.

Svako dobro pripada mjestu u kojem je nastalo i u kojem obitava. Suodnos sa mjestom, a mjesto je uvijek drugačije, čini to dobro neponovljivim.

Fizički kontekst se razlikuje od ambijentalnog konteksta jer: fizički kontekst nekog dobra je kontekst okruženja koje čini to dobro jedinstvenim (fizičko okruženje doprinosi sagledavanju vrijednosti dobra) dok je ambijentalni kontekst nekog dobra kontekst tog dobra u okruženju. Fizički kontekst mora biti analiziran kroz odnos dobra sa ostalim dobrima (lokalitetima ili spomenicima) u neposrednoj blizini, kao i sa širim krajolikom i općijim okruženjem. Individualne komponente u okviru složenih graditeljskih ili arheoloških lokaliteta teško mogu biti razumljive ukoliko se ocjenjuju ili označavaju posebice (npr. mlinica bez vodotoka), a u obzir treba uzeti i činjenicu da dobra sa funkcionalnom povezanošću mogu biti rasprostranjena na većoj teritoriji (npr. objekti za obradu željeza). Posebni slučajevi mogu biti kada je određeno dobro snažno povezano sa karakteristikama drugih sadržina (kao što je znameniti objekat od vrijednosti za gradski krajolik). Dobro čije je okruženje potpuno degradirano može ispunjavati manje uvjeta za vrjednovanje od onog čije je okruženje ostalo neokrnjeno.

e) Fizičko stanje

Stanje dobra se može shvatiti kao mjera nekog ranijeg oštećenja dobra i ranjivost na oštećenja u budućnosti. **Trenutačno stanje dobra izravno ne utječe na njegovu vrijednost.**⁹⁰ Trenutačno stanje temeljnih elemenata i materijala, od kojih je dobro napravljeno, može predstavljati problem za vrjednovanje dobra, jer može onemogućiti uvid u sve vrijednosti dobra.

Stoga se stanje dobra razmatra isključivo u cilju davanja prijedloga mjera zaštite, i budućih mogućih namjena i rabljenja dobra.

Kriteriji vrjednovanja funkcije i značaja – Tipologija vrijednosti

Kriteriji vrjednovanja funkcije i značaja su izraženi kroz tipologiju vrijednosti.⁹¹

Kriteriji vrjednovanja funkcije i značaja su:

- a) Povijesna vrijednost dobra
- b) Umjetnička i estetska vrijednost dobra:
 - prostorna organizacija
 - kompozicija volumena
 - kvaliteta obrade
 - proporcijski odnosi

⁹⁰ Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined" International Journal of Heritage Studies. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. str. 480. ("Condition can be understood as a measure of past damage and vulnerability to damage in the future." Autori navode dalje: „Due to the recognition that damage is a values-based term, condition qualifies significance and should not be considered a heritage value.“ S obzirom na prepoznavanje da je oštećenje termin baziran na vrijednosti, to stanje kvalificira značaj i ne bi trebalo biti razmatrano kao vrijednost nasljeđa)

⁹¹ Tipologija vrijednosti je bazirana na ICOMOS-ovoj Bura povelji (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance (The Burra Charter)* 2013, članak 1.2, *Australia ICOMOS Practice Note Version 1*, November 2013. – zasnovano na *the Burra Charter*) i tipologiji razrađenoj od English Heritage (*English Heritage Conservation Principles, Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*), 2008.

- konstrukcijsko rješenje
 - primijenjeni materijali
 - kvalitet obrade
 - primijenjeni detalji i dekorativni elementi
- c) Dokumentarna i znanstvena vrijednost dobra:
- materijalna svjedodžba o svim, a naročito manje poznatim povijesnim razdobljima
 - svjedodžba o povijesnim mijenama
 - djelo značajnog umjetnika ili graditelja
 - svjedodžba o određenom tipu, stilu ili regionalnom izrazu i/ili
 - svjedodžba o tipičnom načinu života u određenom razdoblju
- d) Društvena vrijednost dobra:
- duhovna (ontološka) vrijednost
 - simbolička vrijednost
 - sakralna vrijednost
 - tradicionalna vrijednost
 - vezanost za rituale ili obrede, koji mogu biti odraz prošlih kultura ili današnjih percepcija duha mjesta
 - vrijednost za zajednicu.

a) Povijesna vrijednost dobra

Povijesna vrijednost obuhvata sve aspekte povijesti dobra, na primjer povijest estetike, umjetnosti, arhitekture, znanosti, duhovnosti i društva⁹².

Povijesna vrijednost podrazumijeva svezu dobra sa ljudima, događajima, mjestima ili određenim temama⁹³. Uključuje doprinos dobra razumijevanju povijesnih veza i odnosa, gdje do izražaja dolazi doprinos u osvjetljavanju uvjeta života u vremenu kada je dobro nastalo, kada je bilo u uporabi, te njegov doprinos stvaranju osjećaja kontinuiteta s prošlošću i tradicijom.⁹⁴ Ta veza može biti ilustrativna:

- dobro ilustrira značajnu osobu ili događaj ili
- asocijativna: dobro asocira na određeno razdoblje, povijesnu slojevitost, osobu, obitelj ili događaj.⁹⁵

Ideja ilustriranja aspekata povijesti ili prapovijesti – percepcija nekog mjesta kao poveznice između prošlosti i sadašnjosti ljudi – razlikuje se od dokumentarne vrijednosti. Ilustrativna veza ovisi o vidljivosti dokaza (na primjer podzemnih ostataka) za razliku od dokumentarne vrijednosti. Dobra koja posjeduju povijesnu vrijednost također mogu imati i manje izraženu dokumentarnu vrijednost. Tako na primjer, povijesni objekat ne mora ilustrirati prošla razdoblja, nego samo namjere svojih tvoraca. Međutim, kulturni (planirani) krajolik može

⁹² Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – *Understanding and assessing cultural significance* (pojašnjenje principa iznijetih u Bura povelji - *the Burra Charter*)

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Vezano za povijesnu vrijednost Fredheim i Khalaf navode da asocijativni aspekti vrijednosti su oni koji izražavaju značajne veze. To mogu biti veze sa ljudima, događajima, mjestima, običajima i praksama, tradicijama, pričama, predmetima itd. Ovaj termin pokriva mnogo toga što je bilo definirano "povijesno" u drugim tipologijama, što, između ostalog, pomalo zbunjujuće povezuje povijest i memoriju (pamćenje). Treba, međutim, napomenuti da gotovo sve tradicionalne "vrijednosti" mogu imati asocijativni aspekti. Izraz "asocijativni" također pokazuje da te aspekte vrijednosti mogu identificirati stručnjaci ili nestručnjaci te da sveze mogu biti od značaja čak i tamo gdje se široko smatraju izmišljenim. Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined" *International Journal of Heritage Studies*. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. str. 474.

⁹⁵ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

posjedovati veliku dokumentarnu vrijednost ilustrirajući jedinstvenost područja i aspekte društvene organizacije⁹⁶.

Asocijativni aspekt povijesne vrijednosti se ogleda i u tomu da neka dobra imaju značaj za kolektivnu svijest ili za ljude koji ih koriste ili su ih koristili. Podrazumijeva identificiranje sa važnom osobom, značajnim događajem ili bitnim dijelom kulture u Bosni i Hercegovini (ili šire, sa međunarodno značajnim osobama ili događajima).⁹⁷

b) Umjetnička i estetska vrijednost dobra

Estetska vrijednost se odnosi na čula i osjetilni doživljaj dobra (svih pet čula). Estetske kvalitete mogu uključiti koncept ljepote i formalne estetske ideale. Estetski izrazi su pod utjecajem određene kulture.⁹⁸

Umjetnička i estetska vrijednost dobra proizlazi iz načina na koji je dobro nastalo, bilo kao rezultat svjesnog dizajna ili naizgled kao slučajan ishod razvitka ili rabljenja dobra tijekom vremena, a koji kod ljudi pobuđuje emotivne ili intelektualne reakcije⁹⁹. Prema Pravilniku Povjerenstva o kriterijima vrjednovanja dobara, podjeli po predmetu zaštite i postupku kategorizacije nacionalnih spomenika, umjetnička i estetska vrijednost se određuje na temelju:

- kvaliteta obrade
- kvaliteta materijala
- proporcija
- kompozicije
- vrijednosti detalja i/ili
- vrijednosti konstrukcije
- prostorne organizacije.

c) Dokumentarna i znanstvena vrijednost dobra¹⁰⁰

Dokumentarna i znanstvena vrijednost se referira na kontekst informacije o dobru te njegove mogućnosti da "otkrije" činjenice o određenim aspektima prošlosti dobra kroz:

⁹⁶ English Heritage *Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

⁹⁷ Smjernice Vijeća Europe za kulturno nasljeđe – Tehnički instrumenti za zaštitu i upravljanje nasljeđem, rujan 2012, str. 54.

⁹⁸ Vezano za umjetničku i estetsku vrijednost Fredheim i Khalaf navode da „osjetni aspekti vrijednosti su izvori osjetilnog užitka. Oni se mogu razlikovati od osjetilnih poticaja koji se smatraju značajnim za dokazne, asocijativne ili funkcionalne kvalitete, koje ne trebaju biti prijatne. Iako se estetika može odnositi na osjetila osim vida, najčešće se koristi u odnosu na viđenje i često je povezana s ekspertnim prosudbama arhitekata i povijesničara umjetnosti za razliku od toga da se smatra čisto subjektivnom, kao što je 'ljepota'; osjetilni se stoga preferira. Ovo je namjerni pokušaj da se izbjegne implicitna pristranost Zapadnih senzorskih modela, koji snažno favoriziraju vid. Pet tradicionalnih osjetila može se dodati intelektualni ili metaforički, kao u poeziji.“ Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. *“The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined”* International Journal of Heritage Studies. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, str. 475.

⁹⁹ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

¹⁰⁰ Vezano za dokumentarnu i naučnu vrijednost Fredheim i Khalaf navode da dokazni aspekti vrijednosti su oni koji daju dokaze za vođenje ili komuniciranje formalnog ili neformalnog istraživanja. Ovo se ne naziva "znanstvenim", jer dokaze ne koristi znanost. Dok dokazne aspekte vrijednosti obično ističu stručnjaci u područjima kao što su arhitektura, arheologija i povijest umjetnosti, potencijal nasljeđa da pruži dokaze za nešto se često vrjednuju izuzetno jako i drugi stručnjaci i nestručnjaci. Moglo bi se pretpostaviti da se tradicionalno definirana estetska vrijednost primarno sastoji od senzorskih aspekata; ipak, mnogi bi se trebali smatrati dokumentarnim. Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. *“The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined”* International Journal of Heritage Studies. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, str. 475.

ispitivanja, istraživanja, uključujući i uporabu arheoloških tehnika¹⁰¹. Relativna znanstvena vrijednost ovisi o važnosti informacije odnosno podatka, njegovoj rijetkosti, kvalitetu i reprezentativnosti te potencijalu da doprinese budućim značajnim podacima o samom dobru ili pokrene važna istraživačka pitanja¹⁰².

Dokumentarna vrijednost proizlazi iz mogućnosti nekog dobra da predstavlja:

- materijalnu svjedodžbu o manje poznatim povijesnim razdobljima
- svjedodžbu o povijesnim mijenama
- djelo značajnog umjetnika ili graditelja
- svjedodžba o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru i/ili
- svjedodžba o tipičnom načinu života u određenom razdoblju.

Dokumentarna vrijednost dobra može se određivati na temelju:

- materijalnih ostataka prošlih ljudskih aktivnosti, kao primarnih izvora dokaza o sadržaju i razvoju kulture koja ih je napravila; ovi materijalni ostatci doprinose boljem razumijevanju prošlosti, od prapovijesti do danas
- osobito arheološki nalazi i područja predstavljaju primarni dokaz o prošlosti
- geologija, topografija, fosilni ostatci, žive vrste i habitat također imaju dokumentarnu vrijednost kao izvor informacija o evoluciji života¹⁰³.

Dobro ima dokumentarnu vrijednost i kao predmet za daljnja istraživanja ili proučavanja od interesa za znanost i naobrazbu (etnologiju, antropologiju, arhitekturu, arheologiju, povijest, tehnologiju i inženjerstvo i druge discipline).

d) Društvena vrijednost dobra

Društvena vrijednost potječe iz izraza, namjera, smisla i značaja dobra za ljude koji su na neki način u svezi sa tim dobrom ili predstavlja značajan dio njihove kolektivne memorije ili iskustva mjesta (vezanost za rituale ili obrede, koji mogu biti odraz prošlih kultura ili današnjih percepcija duha mjesta), odnosno marker društvenog identiteta (značaj za identitet skupine ljudi, značenje nekog dobra za one koji povlače dio svog identiteta iz njega, ili imaju emocionalne veze s njim)¹⁰⁴. Društvene vrijednosti su usko vezane sa povijesnom i estetskom vrijednošću, ali teže mogu imati dodatne i posebne aspekte.¹⁰⁵

Dobro ima društvenu vrijednost ako posjeduje značaj za skupinu ljudi, za njihov identitet, kolektivno iskustvo ili memoriju, odnosno ako posjeduje značaj za identitet skupine ljudi, značenje nekog dobra za one koji povlače dio svog identiteta iz njega, ili imaju emocionalne veze s njim¹⁰⁶.

Društvena vrijednost uključuje:

- Duhovnu (ontološku) vrijednost – odnosi se na nematerijalne vrijednosti i značenja utkana u ili proizašla iz dobra usko vezana uz duhovni identitet, tradicionalna znanja,

¹⁰¹ Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – *Understanding and assesing cultural significance* (pojašnjenje principa iznijetih u Bura povelji - *the Burra Charter*)

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ English Heritage *Conservation Principles - Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

¹⁰⁴ English Heritage *Conservation Principles - Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008. i Australia ICOMOS Practice Note Version 1, November 2013. – *Understanding and assesing cultural significance* (pojašnjenje principa iznijetih u Bura povelji - *the Burra Charter*)

¹⁰⁵ UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom nasljeđu (*UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017.

¹⁰⁶ Ibid.

umjetnost i prakse određenih skupina ljudi. Predstavlja vrijednost koju dobro posjeduje za određenu skupinu ljudi i koja ga čini posebnim u odnosu na druga dobra¹⁰⁷

- Simboličku vrijednost – proizlazi iz izravne ili duhovne povezanosti dobra sa događajima ili živim tradicijama, sa idejama ili sa vjerovanjima, ili sa umjetničkim i književnim djelima¹⁰⁸. Posjeduje značaj za skupinu ljudi, za njihov identitet, kolektivno iskustvo ili memoriju¹⁰⁹. Simbolička vrijednost dobra odnosi se na njezinu ulogu kao spremišta i prijenosnika značenja, zapravo na mjeru u kojoj ona utjelovljuje određena značenja i vrijednosti koje mogu imati različit karakter (socijalni, politički, religijski i dr.)¹¹⁰
- Sakralna vrijednost – proizlazi iz vjerovanja i učenja organizirane religije ili reflektira prošle ili današnje percepcije duha mjesta (duhovna vrijednost). Vrijednost dobra sa duhovnim značajem za određene skupine ljudi i objekte koji se smatraju svetim u okviru pojedinih sustava vjerovanja; dobra koja prouzroče jaku naklonost zajednice i doprinose identitetu i društvenoj koheziji te zajednice¹¹¹
- Tradicionalna vrijednost – dobro predstavlja svjedodžbu kulturne tradicije društva koje je živo ili je nestalo; razmjene ljudskih vrijednosti, zanata, ili tehnologija kroz određeno razdoblje¹¹²
- Vežanost za rituale ili obrede, koji mogu biti odraz prošlih kultura ili današnjih percepcija duha mjesta¹¹³
- Vrijednost za zajednicu – zajednička vrijednost: opis vrijednosti lokaliteta u odnosu na lokalni identitet, osjećaj pripadnosti, povezanosti, ponosa, vjerovanja, normi i praksi. Prostori kulturnog nasljeđa baziraju se na osjećaju ponosa svojih stanovnika "svojom" poviješću i tradicijom, kao i njihov interes i uključenost u zadržavanje i tumačenje posebnih vrijednosti lokaliteta, njegove jedinstvenosti i vrijednosti različitih kvaliteta. Neka dobra visoko cijeni lokalno stanovništvo i njihov značaj se može razmatrati kao dio omiljene lokalne scene pored ili ponekad čak u nedostatku stilskog ili umjetničkog povijesnog kvaliteta koji se procjenjuje u odnosu na usvojene konvencije¹¹⁴. Neka dobra su značajna u svijesti stanovnika ili za ljude koji ih koriste ili su ih koristili ili za njihove potomke¹¹⁵.

Opće značajke dobra

Kriteriji vrjednovanja općih značajki dobra (starosti, očuvanosti i ugroženosti) su:

- vrijeme nastanka i trajanje dobra u odnosu na ostala dobra iste vrste
- stupanj očuvanosti ili degradacije u odnosu na izvorno stanje dobra

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

- stvarne i potencijalne promjene do kojih dolazi uslijed rabljenja dobra i njegove okoline, odnosa lokalne zajednice u očuvanju i prezentaciji dobra, planiranoj budućoj namjeni dobra, planiranom razvitku neposrednog okruženja dobra.

Specifični kriteriji

Specifični kriteriji vrjednovanja se određuju na temelju istraživanja kojima se utvrđuju posebne vrste dobra ili njegove karakteristike, a koje se ne mogu svrstati u prethodno navedene kriterije.

Ekonomski potencijal dobra¹¹⁶

Ekonomski potencijal dobra proizlazi iz potencijala dobra za ostvarenje financijske dobiti za društvo kao rezultat izravne ili neizravne privredne aktivnosti vezane za njegovu uporabu.

Nacionalni spomenici stimuliraju brojne djelatnosti koje ih pretvaraju u privatna i/ili dobra od javnog interesa, a njihova konačna uporaba može biti trenutačna i/ili može doprinosti stvaranju budućih dobara i funkcija, uključujući i novi kulturni kapital. Vrjednovanje kulturne i ekonomske vrijednosti nepokretnih dobara je u uzajamnoj povezanosti, ali oblici vrjednovanja nisu ravnopravni. Odnos ovisi o nizu indikatora koji se prethodno utvrđuju.

Ekonomski potencijal – opis potencijala ili stvarne i trenutačne vrijednosti lokaliteta u pogledu tržišta, aktivnosti za investitore i fondove, kao i mogućnost generiranja prihoda uključujući i prihode od turizma, uporabe imena lokaliteta, priča i simbola za razvitak specifičnih proizvoda, brendiranje mjesta i destinacije, porast broja uposlenih i sl. Ekonomski potencijal je dodatni kriterij koji može biti pokazatelj održive uporabe nacionalnog spomenika.¹¹⁷

¹¹⁶ Dijelom vezan na ekonomski potencijal jeste funkcionalni aspekt vrijednosti dobra. Za funkcionalni aspekt Fredheim i Khalaf navode da funkcionalni aspekti vrijednosti ne moraju nužno pridonijeti nečemu u poimanju tog dobra kao nasljeđa. Ipak, za nasljeđe koje je još uvijek u uporabi, ovi funkcionalni aspekti zadržavaju baštinu da ne postane 'smeće' i stoga su često ključni za opravdanje očuvanja. Funkcionalni aspekti knjižnica i željezničkih postaja ovjekovječavaju 'proces' koji zauzvrat uspostavljaju i održavaju 'odnose' i valoriziraju 'oblike' nasljeđa. Propust da se ne prepoznaju i ne očuvaju funkcionalni aspekti nasljeđa može imati katastrofalne posljedice za nasljeđe. Funkcionalni aspekti vrijednosti, međutim, ne bi trebali biti zamijenjeni sa benefitima rabljenja koji proističu iz drugih aspekata vrijednosti." Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal "The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined" International Journal of Heritage Studies. 22:6,466-481, DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247, str. 475.

¹¹⁷ Kao dokaz navedenom ističu se ekonomski aspekti očuvanja povijesnih objekata i cjelina. Očuvanje povijesnih objekata i cjelina je sredstvo revitalizacije središta gradova, stabilizacije susjedstva, pristupačnog stanovanja, turizma, naobrazbe i ekonomskog razvitka. Ulagачi i donositelji odluka koji brinu o ekonomskoj vrijednosti povijesnih objekata zagovornici su očuvanja kroz ekonomske pokazatelje. Relativna važnost revitalizacije postojećih urbanih struktura varira, ovisno o lokalnim sredstvima, starosti građevina, snazi lokalnih skupina koje zagovaraju očuvanje i prosvjetljenje rukovodećih struktura. Nema uspješne revitalizacije bez povijesnog očuvanja. Na vrhu popisa za mjerenja ekonomskog razvitka su poslovi i povećani prihodi lokalnog stanovništva – vlasnika i korisnika objekata. Rehabilitacija starijih i povijesnih građevina posebice je značajna u tome pogledu. Kao pravilo, u novoj će građevini biti polovica materijala i polovica radne snage. U procesima rehabilitacije, s druge strane, bit će šezdeset do sedamdeset posto rada, a ostalo je sudjelovanje materijala. U praksi se pokazalo da je najisplativiji program usredotočen na područje ključnih spomenika ili u povijesnim gradovima na glavne ulice, a kulturni turizam se pojavljuje kao glavna komponenta ekonomskog utjecaja očuvanja: posjetitelji kulturno-povijesne baštine su privučeni poviješću i ljepotom spomenika, ostaju duže, troše više dnevno. Kada se pravilno upravlja povijesnim očuvanjem, najveći dobitnici nisu turisti, restorani, hoteli ili trgovine, to su lokalni građani koji ponovno stječu svoju vlastitu zajednicu i jedinstvenu povijest. Trend pokret "natrag u grad" je u mnogim sredinama dao odlične rezultate, jer vraća građane u povijesne četvrti unutar gradova, jer prva atrakcija u svakom gradu je njegov povijesno jezgro. Također, povijesne građevine su u brojnim primjerima prirodni inkubator malih poduzeća. Povijesno očuvanje gradi i zajednicu i mjesto. Očuvanje povijesnog izgrađenog okoliša se povećava, a kvalitetu života u njemu određuje pet osjetila:

Utvrđivanje značaja dobra

Karakter značaja ili priroda značaja dobra (ono što čini neko dobro značajnim) se utvrđuje kroz tipologiju vrijednosti i analizu karakteristika dobra.

Procjena značaja zasniva se na procjeni vrijednosti i analizi kriterija, odnosno kvalifikatora vrijednosti.

Sukladno članku 6. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini nacionalni spomenik je pokretna i nepokretna imovina od velikog značenja za neku skupinu ljudi sa zajedničkim kulturnim, povijesnim, vjerskim ili etničkim nasljeđem, kao što su arhitektonski spomenici, umjetnička djela ili povijesni spomenici; arheološka nalazišta; skupine zgrada, kao i groblja¹¹⁸.

Da bi dobro bilo proglašeno nacionalnim spomenikom treba posjedovati najmanje jednu vrijednost dobra, te određene kriterije autentičnosti i integriteta.

Razumijevanje relativnog doprinosa svake identificirane vrijednosti dobra kao i njegovih karakteristika i indikatora vrijednosti je ključno za objektivno odlučivanje.

Procjena kvalifikatora vrijednosti odnosno stanja autentičnosti i integralnosti utjecat će na utvrđivanje mjera zaštite, odnosno intervencija koje je potrebno poduzeti da bi se očuvale vrijednosti nacionalnog spomenika.

Vremensko određenje dobra

Povjerenstvo razmatra dobra za proglašenje nacionalnim spomenikom ako su ta dobra nastala u razdoblju od prapovijesti do 1960. godine. Dobra nastala nakon 1960. godine koja ne zadovoljavaju ovaj vremenski kriterij, mogu izuzetno biti razmatrana za proglašenje nacionalnim spomenikom ako se utvrdi da zadovoljavaju kriterije koje je precizirao UNESCO za upis na Listu svjetskog nasljeđa.

Razumijevanje dobra i utvrđivanje njegovog značaja zahtijeva primjenu sustavnog i konzistentnog procesa. Proces je detaljno opisan od strane English Heritage i ovdje prilagođen uz napomenu da sve faze nisu odgovarajuće za sve predmete pravne zaštite¹¹⁹:

- **Razumijevanje dobra – razumijevanje sadržaja i razvitka**

Potpuno razumijevanje dobra uključuje: razumijevanje nastanka, razvitka i promjena kroz vrijeme, tehnologija izgradnje, konzervatorsko-restauratorskih i drugih intervencija, te usporedba sa sličnim dobrima. Također povijest vlasništva može biti relevantna za razumijevanje trenutnog stanja.

Razumijevanje dobra, njegovog nastanka i razvitka, vrši se na temelju znanstvenih saznanja i iskustava u oblasti u kojoj dobro pripada, te raspoložive dokumentacije i podataka o dobru. Dokumentacija treba uključiti arhivsku i povijesnu dokumentaciju, dokumentaciju kojom raspolažu službe zaštite nasljeđa, objavljene stručne i

osjećaj za mjesto, osjećaj evolucije, osjećaj vlasništva, osjećaj identiteta i osjećaj zajedništva. Inteligentna razvojna strategija ima povijesno očuvanje u svojem bitku i zasniva se na skupu načela: stvoriti široki izbor stambenih i radnih mogućnosti; formirati atraktivna, interaktivna mjesta; poticati suradnju zajednice i ulagača-dioničara; ojačati i usmjeriti razvitak prema postojećim zajednicama; donositi predvidljive, poštene i isplative odluke o razvitku; očuvati otvoreni prostor, prirodne ljepote i kritična područja okoliša; smanjiti potrošnju zemljišta i poticati njegovu višefunkcionalnu uporabu; racionalno koristiti infrastrukture; pružiti raznovrsne mogućnosti prijevoza i formirati pješačke zone.

¹¹⁸ Članak 6. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini

¹¹⁹ English Heritage, *Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

znanstvene radove i podatke o vlasništvu. Trenutačno stanje dobra vrši se na temelju terenskih snimanja dobra (tehničkog i fotografskog), procjene stanja u kojem se nalazi i mapiranja oštećenja.

Veoma bitno je imati na umu da trenutačno stanje temeljnih elemenata i materijala od kojih je dobro napravljeno može predstavljati problem za vrjednovanje dobra, jer može onemogućiti uvid u sve vrijednosti i značaj dobra.

- Identificiranja onih (pojedinaца, skupine ljudi, zajednice) koji vrjednuju nominirano dobro te razumijevanje njihovih razloga i motiva

Pojedine skupine ljudi mogu pripisivati različite vrijednosti nominiranom dobru. Značaj dobra za pojedine skupine ljudi može proizlaziti iz njihovog zajedničkog kulturnog, povijesnog, vjerskog ili etničkog nasljeđa. Identificiranje skupine ljudi za koju nominirano dobro ima vrijednost i razloge pripisivanja vrijednosti dobru podrazumijeva interakciju s vlasnicima i korisnicima dobra, lokalnom zajednicom, raseljenom zajednicom koja veže svoj identitet i prava na povratak sa dobrom, stručnjacima za nasljeđe i dr.

Različite skupine imaju moguće i različitu percepciju vrijednosti dobra, koja se opet može mijenjati tijekom vremena. Ponekad vrijednosti između različitih skupina mogu biti suprotstavljene. Bez obzira na to, stavovi i identificiranje vrijednosti svake skupine mora biti uzeta u razmatranje.

- Uspostaviti odnos između identificiranih vrijednosti i sadržine dobra

Utvrđivanje značaja povlači za sobom identificiranje kako su različita razdoblja u razvitku dobra djelovala na identificirane vrijednosti. Najkorisnije kategorije diferencijacije između komponenti mjesta ("što") jesu vremenski ("kada", često vezano uz "od koga") i prostorni ("gdje", "koji dio", često vezano uz "zašto"). Razumijevanje dobra treba rezultirati kronološku sekvencu varirajućih jasnoća, omogućavajući danas vidljivim elementima da se "smjeste" u razvojne faze. Neke faze će biti od većeg značaja od drugih, a neke vrijednosti će se odnositi na dobro kao cjelovito.

- Razmotriti relativni značaj identificiranih vrijednosti

Očuvanje i održavanje određenih vrijednosti će ponekad biti u konfliktu sa očuvanjem drugih vrijednosti identificiranih za isto dobro. Stoga je bitno izbalansirati pogled i odnos ka vrijednostima u cilju objektivnog odlučivanja, a kroz sagledavanje različitih perspektiva i prioriteta različitih zainteresiranih strana.

- Razmotriti doprinos pridruženih objekata i pokretnih dobara

Predmeti i objekti koji imaju povijesnu vezu sa dobrom doprinose vrijednosti dobra. Raspon takvih predmeta uključuje i nije samo ograničen na: arheološke nalaze, umjetnička djela i kolekcije, namještaj, mašine i alate, relevantnu arhivsku i povijesnu dokumentaciju, knjige i dr. U slučaju kada se takvi predmeti trenutačno nalaze na drugom mjestu, treba uključiti njihov doprinos vrjednovanju dobra.

U slučajevima kada su građevine napravljene za smještaj pokretnih dobara (muzeji, galerije, knjižnice, arhivi) ili za smještaj industrijskih postrojenja, odnos prostora i pokretnih dobara je bitan za razumijevanje značaja mjesta.

- Razumijevanje doprinosa smještaja u prostoru i okruženja

Dobro se treba promatrati u odnosu na lokalitet i šire okruženje u kojemu se nalazi, uključujući: povijesni razvitak i pojedine značajne povijesne faze razvitka koje su oblikovale prostor; prostorno-plansku i provedbenu dokumentaciju neophodnu za

razumijevanje trendova razvita i odnosa prema dobru; katastarske planove, te informacije o okolinskim utjecajima i specifičnim rizicima kojima je dobro izloženo.

Razumijevanje konteksta u kojemu se dobro nalazi je posebice relevantno za procjenu da li dobro ima veću vrijednost zato što je dio veće cjeline ili područja, ili dijeli vrijednosti s drugim dobrima.

- Usporedba dobra s drugim dobrima koje dijele slične vrijednosti

Razumijevanje značaja dobra obično uključuje usporedbu s drugim dobrima koja posjeduju slične vrijednosti i zasniva se na:

- U kojoj mjeri, intenzitetu su identificirane vrijednosti zastupljene u dobru u usporedbi sa drugim dobrima koja dijele slične vrijednosti?
- Kako se vrijednosti mogu zaštititi ili ojačati mjerama zaštite i zakonskim mogućnostima? Otklanjanje ili ublažavanje negativnih okolinskih utjecaja može pomoći u identificiranju ili ojačati vrijednosti dobra, a time i njegov značaj.

Razumijevanje doprinosa svake identificirane vrijednosti na značaj dobra je ključno za donošenje objektivnih odluka. Svaka od identificiranih vrijednosti doprinosi razumijevanju značaja dobra i ključna je za donošenje odluke o (ne) proglašenju dobra nacionalnim spomenikom. Procjena vrijednosti dobra utječe na sudbinu dobra, da li, kako i u kojoj mjeri treba biti zaštićeno¹²⁰. Zbog toga procjena vrijednosti treba biti rukovođena:

- znanstvenim znanjem i iskustvom u oblasti kojoj dobro pripada
- raspoloživim podacima i dokumentacijom koji se odnose na dobro (inventar, istraživanje, proučavanje, snimanja na terenu)
- rezultatima dodatnih, namjenski poduzetih istraživanja o dobru i njegovoj povezanosti/odnosu sa drugim dobrima, ili osobama i zajednicama¹²¹.

Izjava o značaju nacionalnog spomenika¹²²

Značaj dobra je skup procijenjenih vrijednosti koje dobro posjeduje.

Izjava o značaju, u odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, treba sadržavati rezime tih vrijednosti, njihov međusobni odnos uključujući eventualni konflikt vrijednosti, kao i odnos vrijednosti prema fizičkom stanju dobra i lokalitetu. Tijekom vremena vrijednosti i fizičko stanje dobra su podložni promjenama.

Izjava o značaju treba biti objektivna prosudba zasnovana na točnim informacijama, procjeni percipiranih vrijednosti, a kako bi podigla svijest o značaju nacionalnog spomenika i informirala zaštitu i upravljanje spomenikom. Izjava o značaju treba biti revidirana sukladno nastalim promjenama.

Izjava o značaju dobra mora dati zbirni iskaz:

- opisa dobra, povijesnih podataka, izvornih/prethodnih i trenutačne funkcije dobra

¹²⁰ English Heritage, *Conservation Principles – Policies and Guidance for the Sustainable Management of the Historic Environment*, 2008.

¹²¹ Smjernice za kulturno nasljeđe, Vijeće Europe (Council of Europe, *Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management*), 2012, Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo" (2012) pristup 2. srpnja 2017. <https://rm.coe.int/16806ae4a9>

¹²² Za više informacija o izjavi o značaju dobra i njenom okvirnom sadržaju može se vidjeti „*Heritage Statement, Planning Services – Conservation and Urban Design*“ Lewisham kao i Brown, Andrew „*Statements of Significance - The View from Historic England*“ web <http://www.buildingconservation.com/articles/statements-of-significance/statements-of-significance.htm>.

- opis općih i posebnih karakteristika
- opis vrijednosti koje dobro posjeduje, opis atributa autentičnosti i stanja integriteta
- komparativnu analizu sa drugim sličnim dobrima
- opis trenutnog fizičkog stanja dobra i predloženih mjera konzervacije/restauracije
- opis čimbenika koji utječu na dobro.

IV. ZAŠTITA I OČUVANJE NACIONALNIH SPOMENIKA

Zaštita i očuvanje nacionalnih spomenika je multidisciplinarna aktivnost koja ima za cilj da zaštiti i očuva dobra od društvenog, umjetničkog, povijesnog, dokumentarnog, znanstvenog i drugog značaja.

Očuvanje nacionalnih spomenika podrazumijeva skup pravnih, administrativnih, tehničkih i finansijskih mjera koje se provode s ciljem očuvanja nacionalnih spomenika i njihovih vrijednosti u što je moguće izvornijem stanju (uz načelo provedbe minimum potrebnih intervencija u sadašnjem trenutku). Kroz očuvanje se nastoji zaštititi i izvorna okolina nacionalnog spomenika te dati smjernice za odgovor na sve prijetnje po opstojnost nacionalnog spomenika.

U cilju zaštite i očuvanja nacionalnih spomenika Povjerenstvo uspostavlja mjere zaštite za svaki pojedini nacionalni spomenik a s ciljem osiguranja njegove održivosti i upravljanja gdje:

- *Održivost* podrazumijeva identificiranje, dokumentiranje, istraživanje, održavanje, zaštitu, rabljenje i promidžbu vrijednosti nacionalnih spomenika.
- *Rabljenje* podrazumijeva uporabu nacionalnog spomenika u obrazovne, znanstvene, istraživačke, komercijalne, vjerske i druge adekvatne svrhe.
- *Upravljanje* podrazumijeva identificiranje, zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i "predaju" nasljeđa budućim generacijama¹²³.

Ciljevi zaštite i očuvanja nacionalnih spomenika su:

- zaštita, očuvanje i unaprjeđivanje nacionalnih spomenika te njihovo prenošenje budućim generacijama u što je moguće više autentičnom obliku
- stvaranje povoljnijih uvjeta za opstanak nacionalnih spomenika za očuvanje njihovog integriteta te poduzimanje mjera potrebnih za njihovo redovito održavanje
- sprječavanje svake radnje kojom bi se posredno ili neposredno moglo promijeniti svojstvo, oblik, značenje i izgled nacionalnog spomenika i time ugroziti njegova utvrđena vrijednost
- sprječavanje protupravnog postupanja i protupravnog prometa nacionalnim spomenikom, te nadzor nad iznošenjem i uvozom
- uspostavljanje uvjeta da nacionalni spomenik prema svojoj namjeni i značenju služi potrebama pojedinca i općem interesu
- osiguravanje održivog rabljenja nacionalnih spomenika, shodno njihovim tradicionalnim ili novim odgovarajućim namjenama
- razvijanje svijesti o nasljeđu kao središnjoj komponenti i resursu održivog razvitka
- osiguranje dostupnosti nasljeđa.

Zaštita, očuvanje i upravljanje nacionalnim spomenicima treba osigurati da se njihove vrijednosti, uključujući stanje integriteta i autentičnosti u vrijeme proglašenja, održavaju ili unaprjeđuju tijekom vremena. Redovit pregled stanja dobra, a samim time i vrijednosti, te stanja integriteta i autentičnosti se odvija kroz monitoring proces Povjerenstva.

Sva dobra proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine moraju imati odgovarajuću dugoročnu legislativu, zakonodavnu, institucionalnu i/ili tradicionalnu zaštitu i upravljanje kako bi se osiguralo njihovo očuvanje. Ova zaštita uključuje odgovarajuće i

¹²³ UNESCO, WHC, ICCROM, ICOMOS, IUCN. „Managing Cultural World Heritage“ 2013. str. 7.

precizno definirane granice dobra. Sukladno preporukama UNESCO-a (Operational Guidelines, 2017, paragraf 97), Odlukom Povjerenstva se daje pojašnjenje zaštite i načina djelovanja u cilju zaštite i očuvanja nacionalnog spomenika.

Mjerama zaštite se, između ostalog, osigurava zaštita nacionalnog spomenika od društvenih, ekonomskih i drugih utjecaja ili promjena koje se mogu negativno odraziti na vrijednosti dobra, uključujući integritet i/ili autentičnost nacionalnog spomenika.

Vlade entiteta i Distrikta Brčko se kroz zakone o implementaciji odluka Povjerenstva obvezuju na potpunu i efektivnu implementaciju mjera zaštite utvrđenih odlukama Povjerenstva.

Režim zaštite nacionalnih spomenika

Odlukom o proglašenju nacionalnog spomenika utvrđuje se režim zaštite, koji u slučaju nepokretnih dobara i krajolika, podrazumijeva utvrđivanje *zone zaštite i zaštitnih pojaseva i stupnjeva zaštite* na koje se primjenjuje skup *mjera zaštite* (dopuštene intervencije na nacionalnom spomeniku i zabrane u pogledu svih štetnih radnji).

Režim zaštite u slučaju pokretnih dobara podrazumijeva utvrđivanje skupa mjera zaštite koje se odnose na dopuštene intervencije na nacionalnom spomeniku i zabrane u pogledu svih štetnih radnji i otuđivanja, ograničavanje iznošenja dobara u inozemstvo, neovlaštenog izvođenja radova i ograničenja rabljenja.

a) Zona zaštite i zaštitni pojas

Odlukom Povjerenstva o proglašenju nepokretnog dobra ili krajolika nacionalnim spomenikom utvrđuje se zona zaštite i zaštitni pojas.¹²⁴

Zona zaštite – prostor nacionalnog spomenika

Zona zaštite nacionalnog spomenika je prostor čija se veličina utvrđuje prema načelu proporcionalnosti¹²⁵. Načelo proporcionalnosti podrazumijeva utvrđivanje prostornog obuhvata samo u onoj mjeri koja je, u okolnostima datog slučaja, neophodna za zaštitu i očuvanje nacionalnog spomenika BiH¹²⁶.

Jasno i precizno utvrđivanje granica nacionalnog spomenika je jedan od temeljnih zahtjeva u uspostavi njegove efektivne i provodive zaštite i očuvanja. Granice trebaju biti određene tako da uključe sve atribute koji prenose i izražavaju vrijednosti dobra, te da osiguraju

¹²⁴ Značaj utvrđivanja jasno definiranih granica nacionalnog spomenika je naglašen i u Provedbenim smjernicama UNESCO-a. Kako je istaknuto, jasno utvrđivanje granica je temeljni zahtjev u uspostavljanju efektivne zaštite nominiranog dobra, a granice trebaju biti određene tako da uključe sve atribute koji prenose vrijednosti dobra te osiguravaju njegov integritet i autentičnost. UNESCO-ve Provedbene smjernice za primjenu Konvencije o svjetskom naslijeđu (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*) 2017, paragraf 99, str. 29.

¹²⁵ Svako miješanje u pravo na imovinu prema drugom ili trećem pravilu mora biti predviđeno zakonom, mora služiti legitimnom cilju i mora uspostavljati pravičnu ravnotežu između javnog ili općeg interesa i pojedinačnih prava. Drugim riječima, opravdano miješanje se ne može nametnuti samo zakonskom odredbom koja ispunjava kriterij zakonitosti i služi legitimnom cilju u javnom interesu, nego mora, također, održati razuman odnos proporcionalnosti između upotrijebljenih sredstava i cilja koji se želi ostvariti. Miješanje u pravo na imovinu ne smije ići dalje od potrebitog da bi se postigao legitimni cilj, a nositelji imovinskih prava ne smiju biti podvrgnuti proizvoljnom tretmanu i od njih se ne smije tražiti da snose prevelik teret da bi bio ostvaren legitimni cilj (vidi Ustavni sud, Odluka broj *U 83/03* od 22. rujna 2004. godine, "Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", broj 60/04, točka 49).

¹²⁶ Ibid.

integritet i/ili autentičnost dobra. U relevantnim slučajevima, granice trebaju uključiti i ona područja i atribute koji su izravna materijalna ekspresija vrijednosti nacionalnog spomenika kao i ona područja koja u svjetlu istraživačkih mogućnosti nude potencijal da doprinesu i poboljšaju (unaprijede) to razumijevanje.

U zoni zaštite se mogu definirati dijelovi različitih stupnjeva zaštite.

Za zonu zaštite se definiraju mjere zaštite, koje ovise o stupnjevima zaštite i predmeta pravne zaštite.

Moguće je definirati područje nacionalnog spomenika iz više prostornih cjelina.

Zaštitni pojas

U cilju ispravne zaštite nacionalnog spomenika se, kada je to potrebno, definira odgovarajući zaštitni pojas (buffer zona).

Zaštitni pojas je područje koje okružuje prostor nacionalnog spomenika, odnosno zonu zaštite nacionalnog spomenika. Prostorni obuhvat zaštitnog pojasa se utvrđuje prema načelu proporcionalnosti.

Zaštitni pojas predstavlja područje koje ima komplementarna zakonska i/ili uobičajena ograničenja vezana za njegovu uporabu i razvitak. Uspostavlja se u cilju učinkovite zaštite nacionalnog spomenika, a sve kako bi se dobio dodatni sloj (prostor) zaštite samog nacionalnog spomenika. Zaštitni pojas treba uključiti neposredno okruženje nacionalnog spomenika, važne perspektive i druga područja ili atribute koji su funkcionalno značajni kao podrška nacionalnom spomeniku i njegovoj zaštiti. Površina zaštitnog pojasa se treba utvrditi u svakom slučaju kroz odgovarajuće mehanizme. Kroz mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva se utvrđuje na koji način zaštitni pojas štiti nacionalni spomenik. Ukoliko se odlukom Povjerenstva ne predviđa uspostavljanje zaštitnog pojasa, pojašnjenje toga razloga se daje na odgovarajućem mjestu u tekstu obrazloženja odluke.

Zaštitni pojas se mora uspostaviti za nacionalne spomenike od univerzalnog i izuzetnog značaja izuzev u posebnim slučajevima kada se ocjeni da nacionalni spomenik svojom prostornom organizacijom i odnosom sa okolinom zadovoljava uvjete za provedbu mjera zaštite.

Prostorno i pravno definiranje zone zaštite i zaštitnog pojasa i tretiranje "preklapanja" prostornih obuhvata

Zaštitna zona nacionalnog spomenika i zaštitni pojas se prostorno i pravno definiraju katastarskim česticama i zemljišnoknjižnim ulošcima, a na temelju dokumentacije dobivene od mjerodavnih institucija za katastar i zemljišne knjige.

Zaštitna zona nacionalnog spomenika i zaštitni pojas se uspostavljaju nad nekretninom/nepokretnošću¹²⁷.

Brojevi svih katastarskih čestica zone zaštite nacionalnog spomenika i zaštitnog pojasa, zajedno sa pripadajućim brojevima zemljišnoknjižnih uložaka, objavljuju se u dispozitivu odluke Povjerenstva te, zajedno sa grafičkim prikazom¹²⁸, dostavljaju mjerodavnim institucijama za upis zabilježbe u zemljišne knjige. Radi upisa zabilježbe u zemljišne knjige

¹²⁷ Nekretnine su čestice zemljišne površine, zajedno sa svim onim što je sa zemljištem trajno spojeno na površini ili ispod nje ako zakonom nije drugačije određeno. Zakon o stvarnim pravima FBiH, članak 6., objavljen u "Sl. novinama FBiH", broj 66/2013 i 100/2013; Zakon o stvarnim pravima RS, članak 6. Zakon objavljen u "Sl. glasnik RS", broj 124/2008, 3/2009 – ispr., 58/2009, 95/2011, 60/2015 i 18/2016 – odluka US.

¹²⁸ Izgled grafičkog priloga (način prikaza zona zaštite po stupnjevima i zaštitni pojas) je definiran/propisan posebnim internim spisom Povjerenstva.

zona zaštite nacionalnog spomenika i zaštitni pojas moraju biti određeni katastarskim parcelama po novom i po starom premjeru.

Ukoliko Povjerenstvo do trenutka donošenja odluke ne posjeduje identifikaciju katastarskih parcela po novom i starom premjeru onda se na Sjednici Povjerenstva usvaja zaključak o obvezi suradnika Povjerenstva da, prije dostave Odluke nadležom sudu za upis u zemljišne knjige, uputi potrebne dopise i dobije identifikaciju od strane mjerodavnog organa.

Ukoliko Povjerenstvo, u procesu izrade prijedloga odluke, smatra da postoje određene nedoumice, traži potvrdu ispravnosti katastarskih podataka od institucija mjerodavnih za geodetske poslove.

Tekstualno određenje zone zaštite nacionalnog spomenika i grafički prikaz moraju biti usuglašeni. U slučaju neslaganja tekstualni opis ima prioritet.

U slučajevima kada katastarske parcele ne odgovaraju potrebama zaštite, odnosno zauzimaju veće površine od potrebnih, Povjerenstvo prostorni obuhvat zone zaštite i/ili zaštitnog pojasa, u procesu pripreme prijedloga odluke, definira putem georeferentnih točaka/koordinata. Prije donošenja konačne odluke Povjerenstvo preporučuje podnositelju peticije ili zainteresiranim stranama, kada imaju aktivnu legitimaciju, da pokrenu proceduru parcelacije sukladno odredbama relevantnih zakona, a po granicama utvrđenim georeferentnim točkama. Ukoliko parcelacija nije urađena prije donošenja konačne odluke Povjerenstva, zona zaštite nacionalnog spomenika i/ili zaštitni pojas u odluci Povjerenstva se definira postojećim katastarskim parcelama. Člankom III. iste odluke se daju preporučene granice zone zaštite ili zaštitnog pojasa definirane georeferentnim točkama te utvrđuje obveza mjerodavne institucije za geodetske poslove na entitetskoj razini da u što kraćem roku izvrši parcelaciju zone zaštite ili zaštitnog pojasa nacionalnog spomenika, a prema navedenim georeferentnim točkama. Nadalje se nalaže da ona po izvršenoj parcelaciji treba biti dostavljena Povjerenstvu i mjerodavnim institucijama za upis zabilježbe u zemljišne knjige. Po dobivanju podataka o novoformiranim katastarskim parcelama u zoni zaštite nacionalnog spomenika i/ili u zaštitnom pojasu, Povjerenstvo će pokrenuti proceduru izmjene i dopune odluke u cilju izmjene katastarskih podataka zone zaštite i/ili zaštitnog pojasa.

Pojedinačni nacionalni spomenici mogu naknadno postati dijelom prostora nacionalnog spomenika mnogo većeg teritorijalnog obuhvata. U tome se slučaju, istovremeno sa izradom prijedloga odluke za teritorijalno veći nacionalni spomenik, pokreće procedura izmjene i dopune pojedinačnih odluka Povjerenstva za one nacionalne spomenike koje ulaze u prostorni obuhvat budućeg nacionalnog spomenika. Procedura se pokreće s ciljem usuglašavanja mjera zaštite za zaštitnu zonu i zaštitni pojas svih nacionalnih spomenika na istomu teritorijalnom obuhvatu.

Za specifična dobra (kulturni krajolici, povijesni gradovi i gradska središta, rute nasljeđa) u cilju određivanja zona zaštite i mjera zaštite potrebno je posebice voditi računa o definiranju obuhvata i njegovih dijelova.

Obuhvat kulturnog krajolika koji se proglašava nacionalnim spomenikom je u relaciji sa svojom funkcionalnošću i razumljivošću (mora biti shvatljiv kao cjelina). U svakom slučaju, odabrani obuhvat mora biti dovoljno sadržajan da adekvatno prikaže totalitet kulturnog krajolika koji ilustrira.

Mogućnost proglašavanja dužih linearnih područja koji predstavljaju kulturološki značajne mreže transporta i komunikacije ne bi trebala biti isključena.

Općeniti kriteriji za zaštitu i upravljanje su jednako primjenjivi na kulturne krajolike. Važno je da se zaslužena pozornost posveti cijelom spektru vrijednosti predstavljenih krajolikom, i kulturnim i prirodnim i etnološkim. Prilikom pripreme odluke za kulturni krajolik nužno je sagledati sve stavove i zahtjeve lokalne zajednice, njihove želje i viđenje razvitka tog krajolika, kao i ostalo relevantno.

Proglašenje određenog kulturnog krajolika nacionalnim spomenikom ne isključuje mogućnost da određena dobra locirana unutar prostora krajolika, a koja nose izuzetnu vrijednost budu zasebno proglašena nacionalnim spomenicima.

b) Mjere zaštite

Način utvrđivanja

Mjere zaštite su izravno ovisne o sljedećem:

- utvrđenim vrijednostima i značaju svakog predmetnog nacionalnog spomenika
- lokaciji nacionalnog spomenika (mikrolokaciji i neposrednom okruženju)
- fizičkom stanju nacionalnog spomenika u trenutku donošenja odluke
- prijetnjama kojima je nacionalni spomenik izložen u trenutku donošenja odluke
- namjeni (planiranoj i budućoj) nacionalnog spomenika (prema saznanjima u trenutku donošenja odluke) te
- raspoloživim podacima o nacionalnom spomeniku, prvenstveno regulatornog karaktera kao npr. prostorno-planskoj dokumentaciji i drugoj relevantnoj dokumentaciji koja razmatra problematiku: prirodnih uvjeta, demografije, industrije, tradicionalnih zanata, način uporabe prostora, turizma, političkih ili društvenih kretanja, kaznenih djela, stručno-tehničkih pitanja, vlasničko/korisničkih odnosa, održavanja, utjecaj klimatskih promjena i slično.

Analiza izvanjskih utjecaja i specifičnih rizika – prijetnji kojima je dobro izloženo mora uzeti u razmatranje (između ostalog):

- prirodne prijetnje (zasnivajući se na dostupnim mapama rizika koje su izradile mjerodavne institucije)
- razvitak odnosno demografski rast (širenje urbanih područja, napuštanje određenih područja)
- utjecaj postojećih i potencijalnih (planiranih) “kopačkih” (extracting) industrija (uzimanje metala, minerala i agregata iz zemlje)
- utjecaj transportnih ili drugih servisnih infrastruktura
- gubitak vještina i znanja tradicionalnih zanata, način uporabe zemljišta
- razvitak i pritisak turizma (ubrzana izgradnja turističke infrastrukture, nedostatak održavanja, upravljanja posjetama, nepostojanje/nepريمjerena prezentacija i interpretacija, vandalizam)
- nedostatak planerskih mjera u prostoru
- nepostojanje ili neadekvatno upravljanje dobrom

- neprimjeren odnos uzrokovan političkim ili društvenim razlozima odnosno konfliktnim vrijednostima
- društvene i kulturne uporabe dobra
- mogućnost krađe (pokretnih nalaza sa arheoloških lokaliteta, nalaza ili muzeja, šumskih, biljnih i/ili životinjskih resursa)
- mogućnost da arheološka iskopavanja postanu čimbenik oštećenja/trajnog gubitka lokaliteta (ako nije osigurana konzervacija, ispravna prezentacija)
- nedostatak redovitog održavanja
- opasnost od djelovanja nestručnog osoblja
- strukturnu i konstruktivnu destabilizaciju dobra
- problem nepostojanja/nemogućnosti identificiranja, nezainteresiranost vlasnika/korisnika dobra
- (ne)primjerene funkcije dobra
- nepostojanje resursa za dobro (ljudskih, novčanih, zanatskih i drugih)
- utjecaj klimatskih promjena i slično.

Definiranje i provedba adekvatnih mjera zaštite je suštinsko pitanje očuvanja nacionalnih spomenika, jer zahtijeva usuglašenost i izvodljivost propisanih mjera.

Mjere zaštite moraju biti revidirane nakon svake intervencije na nacionalnom spomeniku, odnosno svakih pet godina ukoliko nije bilo nikakvih promjena stanja nacionalnog spomenika ili radova na njemu (sem radova redovitog održavanja).

Mjerodavnost za implementaciju mjera zaštite utvrđenih odlukom Povjerenstva se provodi sukladno odredbama zakona o implementaciji odluka Povjerenstva¹²⁹ i drugih relevantnih zakona koji se odnose na konkretan nacionalni spomenik, a u nju trebaju na odgovarajuće načine biti uključene i sve zainteresirane strane i šira javnost.

Temeljna načela očuvanja nacionalnih spomenika, prema kojima se definiraju mjere i postupci zaštite, jesu:

- Načelo održivog razvitka (integrirana zaštita) – u cilju ostvarenja održivog razvitka, zahtjevi očuvanja nacionalnih spomenika i nasljeđa općenito moraju biti uključeni u utvrđivanju polazišta; u pripremu, usvajanje i provedbu strategija, planova, programa i propisa; te biti uključeni u aktivnosti na svim područjima ekonomskog, društvenog, socijalnog i kulturnog razvitka. Dokumenti prostornog uređenja, ovisno o vrsti i području obuhvata, obvezno moraju sadržavati sustav mjera zaštite nacionalnih spomenika koja se nalaze na području obuhvata plana. Sustav mjera zaštite utvrđuje Povjerenstvo kroz svoje odluke. Pored pravodobnog uključivanja nacionalnih spomenika u sve oblike društvenog i prostornog planiranja, neophodno je utvrditi odgovarajuću funkciju/namjenu nacionalnog spomenika koja će osigurati njegovo rabljenje i uključenost u svakodnevni život njegovih primarnih korisnika.
- Načelo očuvanja vrijednosti, autentičnosti i integriteta nacionalnih spomenika – Vrijednosti nacionalnog spomenika je potrebno očuvati te stoga nisu dopušteni zahvati

¹²⁹ Zakon o provedbi odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Ankesu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine FBiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07), Federacija Bosne i Hercegovine; Zakon o implementaciji odluke Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 2/02 i 19/07), Brčko distrikt; Zakon o sprovođenju odluka Komisije za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik RS", br. 9/02, 70/06 i 64/08), Republika Srpska.

koji mogu imati suprotni učinak. U cilju očuvanja autentičnosti i integriteta neophodno je prvenstveno osigurati redovito održavanje i konzervaciju nacionalnih spomenika. Svaka intervencija na nacionalnom spomeniku mora biti jasno dokumentirana, a dokumentacija javno dostupna. U pristupu nacionalnom spomeniku moraju biti očuvane sve njegove karakteristike, uključujući i povijesnu slojevitost.

- Načelo cjelovitog pristupa – Svrha ovoga načela je sprječavanje i/ili svođenje prijetnji i rizika po nacionalni spomenik na najmanju moguću mjeru. Stoga ono podrazumijeva da Povjerenstvo mjere zaštite utvrđuje promatrajući cjelovito područje nacionalnog spomenika i njegove okoline, cjelokupnih razloga nastanka, uzorke razvijanja i, eventualnog, propadanja, dok mjerodavne institucije tijekom procesa planiranja, donošenja i provedba prostorno-planske dokumentacije, pored sadržavanja mjera zaštite utvrđenih odlukom Povjerenstva, obvezno razmatraju i cjelovita područja, ukupnost međusobnih utjecaja nacionalnog spomenika i neposrednog okruženja te međusobnih utjecaja postojećih i planiranih zahvata na predmetnom području (integralno planiranje).
- Načelo suradnje – očuvanje nacionalnih spomenika, posebice njihova zaštita, upravljanje i održivi razvitak koji većim ili manjim dijelom počiva na ovome resursu, postiže se suradnjom i zajedničkim djelovanjem svih subjekata zaštite nasljeđa i prostornog planiranja, svakog u okviru svoje mjerodavnosti i odgovornosti.

U odlukama Povjerenstva mjere zaštite se usustavljaju na: mjere zaštite usmjerene na zaštitu i očuvanje nacionalnih spomenika (integralne mjere zaštite) i, u slučaju potrebe, na mjere preventivne i mjere žurne zaštite.

Preventivne mjere su usmjerene djelovanju “unaprijed” u slučaju identificiranih realnih prijetnji i rizika po buduće stanje nacionalnog spomenika¹³⁰.

Žurne mjere zaštite se propisuju u slučaju da nacionalnom spomeniku prijeti opasnost koja će sasvim izvjesno dovesti do njegovog nestanka. Žurnim mjerama se definiraju prvi i neophodni koraci za otklanjanje neposredne prijetnje po nacionalni spomenik, odnosno do dovođenja u stanje “stabilizacije”.

Pored navedenih, u zaštiti nasljeđa moguće je definirati i posebne mjere zaštite. U definiranju i propisivanju posebnih mjera zaštite za nacionalne spomenike Povjerenstvo sudjeluje zajedno sa ostalim mjerodavnim institucijama, i navedene mjere ne predstavljaju predmet odluka Povjerenstva, osim kada se kao posebna mjera zaštite navodi potreba izrade liste preventivnih i/ili posebnih mjera zaštite¹³¹.

Mjere zaštite usmjerene zaštititi i očuvanju nacionalnih spomenika definiraju:

- Institucije mjerodavne za provedbu mjera zaštite

¹³⁰ Preventivne mjere zaštite se propisuju radi pripreme i odbrane od mogućih hazarda (svaka nepovoljna pojava, izazvana prirodnim nepogodama ili ljudskim djelovanjem, ozbiljne klimatske promene) i da se umanje rizici (verovatnoća pojave hazarda pomnožena sa kvantitativnim gubicima, materijalnim i humanim). Preventivne mjere mogu biti kratkoročne, srednjoročne i dugoročne i uključuju izradu planova preventivne konzervacije, planova održavanja i drugih mjera zaštite i pravilnog rabljenja dobra.

¹³¹ Posebne mjere zaštite (Akcijski plan posebnih mjera zaštite dobara – dodatak Smjernica) odnose se na zaštitu za vrijeme izvanrednog stanja ili ratnog djelovanja. U slučajevima kada Povjerenstvo procijeni da nacionalni spomenik može biti ugrožen prirodnim ili drugim nezgodama, može propisati izradu plana zaštite i spašavanja nacionalnog spomenika od prirodnih i drugih nezgoda i o tomu obavijestiti Ministarstvo sigurnosti BiH koje koordinira aktivnostima u planiranju i djelovanju institucija i tijela Bosne i Hercegovine u oblasti zaštite i spašavanja (Okvirni zakon o zaštiti i spašavanju ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nezgoda u BiH, 2008).

- Dopuštene i zabranjene intervencije na nacionalnom spomeniku i postupanje sa njime (intervencije u smislu tehničkih mjera zaštite, ograničenja naspram namjene i dostupnosti nacionalnog spomenika, te mogućnost intervencija u zoni nacionalnog spomenika, zabrana izvoza i slično);
- Izradu potrebnih dokumenata u cilju osiguravanja integriranog pristupa uz obvezno definiranje minimalno potrebnih sadržaja tih dokumenata:
 - detaljan tehnički snimak postojećeg stanja
 - geomehanička ispitivanja tla
 - prostorni prikaz planirane intervencije (prostorni prikaz šireg prostora spomenika u svrhu sagledavanja utjecaja na kontekst dobra)
 - plan upravljanja
 - prostorno-planska dokumentacija provedbene razine
 - plan intervencija (sa odgovarajućim projektima)
 - plan održavanja
 - plan trajnih mjera zaštite, prezentacije i interpretacije
 - ostalo po potrebi.

Mjerama zaštite, a usko vezano za upravljanje, Povjerenstvo određuje adekvatne namjene nacionalnog spomenika, a uzimajući u obzir prvenstveno vrijednosti i značaj nacionalnog spomenika, kao i njegovu održivost. Općenito promatrano, nacionalni spomenici mogu biti rabljeni za izvorne te razne tradicionalne i nove namjene koje su ekološki i kulturno održive i koje mogu doprinijeti kvaliteti života predmetne zajednice.

Mjerama zaštite se utvrđuju određena ograničenja naspram namjene – vodeći računa da održiva uporaba nacionalnog spomenika ili bilo kakva izmjena ili adaptacija ne dovedu do negativnog utjecaja na njegove vrijednosti i značaj. Stoga se u nekim slučajevima, gdje je nužno, može u potpunosti i zabraniti uporaba nacionalnog spomenika, osim u posebnim slučajevima i okolnostima (naprimjer u slučajevima određenih pokretnih dobara).

Mjere zaštite, zakoni, politike i strategije koje utječu na nacionalne spomenike bi trebali osigurati zaštitu vrijednosti nacionalnih spomenika, podržati šire očuvanje prirodne i kulturne baštine te promicati i poticati aktivno sudjelovanje zajednica i zainteresiranih strana predmetnog nacionalnog spomenika kao nužnim uvjetima za njegovu održivu zaštitu, očuvanje, upravljanje i prezentaciju.

Vrste mjera zaštite i očuvanja nacionalnih spomenika

Izbor mjera zaštite i očuvanja ovisi o vrijednosti, stupnju očuvanosti integralnosti, i autentičnosti, značaja nacionalnog spomenika, stanja u trenutku donošenja konačne odluke te izvanjskih utjecaja i specifičnih rizika kojima je izložen.

Mjere zaštite se određuju za svaki nacionalni spomenik posebno, u ovisnosti o slučaju do slučaja.

Ovdje date mjere zaštite predstavljaju okvir i kontrolnu listu za utvrđivanje detaljnih mjera za svaki pojedini nacionalni spomenik. Upute za mjere su date sukladno predmetu pravne zaštite s obzirom na to da se kroz predmet pravne zaštite definira vrsta nacionalnog spomenika.

Mjere zaštite i očuvanja uključuju: rekognosciranje, evidentiranje, istraživanje, dokumentiranje, zaštitu kroz prostorno planiranje i dokumente prostornog uređenja (analiza

prostornih aspekata i vrijednosti dobra, propisivanje izrade odgovarajućih prostornih prikaza planiranih intervencija i dokumenata prostorno-planske dokumentacije provedbene razine i drugih), izradu programa očuvanja, izradu plana održavanja, planova i projekata intervencija, tehničke mjere zaštite (konzervacija, restauracija, rehabilitacija, rekonstrukcija, anastiloza, adaptacija, revitalizacija, uklanjanje), žurne intervencije na ruševnim objektima, označavanje, prezentaciju i održavanje¹³².

Rekognosciranje je postupak istraživanja područja Bosne i Hercegovine s ciljem prepoznavanja potencijalnog kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine.

Evidentiranje je postupak koji uslijedi nakon rekognosciranja, a koji prethodi vrjednovanju dobra.

Istraživanje – predstavlja preduvjet za zaštitu i očuvanje nacionalnog spomenika, odnosno za uspostavu sustava mjera njegove zaštite. Istraživanje može biti znanstveno i stručno istraživanje podataka relevantnih za dobro ili provedbu istraživačkih radova na terenu.

Arheološka iskopavanja i istraživanja

Arheološka iskopavanja i istraživanja mogu se vršiti samo na temelju odobrenja koje rješenjem izdaje mjerodavna institucija kulture u oblasti zaštite.

Odobrenje se može izdati samo pravnim i fizičkim osobama koja ispunjavaju uvjete stručne osposobljenosti za obavljanje takvih radova, te ako su osigurana potrebna materijalna i tehnička sredstva za obavljanje radova, konzervacija nalaza, uređenje i predstavljanje nalazišta i nalaza.

Rješenjem se određuje područje na kojemu se mogu izvoditi radovi, obim i vrsta radova, uvjeti pod kojima mogu da se izvode, kao i rok za izvođenje radova, mjesto čuvanja pokretnog arheološkog materijala i rok u kojemu se mjerodavnoj instituciji kulture u oblasti zaštite treba obvezno podnijeti izvješće o izvršenim radovima.

O mjestu čuvanja arheoloških nalaza odlučuje mjerodavna institucija kulture u oblasti zaštite.

Ako se arheološka iskopavanja ili istraživanja vrše na zemljištu u privatnom vlasništvu, prije davanja odobrenja mjerodavna institucija kulture u oblasti zaštite zaključuje ugovor sa vlasnikom zemljišta kojim se reguliraju obveze i prava vlasnika, uključujući i pravo na pravedno obeštećenje i iznos obeštećenja.

Ukoliko se izvode arheološka iskopavanja i istraživanja bez odobrenja ili suprotno uvjetima utvrđenim u rješenju o odobrenju, mjerodavna institucija kulture u oblasti zaštite će donijeti rješenje o privremenom obustavljanju radova na nalazištu sve dok se ne otklone uočeni nedostaci, a protiv izvođača radova mjerodavna institucija kulture u oblasti zaštite će podnijeti zahtjev za pokretanje kaznenog postupka.

Arheološka istraživanja se trebaju provoditi samo na onim lokalitetima za koje postoje znanstveno utemeljene indicije, činjenice i dokumentacija o postojanju starijih struktura bitnih za razvitak lokaliteta/nacionalnog spomenika kroz povijest, sukladno: međunarodnim konvencijama o zaštiti arheološkog nasljeđa Vijeća Europe (Europska konvencija o zaštiti

¹³² Poštovati preporuke sadržane u konvencijama i poveljama UNESCO-a, ICOM-a, ICOMOS-a, Vijeća Europe, a posebice: UNESCO-ve Preporuke za zaštitu pokretnih dobara (*Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), 1978; Europska povelja o kulturi (*European Cultural Convention*), 1954; Venecijanska povelja (*The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*), 1964; Bura povelja (*The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1999.

arheološkog nasljeđa, Valletta, 16. 1. 1992.) i UNESCO-a, Zakonu o zaštiti i rabljenju kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa ("Službeni list SRBiH", br. 20/85), Uredbom o obavljanju prethodnih radova istražnog karaktera na nacionalnim spomenicima ("Službene novine Federacije BiH", br. 36/08) i stručnom praksom.

Arheološka istraživanja uključuju:

Rekognosciranje i mapiranje terena ili vršenje uvida može se planirati ili provoditi na određenim područjima koja predstavljaju geografski, administrativni ili na neki drugi način utvrđeni prostor sa ciljem da se:

- otkriju novi arheološki lokaliteti i strukture i potvrde saznanja o postojanju ili nepostojanju takvih struktura u određenoj oblasti
- osigura precizno prostorno identificiranje arheoloških struktura
- sačini točan i potpun opis vidljivih dijelova objekata i njihove povezanosti sa antropogenim promjenama u neposrednoj okolini
- prikupe površinski nalazi za daljnje proučavanje, obradu i zaštitu¹³³.

Druge nedestruktivne metode daljinske detekcije (aeroarheologija, geofizičko istraživanje, georadarsko istraživanje).

Arheološko istraživanje sondiranjem (istraživanje iskopavanjem odnosno kopanjem kanala ili otvaranjem sondi).

Ovaj rad treba planirati i provoditi kako bi se dobile informacije o lokaciji, obimu, prirodi i sadržaju područja ili lokaliteta sa ciljem da se:

- identificiraju potencijalne arheološke strukture, kompleksi i lokaliteti
- dobiju podatci o stratigrafiji, vremenu nastanka i prirodi lokaliteta i nalaza
- utvrde granice arheološkog lokaliteta i njegovih zaštićenih zona¹³⁴.

Usustavljeno arheološko iskopavanje može se planirati i provoditi na lokalitetu koji je prethodno identificirano rekognosciranjem ili otvaranjem kanala/sondi u cilju usustavljenog i sveobuhvatnog snimanja i razumijevanja lokaliteta za daljnje istraživanje i proučavanje¹³⁵. U cilju očuvanja lokaliteta i edukacije budućih naraštaja, potrebno je ostaviti najmanje 15% površine lokaliteta arheološki neistraženo¹³⁶.

Posebne vrste arheoloških istraživanja mogu se definirati za sljedeće teme i namjene prema različitim potrebama, ciljevima, uvjetima, ograničenjima i drugim elementima:

Podvodno arheološko istraživanje može se planirati i provoditi na dnu rijeke, jezera, ili mora, sa iskopavanjem ili bez njega, a u cilju identificiranja arheoloških lokaliteta i prikupljanja podataka i materijala za dalje proučavanje i zaštitu podvodnog arheološkog nasljeđa.

Preventivno arheološko istraživanje može se poduzeti kao odgovor na predložene razvojne planove koji bi mogli ugroziti arheološke resurse:

- u sklopu procesa planiranja (u okviru odgovarajućih napomena u smjernicama datim za provedbu razvojne politike planiranja)
- izvan procesa planiranja (npr. u odnosu na poljoprivredu, šumarstvo i ruralno upravljanje, radove javnih i ovlaštenih poduzetnika)
- u svezi sa planovima upravljanja i strategijama za rješavanje raznih pitanja privatnih, lokalnih i drugih tijela

¹³³ Smjernice za kulturno nasljeđe, Vijeće Europe (Council of Europe *Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management. Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo"*), 2012, pristup 2. juli 2017. <https://rm.coe.int/16806ae4a9>

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid.

- radi identificiranja, snimanja i prepoznavanja elemenata arheološkog nasljeđa koji će biti napušteni i/ili uništeni kao rezultat razvitka, posebice (ali ne isključivo) kada se radi o izgradnji brana, puteva, rezervoara, željeznice i drugih sličnih objekata; detekcije elemenata ruiniranih ili oštećenih zgrada
- ili zgrada izgrađenih prije njih, uključujući kulturne slojeve u unutrašnjosti ili u neposrednoj blizini tih zgrada; radi identificiranja elemenata arheološkog nasljeđa na lokalitetima na kojima se planira izgradnja ili na kojima se obavljaju različiti vidovi radova; čuvanja elemenata arheološkog nasljeđa na ugroženim područjima, lokalitetima ili drugim objektima radi sprječavanja daljnjeg oštećenja ili uništenja lokaliteta ili dijelova lokaliteta¹³⁷.

Revizija arheološkog istraživanja može se planirati i provoditi na poznatim arheološkim lokalitetima koji su već bili predmet istraživanja i gdje postoji utemeljena pretpostavka da su rezultati tog rada bili nepotpuni, netočni ili lažni.

Revizija arheološkog istraživanja se provodi da bi se:

- testirali, prerali i koordinirali postojeći podatci o lokalitetu ili području i da bi se kompletirali zvanični inventari, arheološke mape ili podloge, snimci arheoloških lokaliteta i spomenika ili bilo koji drugi vid tekuće dokumentacije
- odredio obim zaštićenih područja
- provjerila razina i obim prethodnih istraživanja, u smislu stratigrafskih cjelina i veličine iskopanog područja u odnosu na cijeli lokalitet¹³⁸.

Arheološkim istraživanjem rukovodi ovlašteni istraživač, odnosno nositelj licence za arheološko istraživanje.

Dokumentiranje i praćenje stanja nacionalnog spomenika

Izrada i pohrana dokumentacije o dobru je sljedeći korak u zaštiti i očuvanju. Povjerenstvo kroz mjere zaštite propisuje neophodnu razinu dokumentacije koju je potrebno izraditi za svaki pojedini nacionalni spomenik, kao i preporuke za njegovo čuvanje.

Dokumentacija o nacionalnom spomeniku mora biti javno dostupna svim zainteresiranim stranama na način na koji se to utvrdi internim spisima institucija kod kojih je dokumentacija pohranjena. Dokumentacija u vlasništvu Povjerenstva je dijelom dostupna na web-stranici Povjerenstva, a putem pismenog zahtjeva zainteresiranih stranama, na način utvrđen Pravilnikom o rabljenju dokumentacije Povjerenstva te sukladno Zakonu o autorskim pravima i ugovorima o kupovini/poklonu/rabljenju određene dokumentacije koje je Povjerenstvo potpisalo sa trećim stranama.

Povjerenstvo vrši redovito praćenje stanja nacionalnih spomenika, a najmanje jedan put u pet godina. O svakom izvršenom monitoringu se sačini izvješće na za to propisanom obrascu Povjerenstva, a koji postaje sastavnim dijelom dokumentacije o predmetnom nacionalnom spomeniku. Izvješće čini temelju za razmatranje o potrebi utvrđivanja novih mjera zaštite na predmetni nacionalni spomenik.

Prostorno planiranje i dokumenti prostornog uređenja

Planskim dokumentima se osigurava zaštita nacionalnih spomenika i njihove okoline, kao integralnog dijela suvremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvitka, na način kojim se poštuje njihov integritet i status, te dosljedno provode režimi i mjere zaštite koji su propisani odlukama Povjerenstva (uspostavlja sustav upravljanja).

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Ibid.

Preduvjet zaštite i očuvanja nacionalnih spomenika jeste uspostava (ili provedba) zadovoljavajućeg sustava upravljanja. Svrha sustava upravljanja jeste osigurati učinkovitu zaštitu nacionalnog spomenika za sadašnje i buduće generacije. Učinkovit upravljački sustav¹³⁹ ovisi o tipu, karakteristikama i potrebama nacionalnog spomenika, te njegovom kulturnom i prirodnom kontekstu kao i širem okruženju¹⁴⁰.

Svaki proces planiranja kao i bilo kakva planirana intervencija na nacionalnom spomeniku ili u njegovom zaštitnom pojasu mora sadržavati procjenu utjecaja na nacionalni spomenik (*Heritage Impact Assessment – HIA* te *Environmental Impact Assessment – EIA*, ako je potrebno). Preporuka je da procjena utjecaja na nasljeđe, kao pristup, bude uključena u sam upravljački sustav kako bi bilo osigurano da bilo kakvi programi, projekti ili pravni propisi koji se na neki način tiču nacionalnog spomenika budu procijenjeni sa stanovišta njihovog utjecaja i posljedica na vrijednosti, značaj i atribute nacionalnog spomenika.¹⁴¹ Veličina i kompleksnost procjene utjecaja (HIA/EIA) trebaju odgovarati veličini i osjetljivosti projekta, tako da veoma veliki projekti mogu zahtijevati i izradu strateške studije utjecaja (*Strategic Environmental Assessments*).

Razvitak lokaliteta nacionalnih spomenika uslijed pritiska turizma, točnije potrebe, i problemi koji nastaju uslijed (nepostojanja) upravljanja posjetama i izgradnjom turističke infrastrukture, predstavlja veliki utjecaj na vrijednosti nacionalnog spomenika uključujući stanje integriteta i autentičnosti. Stoga takvi razvitci također trebaju biti predmetom procjena utjecaja na okoliš (EIA i HIA).

Mjerama zaštite za svaki pojedini nacionalni spomenik Povjerenstvo će, u suradnji sa drugim institucijama, utvrditi potrebne elemente učinkovitog upravljačkog sustava¹⁴², vrstu te minimalni i obvezni okvirni sadržaj odgovarajućih dokumenata.

S obzirom na to da dokumenti prostornog uređenja, ovisno o vrsti i području obuhvata, obvezno trebaju sadržavati sustav mjera zaštite dobara koja se nalaze na području obuhvata plana, Povjerenstvo u svojim odlukama donosi opće i posebne uvjete zaštite i očuvanja dobara u području prostornih granica zaštićenih zona dobra koji su u obuhvatu plana, a na temelju analize vrijednosti dobra.

Povjerenstvo kroz mjere zaštite, ukoliko smatra potrebnim, propisuje izradu prostorno-planske dokumentacije provedbene razine.¹⁴³ Kako bi se osigurala što dosljednija primjena

¹³⁹ Upravljački sustavi variraju ovisno o različitim kulturnim sagledavanjima, dostupnim resursima i drugim čimbenicima. Mogu uključivati tradicionalne prakse, postojeće urbanističke i planerske instrumente i druge planerske mehanizme kontrole, formalne i neformalne.

¹⁴⁰ Šire okruženje se može odnositi na topografiju dobra, prirodno i izgrađeno okruženje, kao i druge elemente poput infrastrukture, obrazaca uporabe zemljišta, prostornu organizaciju i vizualne odnose. Također može uključiti vezane društvene i kulturne prakse, ekonomske procese i druge nematerijalne dimenzije nasljeđa kao što su percepcija i asocijacija. Upravljanje širim okruženjem je vezano sa svojom ulogom u podržavanju vrijednosti nacionalnog spomenika.

¹⁴¹ Za pojašnjenje *Heritage Impact Assessment* vidjeti ICOMOS „*Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*“ ICOMOS 2011. https://www.icomos.org/world_heritage/HIA_20110201.pdf.

¹⁴² Zajednički elementi učinkovitog upravljačkog sustava uključuju: temeljno zajedničko razumijevanje nacionalnog spomenika svih zainteresiranih strana, uključujući i rabljenje participativnog planiranja i procesa savjetovanja sa zainteresiranim stranama; krug planiranja, implementacije, monitoringa, evaluacija i povratne informacije; procjenu ranjivosti/osjetljivosti nacionalnog spomenika na društvene, ekonomske i druge pritiske i promjene, kao i praćenje utjecaja trendova i predloženih intervencija; razvitak mehanizama za uključivanje i koordinaciju različitih aktivnosti između različitih partnera i sudionika; osiguranje neophodnih finansijskih sredstava; podizanje kapaciteta te odgovoran i transparentan opis funkcioniranja sustava upravljanja.

¹⁴³ Dokument prostornog uređenja može se donijeti samo uz prethodnu suglasnost mjerodavne institucije u oblasti zaštite kojim se potvrđuje da je usaglašen s utvrđenim sustavom mjera zaštite u odlukama Povjerenstva ili drugim spisom koji je izdalo Povjerenstvo. Nositelji izrade prostorno-planskih dokumenata obvezni su u dokumente ugraditi i mjere zaštite kulturnog nasljeđa. Nositelj pripreme dokumenta dužan je pribaviti mišljenje mjerodavne službe zaštite na dokument u

odredbi, Povjerenstvo može, kroz mjere zaštite, odluke propisati da daje mišljenje na planski dokument, u odnosu na usuglašenost sa odlukom i odredbama drugih planova čija izrada i provedba je propisano odlukama Povjerenstva.

U slučaju kada nije utvrđen sustav mjera zaštite, Povjerenstvo kao mjerodavna institucija dužno je na zahtjev donositelja dokumenta prostornog uređenja utvrditi sustav mjera zaštite nepokretnog dobra, također na temelju analize vrijednosti dobra, koje se nalazi na području obuhvata plana.

Ukoliko postoje neslaganja usvojenih važećih dokumenata prostornog uređenja sa odredbama odluka Povjerenstva, oni se stavljaju izvan snage u dijelu u kojemu nisu usuglašeni sa odredbama odluka Povjerenstva¹⁴⁴.

Pored izrade prostorno-planske dokumentacije provedbene razine Povjerenstvo kroz svoje odluke kao mjeru zaštite može preporučiti i izradu plana upravljanja i to onda kada to ocijeni potrebnim, kao i za sva ona dobra za koja se planira nominacija na UNESCO-vu Listu svjetskog naslijeđa¹⁴⁵. Plan upravljanja (menadžment plan) je strateški dokument za dugoročno upravljanje, zaštitu i očuvanje, i predstavlja neophodan korak u operacionalizaciji ciljeva prostornog i urbanističkog planiranja.¹⁴⁶ Sadržaj plana se mora prilagoditi kategoriji nacionalnog spomenika, predmetu pravne zaštite te utvrđenim vrijednostima i značaju.

Povjerenstvo propisuje minimalni sadržaj dokumenta.

Plan upravljanja sadrži posebice:

1. Razradu sustava i mehanizama upravljanja (strategiju višegodišnjeg upravljanja nacionalnim spomenikom i smjernice za njezinu realizaciju)
2. Precizno identificiranje vrijednosti nacionalnog spomenika, ograničenja i potencijala u budućem rabljenju, zahtjeve ili namjere vlasnika/korisnika u pogledu namjene, te intervencija koje na optimalan način dovode u ravnotežu prethodno navedeno i optimiziraju društveno-ekonomski benefit
3. Program aktivnosti baziran na cjelovitoj valorizaciji, zaštiti i prezentaciji nacionalnog spomenika

čijem se prostornom obuhvatu nalazi zaštićeno dobro. Za poduzimanje radnji u zaštićenim kulturno-povijesnim prostorima posebne uvjete zaštite dobra utvrđuje tijelo uprave mjerodavno za izdavanje urbanističke suglasnosti, sukladno sustavu mjera zaštite utvrđenom u odlukama i drugim spisima koje je izdalo Povjerenstvo, urbanističkom i regulacijskom planu i projektu uređenja prostora, a po prethodno izdatom mišljenju mjerodavne službe zaštite.

¹⁴⁴ Član Odluke Povjerenstva (Stavljanje van snage provedbenih spisa) glasi: "Stavljaju se van snage svi provedbeni i razvojni prostorno-planski spisi u dijelu u kojem su u suprotnosti sa odredbama ove odluke."

¹⁴⁵ Obveza izrade plana upravljanja za dobra koja se nominiraju na UNESCO-vu Listu svjetske baštine je uvedena 2005. godine (*Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, serving as guidance on the management of World Heritage properties*), 2005. O obvezi izrade plana upravljanja, razlozima i sadržaju vidjeti: UNESCO-ve Provedbene smjernice za provedbu Konvencije o svjetskom naslijeđu (UNESCO *Operational Guidelines* 2017. i UNESCO, ICCROM, ICOMOS and IUCN. 2013. *Managing Cultural World Heritage*, Paris, UNESCO World Heritage Centre *World Heritage Resource Manual*) Dodatno, *Management plans and the World Heritage Convention: A bibliography* UNESCO-ICOMOS Documentation Centre, 2010.

¹⁴⁶ Plan upravljanja sadrži elemente koje prostorni plan i plan konzervatorskih intervencija ne sadrže. Izradi plana upravljanja prethode istraživanje i pripremni radovi koji obuhvataju: detaljno povijesno istraživanje, geodetski snimak situacije sa građevinama, arheološke analize građevina i predijela, prostor za smještaj kolekcije, arheološku evaluaciju, istraživanje o staništima, biljnim i životinjskim vrstama, istraživanje boja u arhitekturi, podataka o stanju dobra, redovito osmatranje nad lokacijom, građevinom ili biljnim/životinjskim vrstama itd. Planom upravljanja se mora osigurati, između ostalog, pristupačnost, sigurnost, poštovanje protokola kojima se jamči sudjelovanje predstavnika lokalne zajednice kroz konsultacije i opis vrijednosti nepokretnog dobra i funkcionalna održivost dobra.

4. Mehanizme za ostvarivanje integralne zaštite:
 - definiranje načina financiranja
 - plan očuvanja i razvitka prostora za koji se plan izrađuje odnosno regulacijski plan
 - definiranje zona za izradu detaljnih provedbenih planova i projekata nižeg reda
 - definiranje zona registriranih arheoloških lokaliteta (prethodna zaštita ili odluka Povjerenstva) sa detaljnim opisom predloženih istraživanja i razlozima
 - definiranje detaljnih uvjeta za objekte privremenog karaktera
5. Plan implementacije (način vršenja monitoringa planiranih aktivnosti).

Pored plana upravljanja moguće je odrediti i neki drugi dokument kojim se određuje način upravljanja i način participacije svih subjekata.

Mjerama zaštite se, ukoliko se to smatra opravdanim, preporučuje izrada akcijskog plana i to za one nacionalne spomenike gdje su suštinske kvalitete dobra ugrožene ljudskom aktivnošću, ali ipak zadovoljavaju kriterije autentičnosti i integriteta. Mjerama zaštite se daju okvirne korektivne mjere koje bi se detaljno razradile i definirale kroz akcijski plan. Ukoliko se korektivne mjere utvrđene mjerama zaštite ne provedu u određenom vremenskom roku koji zaključkom odredi Povjerenstvo (zaključak na temelju radnih sastanaka sa zainteresiranim stranama i mjerodavnim institucijama), nacionalni spomenik se upisuje na Listu ugroženih spomenika ili se razmatra ukidanje statusa nacionalnog spomenika za predmetno dobro.

Tamo gdje se smatra potrebnim, Povjerenstvo će kroz mjere zaštite, a kao dio drugih dokumenata koji definiraju upravljanje, utvrditi i potrebu izrade plana pripremljenosti na rizike kao i provedbu odgovarajućih treninga.

Ostala dokumentacija koja se tiče mjera zaštite u prostoru

Kada ocjeni potrebnim, a najčešće u odlukama za kompleksne prostore nacionalnih spomenika, Povjerenstvo može tražiti izradu različitih elaborata, programa i pravilnika kojima bi se dodatno osiguralo očuvanje vrijednosti, autentičnosti i integriteta kao i ambijentalno/pejzažnog konteksta prostora. Može se tražiti izrada samo jednog ili nekolicine određenih elaborata ili izrada svih, kada su jednim imenom objedinjeni pod plan očuvanja prostora.

Povjerenstvo u svakom pojedinom slučaju propisuju minimalni sadržaj tih dokumenata.

Neki od navedenih dokumenata (više njih čine plan očuvanja) mogu biti:

- Analiza trenutnog stanja prostorne cjeline mora minimalno sadržavati: identificiranje postojećeg stanja prostora (koje obvezno mora sadržavati snimak postojećeg stanja: prizemlje i peta fasada, valorizaciju i kategorizaciju svih prostora i objekata, identificiranje, snimak stupnja izgrađenosti uz prikaz stupnja iskorištenosti prostora, bilans površina po namjenama, klasificiranje i opis svih intervencija, identificiranje starih zanata, tradicionalnih i današnjih načina rabljenja prostora i objekata), prikaz uličnih fasada, analizu svih intervencija i utvrđivanje njihovog utjecaja na vrijednosti nacionalnog spomenika (pozitivnog, neutralnog ili negativnog utjecaja), ekonomska analiza namjene iskorištenosti prostora, sociološko-demografska analiza u cilju ispitivanja potreba stanovnika i korisnika prostora nacionalnog spomenika, reljef sa nagibom terena i analizom ograničenja u prostoru.
- Elaborat granice utjecajne zone i granice prostora koji služi kao ekonomski temelj za obnovu i održivo upravljanje.

- Elaborat o otklanjanju ili ublažavanju negativnog utjecaja intervencija izvršenih u obuhvatu nacionalnog spomenika za koje je analizom utvrđeno da su degradirale prostor. Uz elaborat je potrebno uraditi prikaz zona sa režimom zabrane gradnje.
- Elaborat vizualnog identiteta nacionalnog spomenika kojim će se, između ostalog, definirati materijalizacija, izgled i mjesto postavljanja urbanog mobilijara, reklamnih tijela, natpisa, tvrtki, hodnih površina, dopuštena mjesta i ograničenja naspram izlaganja robe u izlozima, kao i definirati odredbe za ostalo što utječe na vizualni identitet prostora kao cjeline i svih njegovih pojedinačnih dijelova. Pri izradi elaborata obveza je ispoštovati preporuke za uklanjanje barijera, odnosno osigurati dostupnost i neometano kretanje za sve kategorije stanovništva. Sukladno navedenom treba dati smjernice za buduća postupanja.
- Elaborat uređenja obala rijeke, režim rabljenja obala i eventualnih prirodnih plaža, pristupa, način rabljenja i ozelenjavanja.
- Program upravljanja otpadom (prostori za odlaganje smeća, dizajn i smještaj objekata i predmeta za otpad, označavanje mjesta, vrijeme odvoza, i slično).
- Program uređenja i upravljanja javnim površinama kojim treba definirati način rabljenja javnih površina (identificirati zelene površine i njihovo uređenje, dopušteni prostori za davanje u zakup i slično).
- Program i smjernice za održavanje i uređenje zelenih površina u privatnom vlasništvu (dvorišta, terase, avlije, i slično);
- Program očuvanja i promoviranja kulturnih i povijesnih vrijednosti, kako materijalnih, tako i njihovih nematerijalnih komponenti – starih zanata i djelatnosti, tradicionalnih festivala i običaja koji su vezani za objekte i mjesta;
- Program turističke promidžbe i rabljenja prostora nacionalnog spomenika u svrhe turizma sa razrađenim sustavom upravljanja turističkim posjetima;
- Preporuke, uvjeti, detaljnije odredbe, opisi, ograničenja i uputa za sve intervencije na objektima, cjelinama i prostorima nasljeđa u okviru nacionalnog spomenika, a uzimajući u obzir specifičnosti, vrijednosti i kontekstualni značaj (ambijentalno/pejzažni kontekst i drugi) te vodeći računa o dostizanju odgovarajuće energetske efikasnosti objekata i cjelina nasljeđa s ciljem održivog upravljanja utroškom energije;
- Preporuke za buduću namjenu prostora i objekata, uzimajući u obzir izvornu namjenu, vrijednosti i potencijal kao i mogućnosti nacionalnog spomenika;
- Preporuke za smještanje prometa u mirovanju te obvezne i potrebne pješačke komunikacije zasnovane na detaljnim analizama postojećeg stanja, potrebama i studiji provodljivosti te analizi kapaciteta boniteta prometne mreže i analizi kapaciteta boniteta društvene infrastrukturne mreže (raspored i zastupljenost te pokrivanje - zdravstvo, školstvo, kultura, usluga itd).

Projektna dokumentacija o dobru

Program očuvanja¹⁴⁷

Mjerama zaštite Povjerenstvo, u slučaju kada ocjeni potrebnim, propisuje izradu programa očuvanja (*Conservation plan*). Program očuvanja dobra je "živi" dokument koji se upotrebljava i dopunjuje prema potrebi, a predstavlja prvenstveno neophodan alat

¹⁴⁷ Za detaljnije pojašnjenje o potrebi izrade i sadržaju programa očuvanja može se pogledati *Conservation Plans – A Guide to the Preparation of Conservation Plans, Historic Scotland Heritage Policy*.

upravljanja dobrom. Ciljevi plana očuvanja dobra su identificiranje značaja dobra i uspostava smjernica i strategije za upravljanjem i intervencijama na onim fizičkim atributima dobra koji doprinose njegovom značaju (pojašnjavanje utjecaja potrebnih intervencija na vrijednosti te stupanj autentičnosti i integriteta dobra, prezentiraju nalazi urađenih potrebnih analiza i daje popis materijala koji trebaju biti rabljeni prilikom intervencija na dobru).

Program očuvanja se zasniva na postojećem stanju dobra te definiranoj budućoj namjeni ili željenom stanju konzervacije nacionalnog spomenika. Program očuvanja, prije svega, treba ispuniti zahtjeve lokaliteta (naspram njegovih vrijednosti i značaja) kao i zahtjeve vlasnika dobra za rabljenjem.

Nije moguće dati općeniti sadržaj programa očuvanja jer obim i stupanj razrade ovise o svakom pojedinačnoj lokalitetu, njegovim vrijednostima i značaju te stanju u kojemu se nalazi. Ipak, svaki program treba sadržavati:

- izjavu o značaju nacionalnog spomenika i definirane vrijednosti – preuzeto iz relevantne odluke Povjerenstva
- definiranu buduću namjenu dobra ili željeno stanje
- procjenu i analizu potreba za intervencijom zasnovanu na postojećem stanju dobra i budućom namjenom
- ograničenja spram mogućih intervencija (mjere zaštite uspostavljene odlukom Povjerenstva)
- prijedlog intervencija definiran sukladno značaju, vrijednostima, ograničenjima i potrebi očuvanja autentičnosti i integriteta (konzervacija, restauracija, adaptacija, interpolacija, nadogradnja, dostupnost, podizanje razine energetske efikasnosti i slično)
- opis ograničenja za pristup dobru određenim kategorijama ljudi ili potreba za javnim pristupom dobru
- opis servisnih potreba spram buduće namjene uz pojašnjenje mogućih načina uklapanja tih potreba u strukturu objekta, sukladno ograničenjima.

Plan i projekat intervencija na dobru

Projekat intervencije je “krovni” naziv za sve projekte koji se tiču bilo kakve intervencije na dobru. Plan i/ili projekat intervencije podrazumijeva detaljnu dokumentaciju kojim se prezentira planirana intervencija na nacionalnom spomeniku (konzervacija, restauracija, konzervatorsko-restauratorski radovi, interpolacija, adaptacija novoj namjeni, nadogradnja ili dogradnja, održavanje, prezentacija te ostalo).

Plan i projekat intervencije mora sadržavati sve detaljne arhitektonske crteže te ostale, za planiranu intervenciju, relevantne nacрте i proračune (projekat elektroinstalacija, projekat mašinskih instalacija, statički proračun konstrukcije, i ostalo). Plan i/ili projekat intervencija treba sadržavati i ostalu, relevantnim propisima navedenu, dokumentaciju.

Projekat postojećeg stanja dobra

Projekat postojećeg stanja dobra podrazumijeva arhitektonski snimak postojećeg stanja, detaljno definirana i na odgovarajućim crtežima prezentirana sva oštećenja uz ispitivanja onih koja predstavljaju posebnu opasnost po stabilnost konstrukcije.

Plan održavanja

Pozivajući se na Burra povelju¹⁴⁸, održavanje predstavlja temelj konzervacije. Održavanje se poduzima na onim dobrima kod kojih je struktura (materijalni aspekt dobra – materijal, konstrukcija i slično) od kulturnog značaja i održavanje je neophodno u cilju očuvanja tog značaja. Održavanje treba jasno razlikovati od popravke koja uključuje i radove restauracije ili rekonstrukcije. Za izvođenje radova održavanja neophodno je prethodno dobiti suglasnost mjerodavne stručne službe zaštite nasljeđa, a na temelju predočene dokumentacije o predviđenim radovima koja treba biti usuglašena sa planom održavanja.

Potreba izrade i uporabe plana održavanja predstavlja optimalan način za održavanje vrijednosti određenog dobra (optimalan u smislu omjera uloženog novca i vremena za intervenciju usmjerenu održavanju vrijednosti dobra).

Planom održavanja¹⁴⁹ se definiraju svi tekući radovi na dobru koje se trebaju izvršavati na mjesečnoj/kvartalnoj/godišnjoj razini (redovito godišnje održavanje), odnosno u razdoblju pet i više godina. Pod tekućim radovima se podrazumijeva npr. čišćenje oluka, premazivanje drvenih elemenata konstrukcije točno definiranim sredstvima koje odredi projektant, inspekcija i način popravke krovnog pokrova i slično.

Plan održavanja predstavlja zasebnu projektnu dokumentaciju u cijelosti oslonjenu na projekat konzervatorsko-restauratorskih radova.

Plan trajnih mjera zaštite, prezentacije i interpretacije

Plan trajnih mjera zaštite, prezentacije i interpretacije u svom obimu i sadržaju je usko vezan uz predmet pravne zaštite i stanje nacionalnog spomenika. Planom (planovima) se definiraju one mjere koje su usmjerene:

- dostupnosti (način osiguranja dostupnosti nacionalnog spomenika osobama sa umanjenim fizičkim sposobnostima – promatrajući od fizičkog ulaska u objekat pa sve do kretanje kroz određenu gradsku cjelinu – odabir materijalizacije hodnih linija)
- sigurnosti (pitanje načina postavljanja sustava vatrodjave i gašenja požara, sustava video i alarm nadzora, osigurane širine vatrogasnog puta, načina postavljanja skela prilikom građevinskih radova i osiguranja ruševnih objekata, ostalo)
- prezentaciji i čitljivosti (osvjetljenje, mjesto postavljanja i materijalizacija kanti za otpatke, mjesta na koja je zabranjeno postavljanje kanti za otpatke, mjesta postavljanja i izgled (materijalizacija, oblik i boja) reklamnih tijela i zaštitnih naprava (tende i suncobrani), vizualna dekontaminacija prostora (dopušteno/zabranjeno kačenje po fasadama, boje fasada, natpisi i oznake na fasadama), postavljanje zaštitne mreže sa fotografijom izgleda objekta u razmjeri 1:1 na građevinskim skelama i ostalo)
- osiguranju održivosti kroz uvođenje spomeničke rente – ubiranje rente od izravne potrošnje nacionalnog spomenika (naplata izravne potrošnje kroz naplatu posjećivanja ili naplatu izravnog rabljenja), ubiranje rente preko cijene usluge i proizvoda i ubiranje rente od neizravne potrošnje spomenika¹⁵⁰
- osiguranju obnove, održivosti i promidžbe putem javno-privatnog partnerstva uz jasno definiranje uvjeta i načina, a po uzoru na pozitivne prakse u svijetu

¹⁴⁸ ICOMOS Povelja iz Bure, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance The Burra Charter*), 2013, članak 1. i članak 16.

¹⁴⁹ Za detaljnije pojašnjenje o potrebi izrade i sadržaju Plana održavanje može se vidjeti NSW Heritage Office *Preparing a maintenance plan*, The maintenance series. 1998. online edition 2004. pristup 10. 10. 2017.

¹⁵⁰ Kao primjer u smislu definiranja uvođenja spomeničke rente, načina definiranja visine iste te mjerodavnosti za njezino ubiranje može se vidjeti Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Republike Hrvatske, članak 114. (NN 98/15, 44/17) i članak 115. (NN 25/12, 44/17), <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> kao i članak o ubiranju spomeničke rente u kojem je prezentirano hrvatsko iskustvo, članak pripremio dr. sc. Jadran Antolović a objavljen je na <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9198>. pristup 5.5.2018.

- prezentaciji putem brendiranja, “*Story telling*“, interpretacijskih muzeja, ekomuzeja ili drugih vidova prezentacije nasljeđa, a kroz osnivanje za to specijaliziranih subjekata
- interpretaciji, pogotovu onih lokaliteta koji posjeduju i memorijalni aspekt i kod kojih je interpretacija esencijalna komponenta upravljanja kojom je neophodno prezentirati inkluzivan, često osjetljiv narativ uz izravnu uključenost svih zainteresiranih strana. U izradi plana interpretacije neophodno je definirati načela ili preporuke za interpretaciju i prezentaciju posebice vodeći računa o etičkom pristupu te plan izraditi sukladno postojećim preporukama poput *The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*¹⁵¹ ili *The ICOMOS Australia Burra Charter Practice Note on Interpretation*¹⁵². Ukoliko se mjerama zaštite utvrđuje potreba izrade plana upravljanja lokalitetom nacionalnog spomenika, interpretacija treba biti njegov integralni dio.

Tehničke mjere zaštite

Tehničke mjere zaštite su suštinske zaštitarske mjere kojima se osigurava trajanje nacionalnog spomenika i njegova funkcionalna uporaba sukladno odgovarajućim namjenama. S obzirom na to da se tim mjerama neposredno vrše promjene na nacionalnom spomeniku, posvećena im je posebna pozornost.

U Smjernicama je dat pregled mogućih tehničkih mjera zaštite i definicije termina. Međutim, procjena i odabir mjera zaštite, kao i njihova provedba je stvar konzervatorske i restauratorske struke.

Uvjet za provedbu tehničkih mjera zaštite je izrada odgovarajuće tehničke dokumentacije i dobivanje odobrenja mjerodavnog entitetskog ministarstva.

S obzirom na to da izrada tehničke dokumentacije, kao i samo izvođenje radova na nacionalnom spomeniku i nadzor nad izvođenjem radova zahtijeva angažman stručno osposobljenih tvrtki i osoba, koji posjeduju licencu mjerodavnog ministarstva, nad provedbom tehničkih mjera i intervencija na nacionalnom spomeniku neophodan je stručni nadzor mjerodavne službe zaštite nasljeđa. Ako se radovi ne vrše stručno i kvalitetno, ili ako odstupaju od odobrenih rješenja, postoji rizik da nastanu oštećenja koja se često ne mogu otkloniti.

Povelja o načelima za analizu, konzervaciju i restauraciju graditeljske baštine (ICOMOS, 2003) propisuje provedbu preliminarnih istraživanja prije intervencije koja omogućavaju potpuno razumijevanje konstruktivnih karakteristika i uporabljenih materijala, izvornog stanja i naknadnih intervencija, tehnika koje su rabljene u gradnji, o svim izmjenama i o sadašnjem stanju.

Na arheološkim lokalitetima javljaju se i specifični problemi jer se istražene strukture moraju sukcesivno stabilizirati i konzervirati prije nego što su završena istraživanja.

Prije utvrđivanja intervencija na konstrukciji potrebno je utvrditi uzroke oštećenja i propadanja, te potom izvršiti procjenu konstruktivne stabilnosti. Procjena stabilnosti treba uključiti rezultate kvalitativnih i kvantitativnih analiza: uvid u stanje na terenu, povijesna istraživanja, konstruktivnu analizu, laboratorijska testiranja i eksperimente.

¹⁵¹ ICOMOS-ova Povelja o interpretaciji i prezentaciji kulturno-povijesnih lokaliteta (*The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*), Québec, Canada, October 2008. https://www.icomos.org/charters/interpretation_e.pdf. pristup 5. 5. 2018.

¹⁵² ICOMOS Australija, Vodič za interpretaciju mjesta od kulturnog značaja (*Australia ICOMOS Guidance on interpretation for places of cultural significance, Practice Note, Version 1*), November 2013. https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Interpretation.pdf. pristup 5. 5. 2018.

Intervencije trebaju biti usmjerene na otklanjanje uzroka oštećenja i propadanja, a najbolja mjera očuvanja je preventivno održavanje.

Sve intervencije na spomeniku trebaju biti svedene na neophodan minimum koji jamči stabilnost i održivost sa najmanje štetnim utjecajem na dobro. Izbor između “tradicionalnih” i “inovativnih” tehnika ovisi o konkretnom slučaju i prednost treba dati onim tehnikama koje su najmanje invazivne i kompatibilne s vrijednostima dobra, imajući u vidu stabilnost i trajnost.

Gdje je to moguće, sve mjere bi trebale biti “reverzibilne”, tako da mogu biti uklonjene i zamijenjene više odgovarajućim mjerama, a kada budu stečena nova znanja.

Svaki zahvat, koliko je to moguće, treba poštivati koncept, tehnike i vrijednosti izvornog stanja ili kasnijih stadija u razvitku dobra, te treba biti čitljiv kako bi bio prepoznat u budućnosti.

Oštećene strukture, kad god je to moguće, treba popraviti, a ne zamijeniti.

Sve nepravilnosti i promjene koje su dio povijesti dobra treba zadržati, tako da ne ugrožavaju stabilnost konstrukcije.

Mjere koje je nemoguće kontrolirati tijekom provedbe, ne bi trebale biti ni dopuštene. Provjere i nadzor za vrijeme i nakon zahvata treba provoditi kako bi se utvrdila njihova učinkovitost.

Sve aktivnosti provjere i nadzor trebaju se dokumentirati kao dio povijesti dobra.¹⁵³

S obzirom na to da su tehničke mjere zaštite potrebne na svakom nacionalnom spomeniku, ovdje je dat pregled mjera, uz definicije i objašnjenja, a koje se primjenjuju na graditeljskom, arheološkom i pokretnom nasljeđu. Ako se u sklopu graditeljskog nasljeđa proglašava i pokretno dobro nacionalnim spomenikom, kao i u slučajevima arheološkog nasljeđa koje se sastoji od nepokretnih i pokretnih dobara, potrebno je utvrditi mjere zaštite koje će obuhvatiti specifičnosti oba tipa.

Prije definiranja vrsta tehničkih mjera zaštite neophodno je pojasniti međusobni odnos pojmova odnosno potrebu sagledavanja pojedinih pojmova u kontekstu mjerila i predmeta pravne zaštite. Naime, mehaničko prenošenje pojma iz arhitektonskog na urbanističko ili regionalno mjerilo nije moguće. Pojam koji se prenosi iz manjeg u veće mjerilo odnosno predmet pravne zaštite pomjera se u pravilu za jedan stupanj. Posebice termini konzervacija, restauracija, dogradnja, rekonstrukcija, interpolacija i nova gradnja imaju različita značenja ovisno o mjerilu odnosno predmetu pravne zaštite. Stoga ovi termini posebno trebaju biti pojašnjeni u mjerama zaštite svake odluke Povjerenstva, u ovisnosti od predmeta pravne zaštite, a kako bi bilo omogućeno njihovo ispravno razumijevanje i implementacija.¹⁵⁴

Radovi i djelovanje na dobru

Radovi na dobru ili u području prostornih granica zaštićenih zona dobra koji bi mogli prouzročiti promjene, odnosno koje bi mogle narušiti cjelovitost dobra, mogu se poduzimati isključivo uz prethodno odobrenje mjerodavne institucije u oblasti zaštite.

Radovi mogu podrazumijevati: istraživačke radove, konzervaciju, restauraciju, rekonstrukciju, rehabilitaciju, konsolidaciju, sanaciju i adaptaciju, interpolaciju dobra,

¹⁵³ ICOMOS-ova Povelja – Principi za analizu, očuvanje i strukturalnu restauraciju arhitektonskog nasljeđa (ICOMOS *Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of the Architectural Heritage*), 2003. https://www.icomos.org/charters/structures_e.pdf, pristup 18. 4. 2018.

¹⁵⁴ Kurto, Nedžad. Definicija pojmova. Arhitektonski fakultet Sarajevo, skripta. Decembar 1992. Sarajevo.

premještanje dobra, kao i druge slične radove, rad industrijskih i drugih postrojenja i gradilišta, građenje na području na kojem se nalazi dobro.

Pravne i fizičke osobe ne mogu dobiti odobrenje za vršenje poslovne djelatnosti, ili izvršiti promjenu namjene, odnosno promjenu djelatnosti, u prostoru koji se nalazi unutar nacionalnog spomenika, ukoliko to nije definirano dokumentom prostornog uređenja ili bez prethodnog odobrenja mjerodavne institucije u oblasti zaštite.

Konzervacija predstavlja sve aktivnosti i napore koji se planiraju i čine kako bi se razumjelo i shvatilo dobro, upoznala i ispravno prezentirala njegova povijest i značenje, osiguralo materijalno očuvanje (održanje tkiva dobra), i upravljalo promjenama na način koji će najbolje obezbijediti očuvanje vrijednosti nasljeđa za sadašnje i buduće generacije¹⁵⁵.

U skladu sa Bura poveljom, pod konzervacijom se podrazumijevaju svi procesi staranja (brige) o dobru koji se provode s ciljem očuvanja odnosno zadržavanja kulturnih vrijednosti dobra.¹⁵⁶

Restauracija je vraćanje postojećeg tkiva dobra u poznato ranije stanje odstranjivanjem dodataka ili ponovnim sastavljanjem postojećih dijelova bez dodavanja novih materijala¹⁵⁷.

Rehabilitacija¹⁵⁸ se može definirati kao konkretna mogućnost ponovne uporabe objekata, struktura i konstruktivnih elemenata povijesnih objekata, adaptirajući ih potrebama i zahtjevima savremene uporabe ali vodeći računa da ne dođe do gubitka njihovih esencijalnih estetskih i povijesnih vrijednosti te arhitektonskog, ambijentalnog i urbanističkog konteksta.¹⁵⁹

Rehabilitacija općenito označava ponovno uspostavljanje odnosno vraćanje u ranije stanje te se u oblasti zaštite nasljeđa može protumačiti kao definiranje procesa (niza aktivnosti) koji su po svojoj prirodi usmjerene "produženju ili vraćanju u život" dobra (intervencije koje podrazumijevaju unaprjeđenje, preuređenje, rekonstrukciju, ugradnju suvremenih instalacija ili materijala s ciljem stvaranja boljih uvjeta života ili energetske učinkovitosti).

U kontekstu Bosne i Hercegovine, a zbog specifičnosti stanja nasljeđa u proteklih 25 godina, rehabilitacija je definirana relevantnim zakonima o implementaciji odluka Povjerenstva kao „vraćanje oštećenog ili uništenog dobra u stanje u kojem je to dobro bilo prije njegovog uništenja, kao i ponovna izgradnja (obnova) na istom mjestu, u istom obliku, u istim

¹⁵⁵ ICOMOS *The Nara Document On Authenticity*. 1994. i *NARA + 20: On Heritage Practices, Cultural Values, And The Concept Of Authenticity*

¹⁵⁶ ICOMOS-ova Povelja iz Bure, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance The Burra Charter*), 2013. članak 1. paragraf 1.7, web

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Termin rehabilitacija nije definiran UNESCO-om Provedbenim smjernicama (*UNESCO Information Document Glossary of World Heritage Terms*), June, 1996. <http://whc.unesco.org/archive/gloss96.htm>, pristup 20. 4. 2018., iako se kao mjera zaštite spominje u konvencijama i stručnim tekstovima. Za neka od tumačenja termina rehabilitacija vidjeti: *Heritage conservation terminology, Definition of terms from various sources* http://ip51.icomos.org/~fleblanc/documents/terminology/doc_terminology_e.html, pristup 21.4.2018.

¹⁵⁹ Termin definiran po uzoru na *The Secretary of the Interior's Standards for Historic Preservation* (<http://his102.umwblogs.org/preserving-historic-america/study-guides/preservation-rehabilitation-restoration-and-reconstruction-different-treatments-for-historic-properties/>) i *The rehabilitation of buildings: an interdisciplinary approach* (<http://www.3nta.com/the-rehabilitation-of-buildings-an-interdisciplinary-approach/>).

dimenzijama i od istog ili istovrsnog materijala kao što je bio prije rušenja uz, u mjeri u kojoj je to moguće, korištenje iste tehnologije građenja.”¹⁶⁰

Termin rehabilitacija korišten u odlukama Povjerenstva, sukladno prethodnoj definiciji, predstavlja vraćanje dobra na stanje prije njegovog rušenja, podrazumijevači rušenje u periodu 1992-1995. godine. Proces rehabilitacije podrazumijeva ponovnu uspostavu osnovne funkcije dobra, vraćanja fizičkog stanja (putem adekvatnih metoda arhitektonske konzervacije) te prilagodba lokaliteta suvremenim potrebama života zajednice koja baštini to dobro.

Prilikom provedbe procesa rehabilitacije moguće je vratiti dobro na stanje iz nekog drugog perioda uz uvjet da postoji vjerodostojna dokumentacija o izgledu dobra, te memorija živuće generacije o izgledu dobra u datom (željenom) periodu. Također je moguće uvođenje elemenata neophodnih za korištenje dobra u današnjim uvjetima života (struja, klimatizacija, grijanje i slično), uz očuvanje vizualnog integriteta objekta kao i njegovih osnovnih vrijednosti i karakteristika.

Proces rehabilitacije mora biti detaljno dokumentiran u svim fazama rada, a izvješće publikovano.

Termin rehabilitacija se primjenjuje za intervencije kako na pojedinačnim objektima i cjelinama tako i na područjima i krajolicima.

Slijedeći promjene u UNESCO-vim Provedbenim smjernicama kao i iskustva u dosadašnjem radu Povjerenstva, odlučeno je proširiti predmet pravne zaštite odnosno uvesti kategoriju specifičnih dobara - krajolika. Samim tim došlo je do primjene i termina urbana rehabilitacija koji se primjenjuje za područja i krajolike, prvenstveno gradske jezgre (povijesne gradove).

Urbana rehabilitacija je proces koji uključuje niz mjera usmjerenih obnovi odnosno vraćanju svakodnevnog života u određena gradska tkiva ili područja. Urbana rehabilitacija detaljnim mjerama zaštite mora biti precizirana za sve elemente predmetnog područja i krajolika a podrazumijeva definiranje preporučene namjene prostora, set mjera usmjerenih postizanju komunalne čistoće, korištenja javnih prostora, set mjera za definiranje odnosa ka pojedinačnim građevinskim objektima te ostalo specifično za svako promatrano područje ili povijesni grad.

Kod urbane rehabilitacije, odnos ka pojedinačnim građevinskim objektima koji nemaju spomenički karakter, ali doprinose svaki posebice ambijentalno-povijesnom izgledu zone se posebno definiše i to kao rehabilitacija tipa A, tipa B i tipa C. Tip rehabilitacije ovisi od stanja integriteta pojedinačnih objekata i cjelina odnosno područja.

Rehabilitacija tipa A predstavlja strogu rehabilitaciju primjenjivu na objekte čiji je intergitet u cijelosti očuvan (dozvoljena je isključivo neophodna popravka konstruktivnih elemenata i adaptacija suvremenim uvjetima života uz očuvanje strukturnih elemenata i tradicionalnih odlika objekata).

Rehabilitacija tipa B predstavlja „proces liječenja“ onih objekata na kojima su vremenom izvedene reverzibilne intervencije te uvedeni neodgovarajući elementi (mjere zaštite usmjerene uspostavljanju punog integriteta i funkcije objekta uz uklanjanje neprihvatljivih dodatih elemenata, popravku objekata i adaptaciju suvremenim uvjetima života).

¹⁶⁰ Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Ankesu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (“Službene novine FBiH”, br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07), Federacija Bosne i Hercegovine; Zakon o implementaciji odluke Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, br. 2/02 i 19/07), Brčko distrikt; Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (“Službeni glasnik RS”, br. 9/02, 70/06 i 64/08), Republika Srpska.

Rehabilitacija tipa C predstavlja radikalnu rehabilitaciju i intenzivni redizajn koji se primjenjuje na one strukture koje su nepovratno izmijenjene. Cilj ovog procesa je sačuvati eventualno očuvane povijesne elemente te harmonizirati objekat, po pitanju materijala i izgleda, sa ambijentalnim kontekstom. Rehabilitacija tipa C je, sa stanovišta urbane rehabilitacije prihvatljivija nego rušenje i rekonstrukcija objekta.¹⁶¹

Rekonstrukcija¹⁶², prema ICCOMOS-ovoj Bura povelji, podrazumijeva vraćanje dobra (lokaliteta) u poznato ranije stanje a od restauracije se razlikuje zbog uvođenja novih materijala u strukturu dobra.

Sukladno Varšavskoj preporuci o obnovi i rekonstrukciju kulturnog nasljeđa¹⁶³ termin "rekonstrukcija", u kontekstu Svjetskog nasljeđa, promatra se kao tehnički proces restitucije uništene ili značajno oštećene fizičke strukture i infrastrukture do koje je došlo uslijed oružanog sukoba ili katastrofe. Bitno je naglasiti da rekonstrukcija fizičke strukture dobra mora uzeti u obzir i dobru pridružene nematerijalne prakse, vjerovanja i tradicionalno znanje koji su esencijalni za održavanja kulturnih vrijednosti među lokalnom zajednicom. U proces rekonstrukcije moraju biti integrirane i vrijednosti koje je identificirala lokalna zajednica, uključujući i nove vrijednosti koje rezultiraju iz događaja vezanih sa uništenjem dobra zajedno sa odgovarajućim fizičkim atributima i vezanim nematerijalnim kulturnim praksama i tradicionalnim znanjem. Procjena autentičnosti bi trebala uzeti u obzir prepoznate vrijednosti dobra sukladno Nara dokumentu o autentičnosti 1994., naglašavajući i materijalne kao i druge aspekte.

Pravilna dokumentacija i inventari, uključujući dokumentaciju o metodama građenja, predstavljaju ključ za uspješnu rekonstrukciju kulturnog nasljeđa. To je ujedno i osiguranje očuvanja vrijednosti dobra kao i ispunjenje testa autentičnosti i stanja integriteta.

Dokumentiranje procesa rekonstrukcije je od izuzetnog značaja.

To podrazumijeva ne samo tehničku i fotografsku dokumentaciju, već i načine odlučivanja tijekom rekonstrukcije, tradicionalna znanja i memoriju lokalne zajednice vezane za dobro, kao i ostalo vezano i značajno za proces rekonstrukcije.

Povjerenstvo kroz svoje mjere zaštite propisuje i postupak rekonstrukcije, oslanjajući se na preporuke međunarodnih konvencija i povelja, podrazumijevajući pod pojmom rekonstrukcije vraćanje dobra u poznato ranije stanje na istom mjestu, u istom obliku i u istim dimenzijama, uz moguću uporabu novih materijala u tkivu dobra, istovrsnih ili sličnih izvornim uz, u mjeri u kojoj je to moguće, korištenje iste tehnologije građenja¹⁶⁴.

Rekonstrukcija je opravdana samo ako:

- je mjesto nepotpuno i potrebna je rekonstrukcija da bi opstalo
- otkriva kulturni značaj mjesta kao cjeline
- projekat rekonstrukcije nije zasnovan na pretpostavci
- dobru nedostaje veći dio strukturalnih elemenata

¹⁶¹ Definicije iz *The Old town in Mostar – Management plan* <https://whc.unesco.org/en/list/946/documents/>.

¹⁶² ICOMOS-ova Povelja iz Bure, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance* The Burra Charter), 2013. članak 1. paragraf 1.8.

¹⁶³ Varšavska preporuka za obnovu i rekonstrukciju kulturnog nasljeđa, str. 2. i 3. (*Warsaw recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage*), svibanj 2018.

¹⁶⁴ Ovo je standardna formulacija jedne od mjera zaštite u članu III. odluka Komisije u slučajevima kada se propisuje rekonstrukcija odnosno rehabilitacija nacionalnog spomenika.

- se temeljnim pregledom može utvrditi da je to novi rad, a ne pokušaj falsificiranja prošlosti
- su izbjegnute uopćene tipske predstave.

Anastiloza je ponovno slaganje postojećih raščlanjenih dijelova dobra. U slučaju anastiloze dobra materijal koji se koristi za spajanje dijelova treba biti prepoznatljiv, a njegova količina najmanje moguća za uspostavljanje novog oblika dobra¹⁶⁵.

Adaptacija podrazumijeva promjene na dobru u svrhu prilagodbe postojećoj ili predloženoj namjeni¹⁶⁶.

Revitalizacija je provedba mjera zaštite radi vraćanja prvobitne ili davanja nove odgovarajuće namjene, odnosno funkcije dobru¹⁶⁷.

Uklanjanje ili prenošenje zaštićenog nepokretnog dobra općenito nije dopušteno. Izuzetno, uklanjanje ili prenošenje zaštićenog nepokretnog dobra dopušteno je uz odobrenje mjerodavnog tijela, ako je zbog dotrajalosti ili većih oštećenja neposredno ugrožena stabilnost građevine ili njezinog dijela, te ona predstavlja opasnost za susjedne građevine i život ljudi, a ta se opasnost ne može na drugi način otkloniti¹⁶⁸. Takva mjera podrazumijeva kombinaciju tehničkih i integralnih mjera zaštite jer se moraju konzultirati prostorni planovi radi izmještanja dobra.

Interpolacija¹⁶⁹ (*lat. interpolatio*) je metoda naknadnog umetanja u arhitekturi objekata između dviju postojećih zgrada i/ili četvrti koja je već uglavnom sagrađena. Arhitektonska interpolacija nije kvantitativno popunjavanje prostora, već kvalitativno mijenjanje zatečene morfološke strukture prostora novim vrijednostima. Cilj bi bio da suvremene intervencije budu integrirane kao dio originalnog tkiva, da djeluju kao novi, zamijenjeni dio u povijesnom mozaiku¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Vidi detaljnije u ICOMOS-ovoj Venecijanskoj povelji (ICOMOS *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*, Venice Charter), 1964. https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf.

¹⁶⁶ ICOMOS-ova Povelja iz Bure, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance The Burra Charter*), 2013. članak 1. paragraf 1.9.

¹⁶⁷ Iako ovdje definirana pod dijelom tehničkih mjera zaštite, revitalizacija je zapravo proces kojim se određuje način „ponovnog oživljavanja dobra“ a implementira se kroz druge tehničke mjere zaštite. Ne postoji precizna definicija termina revitalizacija mada se isti veoma često koristi u stručnim tekstovima i literaturi.

¹⁶⁸ Uklanjanje zaštićenih dobara je zabranjeno Konvencijom o zaštiti arhitektonskog naslijeđa Europe. Istodobno ova Konvencija kao jedini izuzetak od ove zabrane propisuje mogućnost izmještanja dobra u slučaju kada je to neophodno radi njegove zaštite. (Council of Europe, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*), London, 1969. i (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (revised), Valetta, 1992.

¹⁶⁹ S obzirom na osjetljivost pitanja interpolacije ovdje se daje opširnije pojašnjenje i razmatranje o mogućim načinima pristupa.

¹⁷⁰ Uz interpolaciju su vezane tri skupine problema: zakonitosti, metode i opasnosti. Zakonitost se odnosi na valorizaciju postojećeg odnosno zatečenog stanja.

Razlikuju se četiri metode interpolacije¹⁷¹: faksimil, prilagodba¹⁷², naglašavanje i kontrast¹⁷³. Temeljni kriteriji pri odabiru i odlučivanju o metodama interpolacije treba biti očuvanje kontinuiteta prostora odnosno kontinuitet urbanog procesa i formi. Arhitektonski i urbani proces treba imati dualistički karakter (posebice+univerzalno/tradicionalno+suvremeno). Pozitivan učinak na kontinuitet i očuvanje urbanih povijesnih vrijednosti imaju pristupi:

- povijesni/konzervativni regionalizam,
- pozitivni tipološki ili kritički regionalizam¹⁷⁴.

Negativni učinci/opasnosti regionalističkog pristupa:

- radikalni regionalizam, i
- pseudo-regionalizam.

Dogradnja jeste proširenje horizontalnih gabarita postojećeg objekta, kojim se zauzima zemljište ili prostor u odnosu na taj objekat, ako dograđeni dio čini građevinsku i funkcionalnu cjelinu sa objektom uz koji se dograđuje¹⁷⁵. Nadogradnja je izgradnja jedne ili više katova na postojećem objektu, kojom se dobiva novi prostor¹⁷⁶.

Prezentacija je skup tehničkih, stručnih, znanstvenih i drugih mjera usmjerenih na osiguranje prepoznatljivosti, interpretacije, čitljivosti i popularizacije nacionalnog spomenika istraživačima, studentima, turistima i drugim građanima. Iluminacija nacionalnog spomenika predstavlja dio njegove prezentacije¹⁷⁷.

Održavanje dobra je usustavljeno praćenje stanja dobra te poduzimanje mjera i radova neophodnih za očuvanje spomeničkih svojstava, cjelovitosti i namjene dobra.¹⁷⁸ Radovi održavanja ni na koji način ne utječu na dimenzije, konstruktivni sustav, izvanjski izgled

¹⁷¹ Moguća je i peta metoda, radikalnija intervencija u formi dijalektičke provokacije, odnosno visoko inovativnog arhitektonskog koncepta sa provokacijom koja je višedimenzionalna: od vizualne, funkcionalne, programske koja ima sposobnost da zadrži oštricu provokacije, društvene kritike tijekom dugog vremenskog razdoblja (primjer Jevrejski muzej, Berlin), ali ovakvi objekti su izuzeci u svjetskim razmjerama.

¹⁷² Načelo "uklapanja" ili prilagodbe je kad novi objekat odražava susjedne objekte ponavljanjem nekih elemenata stila ili forme. Iako ovo načelo može stvoriti vizualni kontinuitet, u suštini mu nedostaje autentičnosti i ide ka stvaranju "neutralnih" objekata.

¹⁷³ "Načelo kontrasta" koje je u velikom broju slučaj ignoriranje postojećeg urbanog tkiva, te bez suštinskog odnosa, postaje izgovor da se ne bavimo kompleksnosti i slojevitosti lokaliteta. Maroević, Ivo. Sadašnjost baštine. Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske. 1986.

¹⁷⁴ Kritički regionalizam pojašnjava kroz šest točaka "Arhitekture otpora" (1983). 1. Kultura i civilizacija, 2. Uspon i pad avangardne arhitekture, 3. Kritički regionalizam i svjetska kultura, 4. Otpor relacije mjesto – forma, 5. Kultura naspram prirode_topografija, kontekst, klima, 6. Vizualno naspram taktalnog *In Towards a Critical Regionalism: Six points for an architecture of resistance, "how to become modern and to return to sources; how to revive an old, dormant civilization and take part in universal civilization". According to Frampton's proposal, critical regionalism should adopt modern architecture, critically, for its universal progressive qualities but at the same time value should be placed on the geographical context of the building. Emphasis, Frampton says, should be on topography, climate, light; on tectonic form rather than on scenography (i.e. painting theatrical scenery) and should be on the sense of touch rather than visual sense. Frampton, Kenneth "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance", in The Anti-Aesthetic, Essays on Postmodern Culture (1983) edited by Hal Foster, Bay Press, Seattle.*

¹⁷⁵ Zakon o prostornom planiranju i rabljenju zemljišta na razini Federacije Bosne i Hercegovine ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10 i 45/10) i Zakon o uređenju prostora i građenju ("Službeni glasnik RS", br. 40/2013, 2/2015 – odluka US, 106/2015 i 3/2016 – ispravka).

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Termin prezentacija, iako se često koristi u svim relevantnim dokumentima vezanim za tematiku nasljeđa nema preciznu definiciju.

¹⁷⁸ ICOMOS-ova Povelja iz Bure, 1999. (*The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance The Burra Charter*), 2013. članak 1. paragraf 1.4.

objekta, zaštitu životne sredine i njima se ne mijenjaju uvjeti na temelju kojih je objekat izgrađen.

Interpretacija nacionalnog spomenika je često neophodna u cilju ispravnog sagledavanja. Interpretacija treba unaprijediti razumijevanje nacionalnog spomenika, potaknuti brigu o njemu te biti prikladna sa stanovišta zaštite nasljeđa. Proces interpretacije treba uključiti sve zainteresirane, prezentirati sve narative vezane za nacionalni spomenik, osigurati etički pristup i odgovarajuće metode kako bi se održao integritet interpretacijskog procesa, osigurati da sve zainteresirane strane na svim razinama imaju osjećaj da su njihovi stavovi uvaženi i, najbitnije, ostaviti prostor u budućnosti za evoluirajuće razumijevanje svih događaja koji se obilježavaju na predmetnom mjestu.

Intervencije na ruševnim objektima¹⁷⁹

Rješavanje problema ruševnih objekata u cilju njihove rehabilitacije i uklapanja u povijesno urbano tkivo, uz očuvanje autentičnosti te ispunjavanje suvremenih uvjeta života i uporabe, zahtijeva usustavljen pristup u suradnji svih mjerodavnih institucija od razine općine do države.

Prvo je neophodno izvršiti reinventarizaciju, kojom bi se utvrdilo stanje svakog pojedinog dobra (stupanj ruševnosti, razina potrebne intervencije i stupanj upotrebljivosti).

U cilju utvrđivanja *stvarnog stanja* neophodno je analizirati sljedeće:

- mogućnost rabljenja i očuvanja zatečenih fizičkih struktura i elemenata (utvrditi stvarnu mogućnost rabljenja fizičkih konstruktivnih i drugih elemenata dobra, odnosno mogućnost njihove konzervacije uz minimum intervencije)
- očuvanost autentičnih elemenata i izvornih struktura (odrediti autentične elemente koje vrijedi očuvati u cilju prepoznavanja duha mjesta i tipologije konkretne arhitekture)
- funkcionalnost (odrediti odnos sadašnjeg stanja i mogućnosti oživljavanja izvorne funkcije u današnjem urbanom kontekstu, potrebu za izvornom funkcijom, mogućnost adaptacije za funkciju sličnu izvornoj ili primjerenoj za predmetno dobro i lokalitet, analizirati moguće nove funkcije usuglašeno sa suvremenim društveno-ekonomskim okolnostima i mogućnostima dobra, a naspram njegove vrijednosti, položaja, prostorne veličine i slično)
- sigurnost po ljude i okolne objekte (odrediti stupanj opasnosti koji prijete ljudima i okolnim objektima, na temelju preliminarne statičke i sigurnosne procjene)
- usuglašenost povijesnog lokaliteta i urbanog konteksta (odrediti odnos između zatečenog povijesnog lokaliteta i šireg urbanog konteksta).

Prvi preduvjet rješavanju problema jeste integralni pristup.¹⁸⁰ Nazočnost bilo kojega ruševnog objekta predstavlja potencijalnu opasnost i lančano izaziva čitavu seriju problema, posebice u organskim tkivima povijesnih središta.

Mjerodavnost za rješavanje problema ruševnih dobara koja se nalaze na prostoru nacionalnog spomenika jeste na relevantnim entitetskim institucijama, odnosno Distriktu Brčko¹⁸¹. Povjerenstvo kroz mjere zaštite pojedinačnih odluka za cjeline, područja i krajolike, ukoliko utvrdi da je neophodno u cilju očuvanja vrijednosti, značaja, stupnja autentičnosti i

¹⁷⁹ Pod ruševnim objektima ovdje se ne podrazumijevaju pojedinačni nacionalni spomenici koji se nalaze u ruševnom stanju već pojedinačni objekti koji nemaju spomenički karakter, ali doprinose svaki posebice povijesnoj vrijednosti i ambijentalnom karakteru prostora nacionalnog spomenika (objekti u povijesnim gradskim središtima/područjima i slično).

¹⁸⁰ Integralni pristup ruševnim objektima je nužan bez obzira da li se radi o dobrima proglašenim nacionalnim spomenicima, dobrima zaštićenim na lokalnoj razini, ili se radi o objektima koji imaju skromnu, malu ili nikakvu spomeničku vrijednost.

integriteta, može propisati mjere zaštite za pojedinačne ruševne objekte ili za cjeline koji se nalaze na prostoru nacionalnog spomenika.

Smjernice za utvrđivanje mjera zaštite za ruševne objekte i cjeline su sljedeće:

1. Zapuštene i neuređene površine, kako izgrađenog tako i neizgrađenog zemljišta, moraju se urediti u skladu sa sigurnosnim i sanitarno-higijenskim uslovima, te, po uređenju, privesti privremenoj odnosno konačnoj namjeni.
2. Svi ruševni objekti na prostoru nacionalnog spomenika bez obzira na vlasništvo i (ne)identifikovanog vlasnika i/ili korisnika moraju biti redovito čišćeni od otpada i samonikle vegetacije te osigurani od osipanja ili pada materijala i dijelova objekta.
3. Čišćenje i osiguranje ruševnog objekta je obveza vlasnika.
4. U slučaju napuštenih objekata (član 137. Zakona o stvarnim pravima) čišćenje i osiguranje ruševnih objekata je obveza općine/grada na čijoj se teritoriji predmetni objekat nalazi.
5. Ukoliko vlasnik ne očisti i osigura ruševan objekat u roku koji mu je određen, odnosno ne postupi po rješenju mjerodavnog građevinskog inspektora, rješenje će se izvršiti putem pravnog lica registriranog za poslove građenja na trošak investitora. Način izvršenja rješenja određuje mjerodavni građevinski inspektor (Član 77a, 90. i 93. Zakona o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou FBiH).
6. Ruševni objekti ni u kom smislu (zdravstvenom, sigurnosnom, vizualnom i drugom) ne smiju predstavljati prijetnju po stanovništvo i prolaznike niti biti sagledani kao ruševni u slici nacionalnog spomenika.
7. Vezano za sagledavanje/prezentaciju ruševnih objekata, bez obzira na način osiguranja fizičke strukture objekti moraju:
 - Biti redovito čišćeni od otpada i samonikle vegetacije.
 - Na odabranoj zaštitnoj strukturi imati mrežu ili drugi odgovarajući materijal na kojem će u razmjeri 1:1 biti prikaz izgleda objekta prije rušenja (ili budućeg izgleda ukoliko je isti odobren od strane nadležnog ministarstva).
 - Zaštitna mreža mora biti redovito održavana i mijenjana po potrebi.
 - Iznimno i pod posebnim uvjetima na platnima na skelama, mogu se postaviti otisnute ili oslikane reklamne poruke onih korisnika koji vlastitim sredstvima sudjeluju u obnovi istih.
8. Ruševni objekti mogu biti uklonjeni samo putem sljedeće procedure:
 - Vlasnik objekta i/ili općina/grad upućuje zahtjev Povjerenstvu za mišljenje o vrijednostima predmetnog objekta a s ciljem utvrđivanja njegovih vrijednosti bitnih za očuvanje ambijentalnog konteksta nacionalnog spomenika, odnosno upit da li se predmetni objekat može ukloniti i pod kojim uvjetima.
 - Ako Povjerenstvo izda saglasnost na prijedlog rušenja ruševnog objekta, potrebno je uraditi projekat rušenja kojim će se, između ostalog potrebitog, definirati način zaštite okolnih objekata i ljudi tokom izvođenja radova rušenja te način prezentacije lokaliteta do trenutka započinjanja izgradnje novog objekta.
 - Objekat može biti srušen/uklonjen samo po dobivanju odobrenja na projekat od strane mjerodavnog ministarstva i uz suglasnost Povjerenstva.

¹⁸¹ Trenutačnim zakonskim okvirom, ukoliko se radi o prostoru nacionalnog spomenika, pitanje ruševnih objekata je u mjerodavnosti entitetskih institucija uz suradnju sa općinskim tijelima.

Žurne intervencije na nacionalnom spomeniku koji se nalazi u ruševnom stanju su izravno uvjetovane:

- utvrđenom vrijednošću dobra prije rušenja
- značajem dobra unutar tkiva u kojemu se nalazi
- trenutačnim stvarnim fizičkim stanjem.

Sukladno navedenom, žurne intervencije koje provodi mjerodavna institucija idu od adekvatnog ograđivanja lokaliteta do njegove konstruktivne stabilizacije.¹⁸²

Pod **žurnim mjerama zaštite** podrazumijeva se poduzimanje mjera kojima se sprječava daljnje oštećenje ili uništenje nacionalnog spomenika odnosno dobra upisanog na Privremenu listu nacionalnih spomenika kada se isto tretira u sklopu odluke za područje ili krajolik.

Smjernice za utvrđivanje hitnih mjera zaštite su:

- raščišćavanje prostora nacionalnog spomenika i lokaliteta od šuta i otpada te slaganje građevinskog materijala (kamen, opeka, drvo, ostalo) po zonama
- stabilizacija (statička konsolidacija) i zaštita nacionalnog spomenika od nepovoljnih vremenskih utjecaja (uklanjanje samoniklog rastinja, čišćenje od otpada, eventualno dekomponiranje nestabilnih dijelova, malterisanje krune zidova, zatvaranje otvora u prizemlju odgovarajućim čvrstim materijalom koji će biti estetski obrađen s vanjske strane da se uklapa u uličnu fasadu, i ostalo po potrebi)
- adekvatno ograđivanje spomenika (postavljanje odgovarajuće zaštite od osipanja vanjskih zidova na kojoj će u mjerilu 1:1 biti prikaz objekta prije rušenja, konstrukcija zaštite objekta ne smije ometati prolazak pješaka pored objekta ili trotoarom)
- postavljanje odgovarajućih informacijskih ploča o spomeniku
- provedba ispitivanja na objektu (statičke analize, analize materijala, ostalo)
- konzerviranje
- utvrđivanje uvjeta čuvanja pokretnog dobra
- druge mjere, ovisno o vrsti i stupnju ugroženosti nacionalnog spomenika.

Žurne mjere zaštite moraju biti zasnovane na stanju dobra u trenutku donošenja konačne odluke te definiranim specifičnim rizicima.

Mjere zaštite pokretnog nasljeđa proglašenog nacionalnim spomenikom

Općenite mjere zaštite za pokretno nasljeđe definirane kroz Preporuke za zaštitu pokretnih kulturnih dobara (UNESCO, 1978):¹⁸³

1. Muzeji i druge slične institucije

- provesti popis i katalogizaciju dobara uzimajući u obzir sve detalje sukladno usvojenoj metodologiji
- ustanoviti standardizirano identificiranje (označavanje) neinvazivnim metodama sukladno mogućnostima suvremene tehnologije

¹⁸² Ograđivanjem lokaliteta ne bi trebalo doći do zauzimanja površine za prolaz pješaka (ukoliko se radi o urbanim ili naseljenim zonama – trotoar). Zidovi, ukoliko postoje, trebaju biti osigurani čvrstom ogradom u svojoj punoj očuvanoj visini i još minimalno 50 cm iznad linije zidova. Na čvrstu ogradu je potrebno postaviti zaštitnu mrežu na kojoj će se staviti fotografija izgleda dobra prije rušenja u razmjeri 1:1 ili neke druge adekvatne fotografije ili reklame, a u ovisnosti o odredbi komunalnog reda općine/grada.

¹⁸³ UNESCO-ve Preporuke za zaštitu pokretnih dobara (UNESCO *Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), Paris, 1978.

- uspostaviti mehanizam upravljanja rizikom ugradnjom za to predviđene opreme; osigurati da se sva dobra čuvaju, izlažu i transportiraju na način koji štiti od mogućih oštećenja ili uništenja, uključujući naročito toplotu, svjetlost, vlažnost, zagađenje, različite kemijske i biološke utjecaje, vibracije i potrese
- osigurati uvjete da sve radnje na očuvanju pokretnih dobara izvrši kompetentno tijelo sukladno tradicionalnim tehnikama koje odgovaraju potrebama određenog dobra i podrazumijevaju najnaprednije znanstvene metode i tehnologije
- osigurati obuku osoblja uključenog u proces očuvanja pokretnih dobara i izraditi smjernice kojim se utvrđuju standardi za obavljanje njihovih dužnosti.

2. Privatne zbirke

- izvršiti popis dobara prema uputama kustosa ili stručnih osoba iz institucija mjerodavnih za provedbu odluka Povjerenstva.

3. Pokretna dobra koja se čuvaju u vjerskim objektima i arheološkim lokalitetima

- osigurati uvjete za čuvanje i zaštitu pokretnog nasljeđa od krađe i pljačke. Osigurati posebne sigurnosne mjere kao što su videonadzor, vatrodojava i protuprovala, a sukladno vrijednošću i rizicima kojima su ova dobra izložena. S obzirom na poseban značaj pokretnog nasljeđa koje se čuva u vjerskim objektima potrebno je osigurati njegovu prezentaciju
- druge odredbe međunarodnog prava i prihvaćenih normi koje treba poštivati u smislu očuvanja integralnosti nepokretnih i pokretnih elemenata sakralnog nasljeđa i arheoloških lokaliteta¹⁸⁴.

Tehničke mjere zaštite za pokretno nasljeđe:¹⁸⁵

- žurne mjere zaštite – dokumentiranje, analize i preventivna konzervacija (čuvanje, održavanje, nadzor)
- konzervacija
- restauracija.

Tehničke mjere zaštite definiraju se po izvršenom uvidu u stanje dobara koja su kandidirana za proglašenje nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, a u ovisnosti o stupnju ugroženosti, starosti, tehnike, materijala, vrste i drugih značajki.

Tehničke mjere zaštite bit će definirane prema definicijama konzervatorsko-restauratorskih pojmova i radnji koje su identificirane u Europskom ilustriranom pojmovniku konzervatorske terminologije za zidne slike (*EwaGlos*), dopunjeno izdanje 2016. i Definicijama kulturnog nasljeđa autora Jukka Jokilehto, ICCROM, 1990. s naročitim osvrtom na Bura povelju iz 1981. godine (*Burra Charter*, 1981, ICOMOS Australia).

Označavanje nacionalnog spomenika

¹⁸⁴ Vijeće Europe, Faro konvencija, naročito članak 2, točka a. (Council of Europe *Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*), 2005; UNESCO-va Konvencija o očuvanju nematerijalnog nasljeđa naročito članak 2, točka 2, alineja c. i e. (UNESCO *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*), 2003; Vijeće Europe, Granadska konvencija članak 1, točka 1. (Council of Europe *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*), 1985.

¹⁸⁵ Poštovati preporuke sadržane u konvencijama i poveljama UNESCO-a, ICOM-a, ICOMOS-a, Vijeća Europe, a posebice: UNESCO-ve Preporuke za zaštitu pokretnih dobara (UNESCO *Recommendation for the Protection of Moveable Cultural Property*), 1978; Europska povelja o kulturi (*European Cultural Convention*), 1954; Venecijanska povelja (*The Venice Charter: International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*), 1964; Bura povelja (*The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance*), 1999.

Svaki nacionalni spomenik je neophodno označiti posebnom informacijskom pločom čiji izgled i sadržaj propisuje Povjerenstvo.

Povjerenstvo posebnom stavkom odluke za proglašenje nacionalnim spomenikom utvrđuje obvezu obilježavanja nacionalnih spomenika informacijskim pločama, na način da:

- za dobra svrstana u kategoriju nacionalni spomenik od univerzalnog značaja u Bosni i Hercegovini - pored informacijske ploče koju je pripremio Povjerenstvo u skladu sa člankom 2, stav 2. odluke Povjerenstva za predmetni spomenik, nije dopušteno postavljanje nikakvih drugih ploča bez suglasnosti Povjerenstva na sadržaj teksta, dizajn ploče i poziciju na koju će se postaviti
- za dobra svrstana u ostale tri kategorije: nacionalni spomenici od izuzetnog značaja, nacionalni spomenici od velikog značaja, i nacionalni spomenici od značaja za Bosnu i Hercegovinu - pored informacijske ploče koju je pripremio Povjerenstvo u skladu sa člankom 2, stav 2. odluke Povjerenstva za predmetni spomenik, nije dopušteno postavljanje nikakvih drugih ploča bez saglasnosti mjerodavne službe zaštite nasljeđa na sadržaj teksta, dizajn ploče i poziciju na koju će se postaviti.

Obilježavanje nacionalnih spomenika je propisano u interesu informiranja pojedinaca i javnosti da se radi o dobru pod zaštitom. Povjerenstvo je propisalo jedinstven sustav obilježavanja (izgled, dizajn, materijalizacija informacione ploče) i u svakom pojedinačnom slučaju utvrđuje se tekst i grafički prikaz (navedeno utvrđuje ili po dostavljenom prijedlogu odobrava Povjerenstvo).

c) **Stupnjevi zaštite**

Za nacionalne spomenike graditeljskog nasljeđa i krajolike se utvrđuje zona zaštite i zaštitni pojas. U sklopu zone zaštite je moguće definirati jedan, dva ili više stupnja zaštite, te za svaki od njih definirati adekvatne mjere zaštite i očuvanja. Za zaštitni pojas je također moguće utvrditi jedan ili više stupnjeva zaštite te za njih definirati adekvatne mjere zaštite i očuvanja.

Ovdje su date općenite smjernice za određivanje stupnja zaštite, odnosno mjera zaštite i očuvanja koji se primjenjuju na zaštićeni prostor i zaštitne pojaseve nacionalnih spomenika, a date su prema predmetu pravne zaštite.

I. stupanj zaštite¹⁸⁶

I. (prvi) stupanj zaštite primjenjuje se na zaštićeni prostor nacionalnog spomenika, u cilju očuvanja njegovog visokog stupnja integralnosti i autentičnosti, i drugih vrijednosti.

Općenite mjere zaštite bez obzira na predmet pravne zaštite

Izvođenje radova definiranih mjerama zaštite Povjerenstva je dopušteno isključivo po odobrenju mjerodavnog ministarstva za prostorno uređenje na entitetskoj razini i uz stručni nadzor mjerodavne službe zaštite nasljeđa na entitetskoj razini. Svi radovi moraju biti izvedeni na temelju dokumentacije na koju je prije izdavanja potrebnih dozvola pribavljeno mišljenje mjerodavne službe zaštite nasljeđa. Za nacionalne spomenike koji su u proceduri upisa na Listu svjetskog nasljeđa odlukom o izmjeni i dopuni odluke o proglašenju se utvrđuje obveza dostavljanja planske i projektne dokumentacije na prethodno mišljenje Povjerenstvu.

¹⁸⁶ Na nacionalne spomenike koji su upisani na Listu svjetskog nasljeđa se, pored mjera zaštite utvrđenih odlukom Povjerenstva, primjenjuju i posebne mjere zaštite usmjerene na zaštitu Iznimne univerzalne vrijednosti svjetskog dobra.

Za intervencije na prostoru nacionalnog spomenika i u njegovom zaštitnom pojasu, odnosno u njegovoj blizini ukoliko zaštitni pojas nije uspostavljen, a koje na bilo koji način posredno ili neposredno utječu na nacionalni spomenik, neophodno je uraditi elaborat utjecaja na nacionalni spomenik. Elaborat obvezno mora sadržavati detaljan opis i grafičke prostorne prikaze odnosa nacionalnog spomenika i predložene intervencije te detaljan opis utjecaja intervencije na nacionalni spomenik (sagledavanje nacionalnog spomenika, vizure sa i na nacionalni spomenik, pristupanje nacionalnom spomeniku, prostorni i volumenski odnosi, materijalizacija, kolorit, odnos izgrađeno – neizgrađeno, utjecaj namjene i načina rabljenja intervencije, i ostalo relevantno).

Vlasnici/korisnici nacionalnog spomenika, odnosno vlasnici/korisnici pojedinačnih dobara koja se nalaze na prostoru nacionalnog spomenika su dužni osigurati izradu plana redovitog (tekućeg) održavanja nacionalnog spomenika te provoditi radove redovitog (tekućeg) održavanja¹⁸⁷, a sukladno planu i dobivenim potrebnim prethodnim mišljenjima i suglasnostima.

Ako se mjerama zaštite utvrđuje potreba redovitog (tekućeg) održavanja nacionalnog spomenika onda je potrebno definirati koji radovi se ne mogu smatrati radovima tekućeg održavanja sukladno predmetu pravne zaštite i karakteru nacionalnog spomenika (kao na primjer: dogradnja etaže, izgradnja pomoćnog objekta u dvorištu, i slično).

Za nacionalne spomenike na kojima su dosljedno provedene mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva ili dobra na kojima je sukladno sa međunarodnim preporukama i pod stručnim nadzorom služne zaštite izvršena rehabilitacije ili rekonstrukcija, neophodno je definirati obvezu objave odnosno javnog publiciranja detaljnog izvješća o procesu urađenih radova. U izvješću (stručnom članku, knjizi i slično ovisno o mogućnostima autora) neophodno je prezentirati čitav proces rada na nacionalnom spomeniku/dobru, odabrane konzervatorsko-restauratorske metode i razloge za iste, izazove s kojima se suočavalo u projektovanju i izvođenju radova te sve ostalo što je relevantno kompletnoj stručnoj zajednici.

U slučaju kada se ocijeni potrebitim neophodno je propisati, kao mjeru zaštite, izradu plana interpretacije i/ili prezentacije nacionalnog spomenika koji podrazumijeva i interpretaciju odnosno prezentaciju i na internet stranicama, virtualnu animaciju i slično. Na plan interpretacije i/ili prezentacije za dobra svrstana u kategorije nacionalni spomenici od univerzalnog značaja u Bosni i Hercegovini neophodno je pribaviti suglasnost Povjerenstva prije njegove realizacije.

Kao opća mjera zaštite za objekte muzeja, arhiva i sličnih građevina ili cjelina, u kojima se čuva i pokretno nasljeđe, u članu III. se obvezno mora navesti da se na sve pokretno

¹⁸⁷ U članku 2. Aneksa 2. Aneksa 4. Ustava Bosne i Hercegovine (*General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina*, General Assembly, Security Council, A/50/790/S/1995/999, 30th November 1995) je propisano „Svi zakoni, propisi i sudski poslovници koji su na snazi na teritoriji Bosne i Hercegovine u trenutku kada Ustav stupi na snagu, ostaće na snazi u onoj mjeri u kojoj nisu u suprotnosti sa Ustavom dok drugačije ne odredi nadležni organ vlasti Bosne i Hercegovine.“ Sukladno tome, Zakon o zaštiti i korišćenju kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa, SR BiH („Službeni list SRBiH“, br. 20/85, 12/87, 3/93 i 13/94) je ostao na snazi u kantonima koji nisu usvojili zakon o zaštiti kulturno-povijesnog nasljeđa, ali i na nacionalnim spomenicima koji su po ovom zakonu imali status spomenika kulture. XLI, broj 20, 1985. godine člankom 72. i članak 76. navedenog zakona je propisana obveza tekućeg održavanja, a u slučaju vandrednih troškova koji premašuju prihode ili druge materijalne koristi koje vlasnik ima od zaštićenog dobra, vlasnik zaštićenog dobra nije dužan da snosi te vanredne troškove i može zahtijevati da ove troškove snosi zavod, Zavod BiH, organizacija za zaštitu, odnosno društveno-politička zajednica.“

nasljeđe koje se čuva u predmetnoj instituciji primjenjuju odredbe zakona o muzejskoj djelatnosti/ili zakona o arhivima ili drugi relevantni zakon.

Ukoliko se valorizacijom utvrdi da pojedini predmeti trebaju biti posebice izdvojeni i proglašeni nacionalnim spomenikom kao pojedinačni nacionalni spomenik, onda se za njih donosi pojedinačna odluka o proglašenju nacionalnim spomenikom.

Ukoliko se za neke predmete valorizacijom utvrdi da trebaju biti posebice izdvojeni, ali da nije potrebno da se za njih donosi pojedinačna odluka, utvrđuju se posebne mjere zaštite u okviru temeljne odluke o proglašenju muzeja, arhiva ili slično nacionalnim spomenikom. U tome slučaju, valorizacijom izdvojeni predmeti moraju biti navedeni u članku I., dok se mjere zaštite za njih utvrđuju u članku III. Utvrđivanje mjera zaštite za valorizacijom izdvojene predmete pokretnog nasljeđa nije protivno sa odredbama zakona o muzejskoj djelatnosti ili zakona o arhivima ili drugim relevantnim zakonima. Pored mjera zaštite za izdvojene predmete, u članku III. se mora navesti da se na sve ostale predmete, koji nisu pojedinačno pobrojani u članku I., primjenjuju odredbe relevantnih zakona (o muzejskoj djelatnosti, arhivima i slično).

U pristupu zaštiti zbirki ili cijelim inventarima muzeja, arhiva i sličnih institucija koje čuvaju pokretna dobra koja se odlukom Povjerenstva proglašavaju nacionalnim spomenicima kao pokretno nasljeđe (samostalno ili u sklopu cjelina) neophodno je utvrditi odredbe zaštite i način postupanja naspram definiranja dobra kao nacionalnog spomenika za građu koja pristigne u depoe institucija nakon datuma proglašenja.

Za spomenike, I. stupanj zaštite uključuje sljedeće mjere:

- dokumentiranje dobra
- dopuštene intervencije usmjerene su na konzervaciju, restauraciju, anastilozu, istraživanja, prezentaciju i održavanje
- sve povijesne promjene trebaju biti zaštićene i prezentirane
- izuzetno se može dozvoliti adaptacija pojedinih dijelova i/ili enterijera suvremenim uvjetima života i uvođenje suvremenih instalacija; u mjerama zaštite obvezno je dati ocjenu mogućnosti izvođenja intervencije adaptacije suvremenim uvjetima života bilo da se zabranjuje, dopušta pod jasno definiranim uvjetima ili dopušta po prethodno dobivenom pozitivnom mišljenju Povjerenstva ili druge službe zaštite nasljeđa na konkretnu intervenciju; kroz mjere zaštite je potrebno što je moguće više precizirati dopušteni način uvođenja novih instalacija te novih materijala
- mjere zaštite trebaju biti usmjerene na očuvanje izvorne namjene ili na davanje namjene približne izvornoj, a koja će osigurati održivu uporabu nacionalnog spomenika bez kompromitiranja njegovih vrijednosti; ukoliko se mjerama zaštite odobrava prenamjena prostora potrebno je dati smjernice, odnosno dopuštene radnje s ciljem adaptacije novoj namjeni (izvedba pristupa za osobe sa umanjnim sposobnostima kretanja, izvedba protupožarnih stupnjeva, zamjena i uvođenje novih instalacija i slično)
- potrebno je definirati na koji način (uporabom kojih materijala i na kojim mjestima postavljenih) je prihvatljivo "podići" energetske efikasnosti nacionalnog spomenika te kvalitet života u njemu, a uzimajući u obzir starost, namjenu, potrebe vlasnika i ostalo
- za spomenike moderne arhitekture pa do 1960. godine (i poslije ako su proglašeni nacionalnim spomenicima) potrebno je, u mjerama zaštite, dodatno precizirati način zaštite i očuvanja njihovih posebnih karakteristika i vrijednosti (stupanj očuvanja svih

konstruktivnih detalja na objektu, materijalizacije fasada, boju uporabljenih stakla, uporabu natur betona, rabljenja maltera u restauraciji i slično)

- ako se ocijeni potrebnim, dati preporuke za izradu plana upravljanja, plana konzervacije ili izradu konzervatorskih elaborata¹⁸⁸ te obvezno propisati izradu planova održavanja uz preciziranje minimalno potrebnog sadržaja
- u slučaju da se radi o napuštenom spomeniku ili spomeniku bez identificiranog vlasnika ili spomeniku u relativno lošem konstruktivnom stanju za čije održavanje nije nitko identificiran, potrebno je dati mjere zaštite za napuštene objekte a sukladno važećoj legislativi. Mjere zaštite se kreću od žurnih mjera zaštite (u slučaju potrebe) do minimalnih intervencija, mogućih privremenih uporaba, i slično. Potrebno je precizirati obilježja spomenika koja nikako ne smiju biti ugrožena intervencijama, kao i načine upravljanja nacionalnim spomenikom. U slučaju ruševnog spomenika (ili njegovih dijelova) potrebno je jasno precizirati mjere osiguranja građevine od daljnjeg propadanja i ugrožavanje života ljudi vodeći računa da okolina samog pojedinog objekta ne bude "otrgnuta" iz svakodnevnog života i rabljenja žitelja prostora, te da način osiguranja građevine nadomjesti njegov vizualni doživljaj (npr. postavljanje zaštitne mreže sa slikom izvornog stanja spomenika u mjerilu 1:1, i slično).

Za graditeljske cjeline i područja, I. stupanj zaštite uključuje sljedeće mjere koje trebaju biti uključene i u odgovarajuće regulacijske planove:

- ako se ocijeni potrebnim, dati preporuke za izradu plana upravljanja, plana konzervacije ili izradu konzervatorskih elaborata, a obvezno propisati izradu planova održavanja uz preciziranje minimalno potrebnog sadržaja
- dokumentiranje povijesnih, urbanističkih, arhitektonskih, konstruktivnih i svih drugih relevantnih karakteristika dobra
- izrada analiza postojećeg karaktera izgrađenosti, vizura i panorame te njihova zaštita
- prijedlozi dopuštenih intervencije usmjereni su na konzervaciju, restauraciju, istraživanja, prezentaciju i održavanje
- ograničenja se odnose na visinu, mjerilo, proporcije, odnose, poštivanje građevinske linije, dogradnje i uporabljene materijale
- definiranje dopuštenih adaptacija pojedinih dijelova svakog pojedinačnog objekta ili prostora suvremenim uvjetima života, posebice uvođenje novih instalacija i novih materijala; u mjerama zaštite obvezno je dati ocjenu mogućnosti izvođenja intervencije adaptacije suvremenim uvjetima života bilo da se zabranjuje, dopušta pod jasno definiranim uvjetima ili dopušta po prethodno dobivenom pozitivnom mišljenju Povjerenstva ili druge službe zaštite nasljeđa na konkretnu intervenciju. Ukoliko se mjerama zaštite odobrava prenamjena prostora, potrebno je dati smjernice, odnosno dopuštene radnje s ciljem adaptacije novoj namjeni (izvedba pristupa za osobe sa umanjenim sposobnostima kretanja, izvedba protupožarnih stepenica, zamjena i uvođenje novih instalacija i slično)
- definiranje dopuštenih rekonstrukcija i rehabilitacija pojedinih struktura koja doprinosi unaprjeđenju integriteta i ambijentalnih vrijednosti graditeljske cjeline ili područja, pod uvjetima navedenim u ovim smjernicama

¹⁸⁸ Stručni dokument koji se izrađuje za potrebe zahvata na pojedinačno zaštićenoj građevini u slučaju promjena koje mogu utjecati na tehničko stanje, odnosno svojstva nacionalnog spomenika, odnosno za potrebe zahvata na postojećoj građevini ili planiranoj izgradnji unutar zaštićene graditeljske cjeline ili područja na lokaciji koja je od interesa za očuvanje svojstava graditeljske cjeline ili područja. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Republike Hrvatske, 12. 2014. godine. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2865.html.

- definiranje dopuštenih interpolacija u određenim dijelovima i (na)dogradnja određenih struktura ako bi to doprinijelo boljem raobljenju područja i održivom razvitku, odnosno ako je to neophodno u cilju kontinuiteta uporabe lokaliteta (npr. interpolacija pomoćnog objekta ili interpolacija memorijalnog obilježja u već postojeći memorijalni kompleks); mjerama zaštite je potrebno precizirati što je moguće više uvjeta tih intervencija (poziciju u prostoru, mjerilo, materijalizaciju ili slično)
- u cilju očuvanja kontinuiteta graditeljske cjeline ili područja potrebno je zaštititi sve povijesne promjene i slojevitost
- sve intervencije trebaju biti usuglašene sa spomeničkim karakterom dobra; mjere zaštite trebaju biti usmjerene na očuvanje izvorne namjene ili na davanje namjene koja neće kompromitirati vrijednosti nacionalnog spomenika
- definirati na koji način (uporabom kojih materijala i na kojim mjestima postavljenih) je prihvatljivo "podići" energetska efikasnost nacionalnog spomenika te kvalitet života, odnosno na kojim dijelovima su dopuštene intervencije u cilju postizanja energetske efikasnosti (postavljanje solarnih panela ili solarnih kupa, ćelija i slično)
- za cjeline sa karakteristikama moderne arhitekture izgrađene prije 1960. godine (i poslije ako su proglašeni nacionalnim spomenicima) u sklopu graditeljske cjeline potrebno je, u mjerama zaštite, dodatno precizirati način zaštite i očuvanja njihovih posebnih karakteristika i vrijednosti (stupanj očuvanja svih konstruktivnih detalja na objektu, materijalizacije fasada, boju uporabljenog stakla, uporabu natur betona, raobljenja maltera u restauraciji, i slično)
- za cjeline i područja koje uključuju nadgrobne spomenike ili predstavljaju grobljanske komplekse potrebno je dati smjernice za očuvanje pojedinačnih nadgrobnika (koji nadgrobnici se moraju sačuvati, da li je dopušteno njihovo izmještanje ili ne i slično) kao i ocjenu mogućnosti kao i uvjete novog ukopavanja
- ako se ocijeni potrebnim, propisati izradu odgovarajućih prostornih prikaza planiranih intervencija u svrhu očuvanja konteksta i vrijednosti dobra; prostorni prikazi, u ovisnosti o karakteru dobra trebaju se odnositi na širi prostorni obuhvat predmetnog dobra
- ako se ocijeni potrebnim, dati preporuke za izradu konzervatorskih elaborata, prostorno-planske dokumentacije i planova upravljanja uz preciziranje obveznog dijela sadržaja
- u slučaju da se radi o napuštenoj graditeljskoj cjelini, cjelini bez identificiranog vlasnika ili cjelini, odnosno dijelu područja, u relativno lošem konstruktivnom stanju za čije održavanje nije nitko identificiran, potrebno je dati mjere zaštite za napuštene objekte i dijelove graditeljskih cjelina sukladno važećoj legislativi. Mjere zaštite se kreću od žurnih mjera zaštite (u slučaju potrebe) do minimalnih intervencija, mogućih privremenih uporaba, i slično. Potrebno je precizirati obilježja spomenika koja nikako ne smiju biti ugrožena intervencijama, kao i načine upravljanja nacionalnim spomenikom. U slučaju ruševnih dijelova cjelina ili područja potrebno je jasno precizirati mjere osiguranja građevine od daljnjeg propadanja i ugrožavanje života ljudi, vodeći računa da okolina samog pojedinog objekta ne bude "otrgnuta" iz svakodnevnog života i raobljenja stanovnika prostora, te da način osiguranja građevine što više umanjí vizualni prekid u doživljaju cjeline ili dijela područja
- vlasnici/korisnici pojedinačnih dobara koja se nalaze na prostoru nacionalnog spomenika (objekti za sebe ne predstavljaju pojedinačne nacionalne spomenike), a koji se nalaze u ruševnom stanju dužni su osigurati provedbu mjera zaštite u rokovima

preciziranim odlukom Povjerenstva, a posebice provesti mjere žurne konzervacije objekta (očistiti objekat od samoniklog rastinja i otpada, stabilizirati nestabilne dijelove zidova objekta, postaviti zaštitnu mrežu oko zidova objekta a u punoj njihovoj visini i još minimalno 50 cm iznad krune zida ili najviše očuvane točke objekta, na mrežu postaviti fotografiju izgleda objekta prije rušenja u razmjeri 1:1 ili, sukladno relevantnim dokumentom ili u dogovoru sa mjerodavnom općinskom službom, postaviti reklame odgovarajuće veličine i primjerenog sadržaja). Mjere žurne konzervacije trebaju biti izvedene na temelju elaborata radova žurne konzervacije. Nadalje, dužni su osigurati izradu programa očuvanja te osigurati kompletnu obnovu objekta. Navedene radove i poslove vlasnici/korisnici nisu dužni sami financirati; osiguranje izrade dokumentacije i provedba radova podrazumijeva da vlasnici/korisnici mogu tražiti financijsku pomoć institucija vlade na svim razinama, općinskih tijela, kao što mogu sklapati sporazume o suradnji u sklopu javno-privatnog partnerstva ili u sklopu zakupa (najma).¹⁸⁹

Za arheološke spomenike i područja, I. stupanj zaštite uključuje sljedeće mjere:

- istraživanja, konzervaciju, restauraciju i anastilozu arheoloških struktura, održavanje i prezentaciju lokaliteta i nalaza
- radovi na uređenju lokaliteta i radovi na saniranju oštećenja arheoloških spomenika i struktura dopušteni su isključivo uz prethodno izrađen plan sanacije, restauracije i konzervacije
- za arheološke rezervate propisuju se mjere ograđivanja prostora da bi se dopustilo temeljno iskopavanje ili očuvanje ruševina nađenih na lokalitetu¹⁹⁰
- mjere zaštite uključuju i zabranu nedopuštenih iskopavanja i prometovanja arheoloških predmeta i zabranu uporabe metalnih detektora
- arheološka iskopavanja i istraživanja moraju voditi stručni arheolozi i to na znanstven način, izbjegavajući pritome destruktivne metode, kad god je moguće¹⁹¹.

Svi pokretni nalazi, koji tijekom arheološkog istraživanja budu nađeni, bit će pohranjeni u najbližem muzeju koji ispunjava kadrovske, materijalne i tehničke uvjete ili u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu, obrađeni i prezentirani na odgovarajući način.

Paralelno s izvođenjem arheoloških istraživanja, neophodna je sukcesivna konzervacija nepokretnih nalaza na lokalitetu i konzervacija pokretnog arheološkog materijala i njegovo pohranjivanje u odgovarajuće prostore (depoe).

Nakon dostavljanja izvješća o provedenom istraživanju, Povjerenstvo će utvrditi pokretne nalaze na koje će biti primjenjivane mjere zaštite koje Povjerenstvo utvrđuje¹⁹².

I. stupanj zaštite za specifična dobra (kulturne krajolike, povijesne gradove i gradska središta te rute nasljeđa) uključuje, uz mjere date za I. stupanj zaštite za graditeljske cjeline i područja, i sljedeće mjere:

¹⁸⁹ Ibid, 91.

¹⁹⁰ Vijeće Europe, Europska konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa (revidirana) (Council of Europe *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, Valletta, 1992; Preporuke UNESCO-a za zaštitu kulturne imovine ugrožene javnim ili privatnim radovima (UNESCO *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works*), 1968.

¹⁹¹ Vijeće Europe, Europska konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa (revidirana), (Council of Europe *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, Valletta, 1992.

¹⁹² Odluke Povjerenstva.

- obvezno izvršiti prostorne i druge analize dobra na temelju kojih će se dati preporuke za izradu prostorno-planske dokumentacije provedbene razine te eventualnu izradu ostale planske dokumentacije (planovi upravljanja, održavanja, konzervacije, preventivnih mjera, akcijski plan i ostalo relevantno) uz preciziranje obveznog minimalnog sadržaja te razina obrade
- kao obveznu mjeru zaštite navesti obvezu dostavljanja Povjerenstvu na razmatranje i mišljenje svih pojedinačnih intervencija na prostoru nacionalnog spomenika, bilo intervencije u prostoru ili na objektima (po pojedinačnim zahtjevima – od slučaja do slučaja), u cilju utvrđivanja usuglašenosti predložene intervencije sa odredbama relevantne odluke Povjerenstva uz obvezan prostorni prikaz planiranih intervencija u svrhu očuvanja konteksta i vrijednosti dobra
- obvezno dati smjernice za postupanje sa ruševnim i napuštenim objektima, ukoliko su isti evidentirani na prostoru nacionalnog spomenika u trenutku donošenja odluke
- u definiranju mjera i zone i stupnja zaštite pozvati se i na odredbe drugih zakona relevantnih za provedbu odluke Povjerenstva na predmetnom nacionalnom spomeniku (poput Zakona o vodama i definicija vodnog dobra te njegova granica koja je precizirana tim zakonom)
- prema zonama unutar I. stupnja zaštite se daju smjernice za namjene određenih zona (pretežno stanovanje, poslovna prizemlja, i slično) posebice vodeći računa o davanju preporuka za namjene prizemlja
- prema zonama unutar I. stupnja zaštite se daju smjernice za prezentaciju krajolika zasnovane na održivoj uporabi i razvitku nacionalnog spomenika, te smjernice za upravljanje, rabljenje, održavanje i razvitak krajolika, posebno obrađujući pozornost na materijalizaciju partera, prezentaciju fasadnih platana, mjesta za odlaganje otpada i slično
- prema utvrđenim vrijednostima pojedinačnih spomenika/cjelina unutar mješovitih dobara, kao i njihovim značajem za zajednicu i memoriju mjesta, utvrđuju se mjere zaštite za ona dobra koja su srušena i čija rehabilitacija/rekonstrukcija nije moguća. Neophodno je insistirati na očuvanju urbanog konteksta i memorije mjesta kroz konkretne mjere koje variraju od svakog pojedinog slučaja.

I. stupanj zaštite za mjesta i ostatke

Utvrđivanje konkretnih mjera zaštite i načina postupanja sa mjestima i ostatcima dobara u cijelosti ovisi o njihovoj valorizacije. Stoga, valorizacija mjesta i ostataka spomenika ili graditeljskih cjelina ni u kojem slučaju ne smije počivati na isključivoj analizi materijalnih ostataka dobra. Neophodno je valorizirati, između ostalog, i dokumentaciju vezanu za dobro (ukoliko postoji) te simboličku vezu zajednice za/sa dobrom. Prilikom procjene značaja neophodno je uzeti u obzir i vrijednosti i značaj dobra prije rušenja te sagledati povijesni kontekst nastanka, simbolički aspekt nastanka dobra i njegovog postojanja, kao i rušenja.

U postupku valorizacije, pored ostalih koji su navedeni u dijelu opisa postupka i toka donošenja konačne odluke o dobru, za mjesta i ostatke dobara posebice se analiziraju sljedeći parametri:

- U kojemu razdoblju i na koji način je dobro srušeno
- Materijalni ostatci dobra:
 - da li postoje nad zemljom i u kojem omjeru u odnosu na izvornu strukturu

- da li postoje pod zemljom te da li je njihovo postojanje pod zemljom potvrđeno arheološkim iskopavanjima ili ne, ili
- stanje materijalnih ostataka nije poznato
- Očuvanost lokaliteta:
 - lokalitet nije očuvan – na istome je izgrađena struktura privremenog karaktera ili struktura koja se ne smatra građevinom (ispod 50 cm visine)
 - lokalitet nije očuvan – na istome je izgrađen novi objekat kojim je nastavljena funkcija izvornog objekta
 - lokalitet nije očuvan – na istome je izgrađen novi objekat kojim nije nastavljena funkcija izvornog objekta
 - lokalitet je očuvan i održava se (ograđen je i redovito se čisti od vegetacije i eventualnog smeća)
 - lokalitet je očuvan, ali se ne održava
- Prethodna zaštita dobra (da li je dobro uživalo režim zaštite prije rušenja ili ne, te po kojem temelju)
- Postojanje dokumentacije o izvornom izgledu dobra: razmatra se postojanje tehničke i fotografske dokumentacije o izgledu dobra prije rušenja, njezina autentičnost i uporabljivost za moguću rekonstrukciju/rehabilitaciju dobra
- Urbano-prostorni aspekti:
 - ocjena vrijednosti susjedstva u odnosu na lokalitet dobra prije rušenja dobra i u trenutku donošenja konačne odluke
 - ocjena vrijednosti lokaliteta dobra u odnosu na susjedstvo prije rušenja dobra i u trenutku donošenja konačne odluke
 - vrijednost i značaj dobra za zajednicu (u razdoblju prije rušenja i u trenutku donošenja konačne odluke)
 - procjena značaja izvorne funkcije dobra u trenutku donošenja konačne odluke
 - kako je dobro vrjednovano te koja je intervencija predviđena po trenutačno važećoj prostorno-planskoj dokumentaciji, ukoliko postoji.

Pored navedenih obvezno se, kada god je to moguće, kao i za sva ostala dobra, traži i razmatra i stav vlasnika/korisnika dobra, kao i zainteresiranih strana.

I. stupanj zaštite za mjesta i ostatke ovisi o svakom pojedinom slučaju. Ovdje se prezentiraju mogući slučajevi te postupanje i okvirne mjere zaštite bazirane na dosadašnjem iskustvu Povjerenstva i međunarodnim praksama. Dosadašnje postupanje Povjerenstva i aktivnosti na terenu se, u načelu, poklapaju sa Varšavskim preporukama o obnovi i rekonstrukciji kulturnog nasljeđa¹⁹³.

¹⁹³ Kako je u preporuci navedeno, proces obnove je krajni cilj društva nakon situacija razaranja. Esencijalni dio procesa oporavka jeste obnova lokaliteta nasljeđa koja može uključivati rekonstrukciju. U procesu odlučivanja o obnovi i rekonstrukciji lokaliteta nasljeđa neophodno je razmotriti vrijednosti i vezane attribute, procjenu autentičnosti (sukladno 1994. Nara dokumentu), nematerijalne kulturne prakse i tradicionalna znanja. Nadalje, neophodno je usvojiti konzervacijsku doktrinu koja ima za cilj zaštitu vrijednosti dobra. Odluka o obnovi i rekonstrukciji treba uključiti cijelu zajednicu i slijediti pristup u kojem su ljudi središnje pozicionirani. Odluka treba dati dovoljno vremena za refleksiju, a u okviru kompleksnih međusobnih relacija nasljeđa i potreba društva u kontekstu postratne obnove i rekonstrukcije. U procesu obnove i rekonstrukcije neophodno je smanjiti postojeće strukturne i socijalne ranjivosti, poboljšati kvalitetu života uz očuvanje vrijednosti nasljeđa u najvećoj mogućoj mjeri. Potrebno je razmotriti i memorijalizaciju uništenja, što je moguće ostvariti kroz inepretaciju ili prezentaciju određenih lokaliteta. Dokumentiranje je ključ uspješne rekonstrukcije i očuvanja vrijednosti te ispunjenja testa autentičnosti i stanja integriteta. Projekti obnove i rekonstrukcije mora biti dijelom većeg konteksta urbanog planiranja. Jedan od načina prevencije destrukcije jeste promidžba znanja i poštivanja različitosti kulture i nasljeđa, UNESCO-ova i WHC-ova Varšavska preporuka za obnovu i rekonstrukciju kulturnog nasljeđa (UNESCO,

Po izvršenoj analizi dobra pristupa se utvrđivanju mjera zaštite, koje ovisno o stanju dobra mogu biti:

- Rehabilitacija¹⁹⁴ izvornog dobra na bazi izvorne tehničke i fotografske dokumentacije, uz rabljenje istih materijala kao što su bili izvorni, rabljenje izvornih tehnika građenja u što je moguće većoj mjeri te vraćanje izvorne, ili izvornoj najbližijoj, namjene dobra. Potrebno je precizirati način očuvanja autentičnosti i integriteta dobra kao način uvođenja novih instalacija i materijala u objekat a u cilju osiguranja njegovog rabljenja (uvođenje sustava grijanja/hlađenja, sustava vatrodjave, elektroinstalacija i ostalo).¹⁹⁵
- Rekonstrukcija¹⁹⁶ (ili povijesna rekonstrukcija) izvornog dobra i svih njegovih dijelova u istim horizontalnim i vertikalnim dimenzijama uz rehabilitaciju izvorne, ili izvornoj najbližijoj, namjene dobra. Potrebno je precizirati dopuštenu uporabu novih materijala a u cilju osiguranja statičke stabilnosti konstrukcije dobra, rješavanja određenih problema koje je dobro i ranije imalo u svojem mikrookruženju (npr. problem kapilarne vlage ili slično) te osiguranja rabljenja i redovitog održavanja dobra (npr. pitanje materijalizacije otvora). Potrebno je precizirati način uvođenje novih instalacija u objekat u cilju osiguranja njegovog rabljenja (uvođenje sustava grijanja/hlađenja, sustava vatrodjave, elektroinstalacija i ostalo).¹⁹⁷
- Arheološka prezentacija ostataka dobra ili memorijalizacija: Ukoliko vlasnik dobra ili lokalna zajednica insistira na očuvanja mjesta i ostataka kao takvih, a Povjerenstvo takvu intervenciju ocijeni opravdanim i prihvatljivim te utvrdi da se vrijednosti i značaj dobra mogu sagledati i očuvati i bez njegove rehabilitacije/rekonstrukcije, mjere zaštite podrazumijevaju obveznu konzervaciju spomenika/cjeline i prezentaciju kao ostataka dijelova objekta uz prezentiranje svih povijesnih podataka i izvornog izgleda dobra. Mjerama zaštite je potrebno precizirati zahtjeve naspram očuvanja autentičnosti i integriteta koji se moraju ispoštovati u procesu izrade projektne dokumentacije i izvođenja radova na konstruktivnoj stabilizaciji ostataka dobra, te načinu zaštite od budućih razaranja fizičkih struktura dobra uslijed izloženosti atmosferilijama, a sukladno odabranim načinom prezentacije. Mjerama se treba propisati i interpretacija dobra koja može ići ka memorijalizaciji događaja kojim je došlo do uništenja fizičke strukture dobra ili ka arheološkoj prezentaciji lokaliteta uz naglašen historijat. Mjerama zaštite je moguće ostaviti mogućom rehabilitaciju ili rekonstrukciju nacionalnog spomenika uz propisivanje smjernica¹⁹⁸, odnosno mjerama zaštite je moguće dozvoliti izgradnju novog objekta na lokalitetu. U slučaju da se

WHC, *Warsaw recommendation on recovery and reconstruction of cultural heritage*, svibanj 2018.

¹⁹⁴ Termin rehabilitacija nije definiran UNESCO-om Provedbenim smjernicama, iako se kao mjera zaštite spominje u konvencijama i stručnim tekstovima. Termin rehabilitacija često ima značajno šire značenje, podrazumijevajući rehabilitaciju cjelokupnog dobra odnosno njegove fizičke strukture, ali i odnosa sa zajednicom, uključivanja u suvremene tijekove života i slično. Kao propisana mjera zaštite rehabilitacija se uglavnom odnosi na rehabilitaciju fizičke strukture dobra, ali je potrebno dati i mjera zaštite radi uključenja u svakodnevni život i rabljenja sukladno izvornim ili dopuštenim mogućim namjenama i potrebama zajednice.

¹⁹⁵ Primjeri: mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva za Ferhadija džamiju u Banjoj Luci („Sl. Glasnik BiH“ 32/03, 48/13), Manastir Žitomislići, Mostar („Sl. Glasnik BiH“ 19/08, 48/13).

¹⁹⁶ Prema stavu UNESCO-a, iznijetom u Provedbenim smjernicama, rekonstrukcija je prihvatljiva jedino ako je provedena na temelju kompletne i detaljne dokumentacije originala i bez ikakvih nagađanja (UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*), 2017, članak 86. Prema Bura povelji rekonstrukcija podrazumijeva vraćanje dobra/lokaliteta na poznato ranije stanje i od restauracije se razlikuje po uvođenju novih materijala (The *Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance, The Burra Charter*), 2013, članak 1.8.

¹⁹⁷ Primjeri: mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva za Nezir-aginu džamiju u Mostaru („Sl. Glasnik BiH“ 10/05, 48/13), Sv. Ivo u Podmilačju, Jajce („Sl. Glasnik BiH“ 32/03, 48/13).

¹⁹⁸ Primjeri: mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva za Džamiju u Bandolu, Travnik („Sl. Glasnik BiH“ 85/17).

odobrava izgradnja novog objekta, mjerama zaštite je potrebno precizirati dopuštena mjesta za izgradnju novih objekata ili struktura te njihove dimenzije, materijalizaciju i oblikovanje. Mjerom zaštite se utvrđuje da projektna dokumentacija mora jasno pokazati način konzervacije izvornih ostataka dobra i način njihove prezentacije u sklopu lokaliteta ili, dopuštenog, novosagrađenog objekta. Potrebno je obvezno naglasiti da eventualno novosagrađeni objekat/cjelina na prostoru nacionalnog spomenika ne uživaju nikakav režim zaštite.¹⁹⁹

- Očuvanje izvorne funkcije dobra i zaštita ostataka dobra: mjerama zaštite se dopušta izgradnja novog objekta na mjestu izvornog, u suvremenom iskazu, a u cilju očuvanja izvorne namjene dobra; trebaju biti precizirane dimenzije i materijalizacija novog objekta; mora biti propisana obveza konzervacije i prezentacije autentičnih struktura i elemenata izvornog dobra.²⁰⁰

Zajednička mjera zaštite za mjesta i ostatke jeste obveza obilježavanja lokaliteta dobra sa informacijskom pločom na kojoj trebaju biti prezentirani svi povijesni podaci o dobru te njegov izvorni izgled. Ukoliko je na lokalitetu sagrađen novi objekat na informacijskoj ploči mora biti jasno navedeno da on ne uživa nikakav režim zaštite te da li je njegova gradnja odobrena odlukom Povjerenstva (u cilju očuvanja izvorne namjene prostora ili sa nekim drugim razlogom) ili je objekat sagrađen bez odluke Povjerenstva.

Kada se analizom utvrdi da dobro ne zadovoljava kriterije da bi bilo proglašeno nacionalnim spomenikom, za njega se, kao konačna, donosi odluka o odbijanju prijedloga o proglašenju ukoliko je za to dobro podnesena peticija ili se donosi odluka o neispunjavanju kriterija za proglašenje ukoliko se radi o dobru sa Privremen liste, te, ovisno o slučaju, preporučuje zaštita ostataka i prezentacija lokaliteta na lokalnoj razini.

U valorizaciju i analizu mjesta i ostataka spadaju i slučajevi izmijenjenog stanja nacionalnog spomenika, odnosno analiza provedbe mjera zaštite za dobra za koja je Povjerenstvo prethodno odlukom utvrdilo status nacionalnog spomenika i donijelo konačnu odluku uz definiranje mjera zaštite, a za koja je monitoringom utvrđena promjena fizičkog stanja. Navedeni postupak predstavlja izmjenu i dopunu postojeće odluke Povjerenstva, ali postupak valorizacije i analize provedene intervencije uključuje parametre definirane za mjesta i ostatke uz ocjenu stupnja provedenosti mjera zaštite utvrđenih odlukom Povjerenstva.

Sukladno navedenom mogući slučajevi kao i postupanja su sljedeći:

Slučaj 1. Dobro je bilo srušeno te je za njega donijeta odluka Povjerenstva o proglašenju mjesta i ostataka kojom je, kao mjera zaštite, bila utvrđena rehabilitacija ili rekonstrukcija dobra. Dobro je nakon toga rehabilitirano/rekonstruirano.

Postupanje 1.1.

Ako je nacionalni spomenik po predmetu pravne zaštite bio klasificiran kao mjesto i ostatci spomenika ili graditeljske cjeline, te je provedena, mjerama zaštite Povjerenstva utvrđena

¹⁹⁹ Primjeri: mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva za At mejdan u Sarajevu („Sl. Glasnik BiH“ 29/06, 48/13), Hadži Balina džamija Mostar (tumačenje odredbi odluke za Povijesno gradsko područje Mostar („Sl. Glasnik BiH“ 06/05, 75/08, 48/13).

²⁰⁰ Primjeri: mjere zaštite utvrđene odlukom Povjerenstva za Čurčinica džamiju u Livnu („Sl. Glasnik BiH“ 97/07, 48/13).

rehabilitacija ili rekonstrukcija dobra, onda se prvenstveno provodi metodološki utvrđen proces utvrđivanja autentičnosti i integriteta rehabilitiranog/rekonstruiranog dobra, a unutar kulturnog konteksta u kojem se nalazi. Također se utvrđuju vrijednosti, posebice naspram mjesta i ostataka kao i naspram dobra prije njegovog rušenja. U proceduri analize Povjerenstvo ne pristupa valorizaciji samog postupka rehabilitacije/rekonstrukcije jer u njega nije bilo izravno uključeno, ali valorizira primijenjen metodološki pristup intervenciji. Ukoliko se kroz navedene analize nedvojbeno utvrdi da rehabilitirano/rekonstruirano dobro zadovoljava kriterije autentičnosti i integriteta, te posjeduje potrebne vrijednosti i značaj, to se predmetno dobro, u svojem rehabilitiranom materijalnom obliku proglašava nacionalnim spomenikom, a samim tim se mijenja i predmet pravne zaštite (ne štiti se više kao mjesto i ostatci već kao spomenik ili graditeljska cjelina).

U slučaju da su prilikom rehabilitacije/rekonstrukcije primijenjeni novi materijali u određenim dijelovima konstrukcije i/ili su uvedene nove instalacije s ciljem uporabe objekta u sadašnjem trenutku ili uporabe objekta u novoj namjeni, trebaju biti jasno opisani u dijelu odluke: obrazloženje. U sklopu mjera zaštite trebaju biti samo pobrojane i eventualno date mjere za njihovo što bolje uklapanje u strukturu i izgled rehabilitiranog/rekonstruiranog objekta.

Ako nije već urađeno, mjerama zaštite se treba propisati o obveza publikacija što detaljnijeg izvješća o procesu rekonstrukcije/rehabilitacije.

Postupanje 1.2.

Ukoliko se kroz navedene analize utvrdi da rekonstruirano dobro ne zadovoljava kriterije autentičnosti i integriteta, te ne posjeduje potrebne vrijednosti i značaj da bi u svojem obnovljenom materijalnom obliku bilo proglašeno nacionalnim spomenikom, u tome slučaju se ne mijenja predmet pravne zaštite ukoliko su očuvani ostatci dobra (nacionalni spomenik i dalje ostaje mjesto i ostatci). Mjerama se precizira potreba konzervacije i prezentacije autentičnih ostataka izvornog dobra te obilježavanje samog lokaliteta izvornog dobra sa informacijskom pločom na kojoj bi bili prezentirani svi povijesni podatci o dobru te izgled izvornog dobra, kao i razlozi zašto rekonstruirani objekat/cjelina ne uživa režim zaštite. Ukoliko su postupkom obnove uništeni svi izvorni ostatci dobra, odnosno uništene vrijednosti koje su bile temelj za proglašenje nacionalnim spomenikom, Povjerenstvo razmatra pokretanje procedure ukidanja statusa nacionalnog spomenika za predmetno dobro.

Slučaj 2. Stanje nacionalnog spomenika je vremenom ili u određenom trenutku izmijenjeno uslijed neodržavanja, nezakonito ili nestručno provedenih radova ili u drugim slučajevima koji su u suprotnosti sa mjerama zaštite utvrđenim odlukom o proglašenju nacionalnog spomenika

Postupanje 2.1.

U slučaju da se postupkom valorizacije i analize utvrdi da dobro ili njegovi ostatci nisu izgubili vrijednost i značaj nacionalnog spomenika, odnosno da su i dalje izuzetno bitni za identitet zajednice koja to dobro baštini, pristupa se proceduri izmjene i dopune odluke s ciljem preciziranja novih mjera zaštite. Mjere zaštite se propisuju na temelju, kroz proces analize, utvrđenih razloga koji su doveli do nezakonite ili neprihvatljive promjene stanja dobra. Mjerama zaštite se precizira način očuvanja nacionalnog spomenika ili njegovih ostataka te nalaže vraćanje u izvorno stanje uz poštivanje svih pravila konzervatorsko-

restauratorske struke. Mjerama se obvezno precizira izrada plana upravljanja i rabljenja te plana održavanja nacionalnog spomenika.

Pored navedenog, u ovome slučaju, odluka o izmjeni i dopuni odluke predstavlja uvod za opis nacionalnog spomenika na Listu ugroženih nacionalnih spomenika i pokretanje ostalih, Pravilnikom Povjerenstva, predviđenih procedura.

Postupanje 2.2.

U slučaju da se, kroz analizu stanja nacionalnog spomenika utvrdi da je u potpunosti i bespovratno izgubio svojstva, vrijednosti, autentičnost i integritet, to se pristupa izradi odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika.

Odluka o ukidanju statusa nacionalnog spomenika mora sadržavati razloge donošenja, odnosno:

- detaljan opis stanja konzervacije dobra
- detaljno obrazloženje gubitka vrijednosti, autentičnosti i integriteta dobra
- detaljno obrazloženje provedene intervencije na dobru (opis radova, opis projekta, podatci o projektantu, izvođaču radova i nadzora nad radovima).

II. stupanj zaštite

II. (drugi) stupanj zaštite primjenjuje se na zaštićeni prostor nacionalnog spomenika, u cilju zaštite ili unaprjeđenja očuvanog stupanja integralnosti i autentičnosti i drugih spomeničkih vrijednosti.

Za spomenike, graditeljske cjeline i područja i specifična dobra (krajolike, povijesne gradove i središta, rute nasljeđa) II. stupanj zaštite (kao i eventualno ostali po potrebi uspostavljeni stupnjevi zaštite) uključuje sve iste mjere kao i one navedene pod I. stupnjem zaštite, s tim da se u drugom stupnju zaštite dopuštaju i neke veće intervencije (adaptacije, uvođenje novih adekvatnih namjena, interpolacija, (na)dogradnja i slično) uz jasno preciziranje. Nadalje, kroz mjere zaštite II. stupanja zaštite potrebno je osigurati zaštitu ambijenta, vizualni i funkcionalni integritet nacionalnog spomenika pod I. stupnjem zaštite. Za područja i specifična dobra je posebno bitno utvrditi mjere zaštite u cilju očuvanja izvornog rabljenja prostora, identiteta mjesta, čitljivosti povijesne slojevitosti, odnos izgrađenog i neizgrađenog, i ostalog što je bitno za prostorno sagledavanje, održivi razvitak i prezentaciju područja i specifičnih dobara.

Zbog navedenog neophodno je izvršiti prostornu analizu na temelju koje je moguće propisati izradu odgovarajućih prostornih prikaza planiranih intervencija u svrhu očuvanja konteksta i vrijednosti dobra. Prostorni prikazi, u ovisnosti o karakteru dobra trebaju se odnositi na širi prostorni obuhvat predmetnog dobra.

Neovisno o predmetu pravne zaštite, ukoliko kroz mjere zaštite nije moguće jasno precizirati moguće intervencije, propisuje se obveza dostavljanja dokumentacije vezane za bilo koju planiranu intervenciju na mišljenje Povjerenstvu prije izdavanja potrebnih odobrenja.

Za arheološke spomenike i područja, II. stupanj zaštite uključuje sljedeće mjere:

- iskopavanja i istraživanja, konzervaciju, restauraciju i anastilozu arheoloških struktura, održavanje i prezentaciju lokaliteta i nalaza

- radovi na uređenju lokaliteta i radovi na saniranju oštećenja arheoloških spomenika i struktura dopušteni su isključivo uz prethodno izrađen plan sanacije, restauracije i konzervacije
- građevinski i radovi na infrastrukturi mogu biti iznimno dopušteni samo ako su od izuzetnog javnog interesa ili privatnog interesa od veoma velike važnosti, i jedino pod uvjetom da se osiguraju arheološka istraživanja i dokumentiranja.²⁰¹

Namjene u zonama I. i II. stupnja zaštite mogu biti podržane samo ako su ekološki i kulturno održive i mogu doprinijeti kvaliteti života zajednica.

Sve intervencije u zoni I. i II. stupnja zaštite mogu se obavljati samo uz prethodno urađene projekte na koje je dobivena suglasnost ministarstva mjerodavnog za prostorno uređenje, ili ministarstva mjerodavnog za kulturu u slučajevima pokretnih spomenika i uz stručni nadzor mjerodavne službe zaštite nasljeđa na razini entiteta ili Brčko distrikta, na čijoj teritoriji se nalazi nacionalni spomenik. Sve intervencije se moraju izvoditi pod stručnim nadzorom mjerodavne službe zaštite nasljeđa.

Zaštita u zaštitnom pojasu (buffer zoni) nacionalnog spomenika

Obuhvat zaštitnih pojaseva utvrđuju se u cilju očuvanja integriteta nacionalnog spomenika, odnosno:

- vizualnog integriteta, tj. vizura na i sa nacionalnog spomenika, panorame
- konstruktivnog (fizičkog) integriteta (zabrana izgradnje struktura i radova koji mogu ugroziti stabilnost tla i konstruktivnu stabilnost nacionalnih spomenika)
- funkcionalnog integriteta (zabrana uvođenja funkcija koje bi mogle ugroziti nacionalni spomenik, poticaj izvornim namjenama prostora).

Zaštitni pojas trebao bi pružiti odgovore prijetnjama nacionalnom spomeniku i otklanjanju uzroka tih prijetnji. U cilju analize navedenog, mjerama zaštite se može propisati izrada prostorne analize te izrada odgovarajućih prostornih prikaza planiranih intervencija u svrhu očuvanja konteksta i vrijednosti dobra. Prostorni prikazi, u ovisnosti o karakteru dobra trebaju se odnositi na širi prostorni obuhvat predmetnog dobra.

Zaštitni pojas također zahtijeva mjere zaštite i upravljanja kako bi se riješili ili ublažili problemi poput prometa, aerozagađenja, pritisaka razvitka, namjene prostora i druga pitanja koja je potrebno razmotriti i riješiti, a gdje bi kulturno-povijesna zaštita imala primarno mjesto.

Na prostoru zaštitnog pojasa nacionalnog spomenika, bez obzira na predmet pravne zaštite, mjere zaštite ograničavaju ili zabranjuju eksploataciju prirodnih resursa, zagađivanje okoline, izgradnju industrijskih objekata, magistralne infrastrukture i drugih objekata, izvođenje svih radova koji tijekom izgradnje ili tijekom eksploatacije mogu ugroziti nacionalni spomenik.²⁰² Nadalje se ograničava i definiraju uvjeti nove stanogradnje (uz definiranje mjerila i gabarita novih objekata), gradnje javnih objekata i svega ostalog što bi moglo utjecati na razvitak i postojanje nacionalnog spomenika. U prostoru zaštitnog pojasa

²⁰¹ Vijeće Europe, Vodič za zaštitu arheološkog nasljeđa (Council of Europe *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*, 1992. i (Council of Europe *Archaeological Heritage the Council of Europe Initiatives and the Valletta Convention (1992)*, 2002.

²⁰² Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu. Urbanistički Zavod BiH Sarajevo. Prostorni plan Bosne i Hercegovine, Faza „B“ – Valorizacija prirodne i kulturno-povijesne vrijednosti. Sarajevo, 1980.

se jasno preciziraju komunikacije i vizure na i sa nacionalnog spomenika koje se moraju očuvati.

Mjere zaštite u zaštitnim pojasevima u Republici Srpskoj provode se sukladno entitetskim zakonima, u FBiH sukladno kantonalnim zakonima, a u Brčko distriktu sukladno zakonima Brčko distrikta.

V. PROCES PROGLAŠENJA DOBRA NACIONALNIM SPOMENIKOM

Postupak za donošenje konačnih odluka o statusu dobara

1. Uvjet za započinjanje postupka

Postupak za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom pokreće se peticijom/prijedlogom. Peticije se dostavljaju Povjerenstvu prema članku 5. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Povjerenstvo je izradilo standardni obrazac peticije za svaku vrstu dobra. Peticiju može podnijeti svaka pravna ili fizička osoba u Bosni i Hercegovini. Obrazac peticije se može preuzeti sa službene stranice Povjerenstva (www.kons.gov.ba).

Peticija za proglašenje sadrži sve relevantne podatke o predloženom dobru, a naročito:

- naziv i vrstu dobra
- preciznu lokaciju dobra sa popisom katastarskih čestica
- podatke o vlasniku, posjedniku i korisniku dobra i zemljišno knjižne podatke
- kratak opis i vrijeme nastanka dobra
- postojeće stanje i namjenu dobra
- opis eventualnih rizika kojima je dobro izloženo
- fotografije i drugu raspoloživu dokumentaciju o dobru
- troškove i izvore sredstava radi bilo koje potrebne opravke imovine²⁰³.

Peticiju mogu podnijeti i entitetske ili kantonalne službe zaštite nasljeđa, a na temelju nalaza njihovog rada ili rekognosciranja.

Postupak može biti pokrenut i po službenoj dužnosti Povjerenstva, a na temelju upisa spomenika na Privremenu listu nacionalnih spomenika. U tome slučaju, bez posebnog zahtjeva, Povjerenstvo započinje postupak donošenja konačne odluke za dobra upisana na Privremenoj listi nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 33/02, "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 79/02, "Službene novine Federacije BiH", broj 59/02 i "Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 4/03).

2. Tijek postupka

Nakon utvrđivanja temelja za pokretanje postupka za donošenje konačne odluke Povjerenstva o definiranju statusa nominiranog dobara, proces donošenja konačne odluke prolazi kroz šest faza.

I. faza:

Sukladno članku 5. stavak 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, i članku 37. Poslovnika o radu Povjerenstva, prilikom odlučivanja o peticiji Povjerenstvo vlasnicima predloženog nacionalnog spomenika, kao i drugim zainteresiranim osobama ili tijelima daje priliku da iznesu svoja gledišta.

Na početku godine, u okviru plana rada za tekuću godinu, Povjerenstvo objavljuje, u Službenom glasniku BiH, listu dobara koja će se valorizirati u tekućoj godini, sa pozivom za iznošenjem stavova vlasnika, mjerodavnih službi i zainteresiranih lica. Informaciju o dobrima

²⁰³ Aneks 8, članak 5.c.

u odnosu na koje se vodi postupak valorizacije se objavljuje i na internet-stranici Povjerenstva. Svi koji se odazovu navedenom pozivu će dobiti priliku da iznesu svoje stavove u pogledu peticije, tj. postupka valorizacije koji se vodi pred Povjerenstvom za očuvanje nacionalnih spomenika. Na ovaj način, kroz iznošenje svog stava, sve zainteresirane strane su uključene u proces donošenja odluka.

Zavodi za zaštitu spomenika na svim razinama vlasti i druge zainteresirane strane (načelnik, ured za katastar, ured za zemljišne knjige, mjerodavna ministarstva, udruge i ostali) se obavještavaju o pokretanju postupka faksom ili email-om.

II. faza

Prikupljanje, u datome trenutku, dostupnih, relevantnih podataka. Konkretno, prikupljanje:

- literature
- arhivske fotografske građe
- tehničke i druge dokumentacija o dobru, njegovoj povijesti i svim značajnim aspektima
- izvoda iz relevantnih katastarskih planova i zemljišnih knjiga, te posjedovnih listova (u slučaju potrebe, ispravnost dobivenih podataka potrebno je utvrditi kod mjerodavnih entitetskih institucija)
- dokumentacija o trenutačnom stanju dobra (tehnička i fotografska)
- pisanih stavova svih zainteresiranih strana o proglašenju dobra pristigli na adresu Povjerenstva po zahtjevu upućenom u okviru faze I.
- identificiranje prijetnji po dobro.

Navedene informacije predstavljaju prvi doprinos razumijevanju dobra i uvjetima u kojima se nalazi.

III. faza:

Sljedeću fazu čini analiza prikupljenih podataka i uvida u stanje nacionalnog spomenika na terenu, uključujući i njegovo okruženje. Rezultat III. faze jeste preliminarna valorizacija dobra, koja se vrši na temelju provedene analize podataka i stanja na terenu.

Sukladno zaključcima preliminarne valorizacije, odlučuje se da li će se za predmetno dobro pripremiti prijedlog odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ili ne. Za dobra za koja se preliminarnom valorizacijom utvrdi da ne ispunjavaju kriterije, pristupa se izradi prijedloga odluke kojom se odbija zahtjev za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom (za dobra za koja je temelj bio peticija) ili prijedlog odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika (za dobra za koja je temelj bio upis na Privremenu listu nacionalnih spomenika) sa obrazloženjem razloga za takvu odluku. Za dobra za koja se utvrdi da zadovoljavaju kriterije vrjednovanja, pristupa se procesu izrade prijedloga odluke o proglašenju nacionalnim spomenikom.

Faze u procesu izrade prijedloga odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom

IV. faza:

Za dobra koja ispunjavaju kriterije vrjednovanja pristupa se detaljnom i sveobuhvatnom utvrđivanju stanja dobra što podrazumijeva:

- uvid u postojeću i relevantnu prostorno-plansku dokumentaciju
- uvid u stanje očuvanosti okruženja dobra (neposrednog i šireg okruženja)
- utvrđivanje pravnog statusa izgrađenih objekata
- vlasnikove/korisnikove planirane i željene intervencije i eventualne buduće namjene dobra

- anketiranje (posebice u slučaju rada na područjima i krajolicima)
- detaljno identificiranje prijetnji po dobro i mogućih rizika
- dijagnoza postojećeg stanja.

Razina dijagnoze postojećeg stanja izravno ovisi o dostupnosti dobru i sredstvima kojima Povjerenstvo raspolaže za proces dijagnoze (materijalnih, ljudskih i vremenskih kapaciteta). Sukladno tomu, dijagnoza postojećeg stanja podrazumijeva sljedeće, a razina obrade varira u ovisnosti da li se radi o vizualnom pregledu ili snimanju sa adekvatnim instrumentima:

- arhitektonski snimak postojećeg stanja
- mapiranje svih postojećih oštećenja, njihovo identificiranje i davanje mogućih uzroka
- procjena konstruktivnog stanja zasnovana na vizualnom pregledu
- mapiranje izvornih i naknadnim intervencijama rabljenih materijala i struktura.

V. faza:

Izrada prijedloga odluke za proglašenje nacionalnim spomenikom uključuje:

- utvrđivanje zone i stupnja zaštite (definiranje prostornog obuhvata nacionalnog spomenika i razine zaštite)
- utvrđivanje zaštitnog pojasa (definiranje prostornog obuhvata navedenog)
- definiranje mjera zaštite koje se odnose na nacionalni spomenik, a prema stupnjevima zaštite; mjerama zaštite se stvara preduvjet za očuvanje nacionalnog spomenika; propisuju se dopuštene intervencije usmjerene trajnoj zaštiti i očuvanju nacionalnog spomenika te definiraju institucije mjerodavne za provedbu ili odobravanje dopuštenih intervencija
- izjava o značaju dobra
- davanje detaljnog obrazloženje razloga za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom te
- davanje popisa utvrđenih vrijednosti nacionalnog spomenika (kriteriji na kojima je zasnovana odluka).

VI. faza:

Za kompleksne prijedloge odluka (veće graditeljske cjeline, područja ili krajolike ili u drugom slučaju u kojem Povjerenstvo ocijeni potrebnim) prijedlog odluke, sa interno usuglašenim mjerama i zonama zaštite, prezentira se svim zainteresiranim stranama. Od zainteresiranih strana se traži dostavljanje stavova u pismenom obliku na dati prijedlog, a posebice na prijedlog mjera zaštite.

Prijedlog odluke sa dokumentacijom i stavovima zainteresiranih strana se prezentira na sjednici Povjerenstva radi razmatranja i eventualnog usvajanja sukladno Poslovniku o radu Povjerenstva.

Faze u procesu izrade prijedloga odluke kojom se odbija zahtjev za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom ili prijedlog odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika.

IV. a faza:

Za dobra koja ne ispunjavaju kriterije za proglašenje nacionalnim spomenikom pristupa se detaljnom utvrđivanju stanja dobra što podrazumijeva:

- uvid u postojeću i relevantnu prostorno-plansku dokumentaciju
- uvid u stanje očuvanosti dobra

- vlasnikove/korisnikove planirane i željene intervencije i eventualne buduće namjene dobra
- uvid u postojeće stanje.

V. a faza:

Izrada prijedloga odluke kojom se odbija zahtjev za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom ili prijedlog odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika uključuje:

- davanje izjave zašto dobro ne zadovoljava kriterije da bude proglašeno nacionalnim spomenikom
- davanje detaljnog obrazloženje razloga za donošenje takve odluke.

VI. a faza:

Prijedlog odluke sa dokumentacijom i stavovima zainteresiranih strana se prezentira na sjednici Povjerenstva radi razmatranja i eventualnog usvajanja sukladno Poslovniku o radu Povjerenstva.

3. Odluka o proglašenju

Odluka o proglašenju sadrži: puni naziv Povjerenstva, broj i datum, uvod, dispozitiv, obrazloženje, uputa o pravnom lijeku, potpis predsjedatelja Povjerenstva i pečat.

Dispozitiv odluke sadrži:

- Članak 1. (Predmet zaštite i prostorni obuhvat) u kojem se navodi: naziv²⁰⁴, vrsta nacionalnog spomenika (predmet pravne zaštite); lokacija i obuhvat prostora nacionalnog spomenika (katastarski podatci), podatci o vlasniku za pokretno dobro, odnosno podatci o zemljišnoknjižnom ulošku ili posjedovnom listu za nepokretno dobro; popis objekata (pokretnih i nepokretnih) koji čine nacionalni spomenik te kategorija nacionalnog spomenika
- Članak 2. (Mjerodavnost za osiguranje mjera zaštite)
- Članak 3. (Mjere zaštite nacionalnog spomenika) u kojemu se navodi prostor nacionalnog spomenika i prostor zaštitnog pojasa, sa popisom katastarskih čestica²⁰⁵, mjere zaštite nacionalnog spomenika i zaštitnog pojasa, tijela mjerodavna za izvršavanje mjera zaštite i, ukoliko je potrebno, žurne mjere zaštite, obveze vlasnika i mjerodavnih tijela i institucija, te ograničenje prava rabljenja nacionalnog spomenika
- Članak 4. (Mjere zaštite pokretne imovine)
- Članak 5. (Stavljanje izvan snage provedbenih spisa)
- Članak 6. (Suzdržavanje od poduzimanja radnji)
- Članak 7. (Dostavljanje odluke mjerodavnom sudu)
- Članak 8. (Sastavnim dijelom odluke)
- Članak 9. (Konačnost)
- Članak 10. (Stupanje na snagu).

Obrazloženje odluke sadrži detaljne podatke o nacionalnom spomeniku, a naročito:

- I. – Uvod:

²⁰⁴ Za naziv dobra se u načelu koristi lokalni naziv dobra, a u zagradi se navode i ostali nazivi po kojima je dobro poznato ili navedeno u izvorima.

²⁰⁵ Prostor nacionalnog spomenika mora odgovarati prostoru definiranom u članku I. dispozitiva odluke – točna lokacija nacionalnog spomenika.

- Temelj za donošenje konačne odluke Povjerenstva (peticija, Privremena lista²⁰⁶)
- Izjavu o značaju nacionalnog spomenika
- II. – Prethodni postupak:
 - Postupak koji je prethodio donošenju odluke
 - Lokacija
 - Vlasnik odnosno posjednik i korisnik
 - Povijesni podatci
 - Detaljan opis nacionalnog spomenika, objekata koji ga čine i eventualno pripadajućeg pokretnog nasljeđa (u slučaju odluke za nepokretno dobro)²⁰⁷
 - Dosadašnja zakonska zaštita
 - Dosadašnji istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi
 - Sadašnje stanje²⁰⁸
 - Prijetnje i rizici kojima je dobro izloženo (na temelju identificiranih prijetnji i rizika se, ukoliko je potrebno, definiraju žurne mjere zaštite dobra).
- III. – Zaključak:
 - U Zaključku se navodi kategorija nacionalnog spomenika sa opisom te opisno elaboriraju utvrđene vrijednosti dobra, odnosno daje obrazloženje razloga i kriterija za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom te izjava o integritetu i autentičnosti.

Sastavni dio obrazloženja je i popis raspoložive fotografske, opisne, video, audio, investiciono-tehničke i druge dokumentacije o nacionalnom spomeniku, koja je rabljena kao temelj za donošenje odluke ili o čijem je postojanju Povjerenstvo obaviješteno.

4. Objava odluke

Odluke o proglašenju nacionalnih spomenika objavljuju se u Službenom glasniku BiH i stupaju na snagu dan nakon objavljivanja.

Dispozitiv odluka se dostavlja vlasnicima/korisnicima dobara te mjerodavnim općinskim tijelima.

Sve odluke Povjerenstva, koje se prema Poslovniku o radu objavljuju u “Službenom glasniku BiH”, kao i odluke koje su ranije donesene, a nisu objavljene u Sl. glasniku, stupit će na snagu narednog dana od dana objave. U izuzetnim slučajevima, Povjerenstvo na sjednici može utvrditi da odluka stupa na snagu danom donošenja, odnosno njezinom dostavom stranci i drugim ili u roku koji je vrlo kratak, uz obvezu dostavljanja te odluke svim zainteresiranim stranama.

Obrazloženje i tehnička dokumentacija ne objavljuju se u Službenom glasniku BiH, ali su dostupni zainteresiranim pravnim i fizičkim osobama, na način utvrđen Pravilima o rabljenju dokumentacije Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika.

²⁰⁶ U tekstu odluke je u uvodnom dijelu obrazloženja potrebno, kao temelj za donošenje odluke, navesti sve peticije ako ih ima više, kao i peticije i broj dobra sa Privremene liste ako je dobro za koje je podnesena peticija istodobno i na Privremenoj listi.

²⁰⁷ Opis dobra odnosi se na izvorni izgled objekta. Promjene koje su se vremenom desile na objektu se, ovisno o razdoblju u kojemu su se desile, vrsti dokumentarne građe i ostalom relevantnom, opisuju kasnije u istoj točki ili u dijelu dosadašnji istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi.

²⁰⁸ Stanje dobra u trenutku donošenja konačne odluke.

Kompletna odluka o proglašenju nacionalnih spomenika (dispozitiv i obrazloženje) se objavljuje na web-stranici Povjerenstva, www.kons.gov.ba.

Brojevi svih katastarskih čestica zone zaštite kao i zaštitnog pojasa nacionalnog spomenika se dostavljaju mjerodavnim institucijama za upis zabilježbe u zemljišne knjige.

5. Odluke o izmjeni i dopuni odluka Povjerenstva

Način pokretanja procedure

Odredbom članka 40. stavak (1) a) Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika ("Službeni glasnik BiH", broj 47/16) utvrđeno je da Povjerenstvo može odlučiti o izmjeni ili dopuni ranije donesene odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom ukoliko naknadno sazna ili dobije činjenice, podatke ili dokumentaciju kojima nije raspolagalo u momentu donošenja odluke. Izmjene i dopune odluke u navedenim slučajevima donose se na način i prema postupku propisanim za donošenje odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

Izvod iz članka 40. Poslovnika o radu Povjerenstva glasi:

"(1) Povjerenstvo može odlučiti o izmjeni ili dopuni ranije donesene odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom u sljedećim slučajevima:

- a) ako naknadno sazna ili dobije činjenice, podatke ili dokumentaciju kojima nije raspolagalo u momentu donošenja odluke (podatci su postojali, ali nisu bili dostupni Povjerenstvu). Pod činjenicom ili podatkom u smislu ove točke ne smatra se planiranje ili izvođenje novih građevinskih ili sličnih zahvata
- b) ako je stanje spomenika izmijenjeno uslijed dosljedno provedenih mjera zaštite utvrđenim odlukom o proglašenju nacionalnog spomenika
- c) ako je stanje spomenika izmijenjeno uslijed nezakonito ili nestručno provedenih radova ili u drugim slučajevima koji su u suprotnosti sa mjerama zaštite utvrđenim odlukom o proglašenju nacionalnog spomenika
- d) ako je potrebno dodatno precizirati mjere zaštite ili druge odredbe odluke ili izvršiti usuglašavanje odluka sa međunarodnim spisima ili standardima
- e) u drugim slučajevima, na temelju zaključka Povjerenstva o opravdanoj potrebi izmjene ili dopune odluke."

Povjerenstvo na temelju izvršenog monitoringa može pokrenuti proceduru za izmjenu i dopunu odluke u slučajevima kada stanje spomenika zahtijeva žurne intervencije za izmjenu i dopunu važeće prostorno-planske dokumentacije. Odredbama odluke će se propisati odredbe i mjere zaštite spomenika u svrhu njegovog očuvanja.

Tijek postupka

Tijek postupka izrade izmjene i dopune odluke ovisi o razlogu pokretanja procedure. U načelu je jednak tijeku postupka kod izrade odluke. Započinje obavijesti o pokretanju postupka izmjene i dopune odluke Povjerenstva.

Zavodi za zaštitu spomenika na svim razinama vlasti i druge zainteresirane strane (načelnik, ured za katastar, ured za zemljišne knjige, udruženja) se obavještavaju o pokretanju postupka faksom ili emailom. Nakon toga se prikuplja i analizira nova dokumentacija ili stanje spomenika te pristupa izradi prijedloga izmjene i dopune odluke u dijelovima u kojima je to potrebno.

Ukoliko je stanje nacionalnog spomenika izmijenjeno do te mjere da je nepovratno izgubilo svojstva zbog kojih je bilo proglašeno nacionalnim spomenkom, Povjerenstvo će, ukoliko zaključi isto opravdanim, pokrenuti proceduru za donošenje odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika.

Sadržaj odluke o izmjeni i dopuni odluke

Dijelovi dispozitiva se mijenjaju/dopunjuju prema potrebi, a ovisno o razlogu pokretanja procedure.

Ukoliko je razlog izmjene i dopune odluke bio isključivo izmjena i/ili dopuna određenih članaka dispozitiva, te ne uključuje izmjenu stanja nacionalnog spomenika, to se onda u obrazloženju daje isključivo uvodni dio (sadržaj opisan ispod).

Ukoliko je razlog izmjene i dopune odluke uključivao i izmijenjeno stanje nacionalnog spomenika, odnosno nove činjenice o njemu, to se onda piše novo obrazloženje koje mora sadržavati detaljne podatke o razlozima izmjene i dopune odluke, nalazima revalorizacije i stanju nacionalnog spomenika, a naročito:

- Uvodni dio u kojemu se daju podatci o sljedećem:
 - Datum donošenja odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom i broj službenog lista u kojem je objavljena
 - Obrazloženje razloga koji je bio temelj za pokretanje procedure izmjene i dopune odluke
 - Datum i sažetak izvršenog uvida u stanje nacionalnog spomenika suradnika Povjerenstva (monitoring)
 - Datum donošenja zaključka o pokretanju procedure za izmjenu i dopunu odluke kao i razloge koji su utvrđeni zaključkom članova Povjerenstva
 - Temelj za pokretanje odluke o izmjeni i dopuni odluke a prema Poslovniku o radu Povjerenstva kao i datum donošenja zaključka o pokretanju procedure izmjene i dopune odluke.
- Novu izjavu o značaju nacionalnog spomenika (uzimajući u obzir nove činjenice)
- Ukoliko se izmjenom i dopunom odluke mijenja predmet pravne zaštite, potrebno je dati obrazloženje te promjene
- Postupak koji je prethodio donošenju odluke o izmjeni i dopuni odluke
- Povijesni podatci (ukoliko se raspolaže sa novim podacima i saznanjima u odnosu na odluku o proglašenju)
- Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi na nacionalnom spomeniku (ukoliko su izvršeni u razdoblju od donošenja odluku o proglašenju)
- Stanje nacionalnog spomenika u trenutku donošenja odluke o izmjeni i dopuni (ukoliko je stanje izmijenjeno u odnosu na ono u trenutku donošenja odluke o proglašenju)
- Prijetnje i rizici kojima je nacionalni spomenik izložen (ukoliko su utvrđene u odnosu na one u trenutku donošenja odluke o proglašenju)
- Zaključak.

Objave odluke

Odluke o izmjeni i dopuni odluka, kao i odluke o ukidanju statusa nacionalnog spomenika, objavljuju se u „Službenom glasniku BiH“ i stupaju na snagu dan nakon objavljivanja.

Objasnenje i tehnička dokumentacija ne objavljuju se u “Službenom glasniku BiH”, ali su dostupni zainteresiranim pravnim i fizičkim osobama, na način utvrđen Pravilima o rabljenju dokumentacije Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika.

Integralni tekst odluke (sadrži dispozitiv i obrazloženje teksta Odluke svih njenih izmjena i dopuna) se koristi isključivo kao interni spis Povjerenstva. Na Integralni tekst se ne može pozivati prilikom službene uporabe.

Na web-stranici Povjerenstva integralni tekst se može objaviti isključivo radi dostupnosti i preglednosti ažuriranih podataka o nacionalnom spomeniku.

6. Provedba odluka Povjerenstva

Setom zakona o provedbi odluka Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika (2002), koji se provode u Federaciji BiH, RS i Brčko distriktu, definiraju se spomenici i rehabilitacija spomenika i reguliraju obveze i odnosi između institucija i tijela zaduženih za zaštitu nasljeđa. Nacionalni spomenik se definira kao dobro koje je Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika proglasila nacionalnim spomenikom, i dobro uvršteno na Privremenu listu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine.

Na zaštićeni prostor nacionalnog spomenika primjenjuje se odluka o proglašenju i zakoni o provedbi odluka Povjerenstva (FBiH, RS, BD) te ostali relevantni zakoni koji se odnose na konkretan nacionalni spomenik²⁰⁹ (npr. Zakon o muzejskoj djelatnosti (“Službeni list BiH”, br. 6/76 i 12/87, 13/93, 13/94) ili Zakon o vodama (“Sl. novine FBiH”, br. 70/06) i sl.). Za provedbu odluka Povjerenstva mjerodavne su entitetske vlade, Vlada Brčko distrikta i njihove institucije.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, sukladno članku 5. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva, odobrenja za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnih spomenika na prostoru, u granicama nacionalnog spomenika, koje su utvrđene odlukom Povjerenstva izdaje Federalno ministarstvo prostornog uređenja (u daljnjem tekstu: Ministarstvo), sukladno odredbama Zakona o prostornom planiranju i rabljenju zemljišta na razini Federacije Bosne i Hercegovine.

U postupku rješavanja po zahtjevu za izdavanjem odobrenja za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnih spomenika na prostoru u granicama nacionalnog spomenika koje su utvrđene odlukom Povjerenstva, Ministarstvo je dužno za projekt rehabilitacije prethodno pribaviti mišljenje i podloge nadležne institucije za zaštitu kulturno-povijesnog nasljeđa.

Izvan granica nacionalnog spomenika, odnosno u zaštitnom pojasu, odobravanje građenja kao i provedba mjera zaštite u zaštitnim zonama i područjima koja graniče sa nacionalnim spomenikom utvrđuju se kantonalnim zakonima o prostornom uređenju.

U Republici Srpskoj, sukladno članku Zakona o provedbi odluka Povjerenstva u RS-u, odobrenje za rehabilitaciju izdaje Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju RS, nakon pribavljenog mišljenja Republičkog zavoda za zaštitu kulturno-istorijskog i prirodnog nasljeđa RS-a.

²⁰⁹ Propisi koji reguliraju oblast zaštite i rabljenje kulturnog nasljeđa u Bosni i Hercegovini su dati u poglavlju bibliografije ovog dokumenta.

U Distriktu Brčko, odobrenje za rehabilitaciju izdaje Odjele za prostorno planiranje i imovinsko-pravne poslove Vlade Brčko distrikta.

Prema ovim zakonima, entitetske vlade i ministarstva odgovorna za prostorno uređenje zadužena su za provedbu odluka Povjerenstva.

Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine FBiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07), članak 10. navodi: Federacija je dužna osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju nacionalnih spomenika.

Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljenog sukladno Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik RS", br. 9/02, 70/06 i 64/08), članak 11. navodi: Republika Srpska, kroz svoja mjerodavna tijela ulaže sve napore da poduzme odgovarajuće pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere neophodne za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju proglašanih nacionalnih spomenika, i suzdržava se od namjernog poduzimanja bilo kojih mjera koje mogu oštetiti takvo dobro.

Zakon o implementaciji odluke Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 2/02 i 19/07), članak 13. navodi: Distrikt će uložiti sve dodatne napore da poduzme odgovarajuće pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i financijske mjere neophodne za zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i obnovu nacionalnih spomenika.

Sukladno članku 16. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljenog prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH ("Službene novine FBiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07), člankom 9. Zakona o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika BiH ("Službeni glasnik RS", br. 9/02, 70/06 i 64/08) i članka 10. Zakon o implementaciji odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 2/02 i 19/07), sadržaj dokumenata prostornog uređenja u dijelu u kojemu je u suprotnosti odredbama odluka Povjerenstva ne primjenjuje se na zaštićeni prostor nacionalnih spomenika.

Institucije zadužene za prostorno planiranje i katastarske poslove obavještavaju se o odlukama da bi mogli poduzeti korake definirane u tim odlukama. Također se obavještavaju i mjerodavna tijela zbog upisa u zemljišne knjige. Entitetske službe mjerodavne za zaštitu nasljeđa, odgovorne su za stručni nadzor nad provedbom onih mjera zaštite utvrđenih odlukama Povjerenstva čija je provedba u njihovoj mjerodavnosti rada (radovi na nacionalnim spomenicima, izrada dokumentacije i slično).

Planski dokumenti i sva prostorno-planska dokumentacija provedbene razine mora biti usuglašena sa mjerama zaštite nacionalnih spomenika utvrđenih odlukama Povjerenstva o proglašenju, odnosno režim zaštite nacionalnih spomenika propisan odlukama mora biti integriran u provedbene i prostorno-planske spise.

Planskim dokumentima osigurava se zaštita nacionalnih spomenika i njihove okoline, kao integralnog dijela suvremenog društvenog, ekonomskog i urbanog razvitka, na način kojim se poštuje njihov integritet i status i dosljedno provode režim i mjere zaštite koji su propisani odlukama Povjerenstva.

Sprječavanje nezakonitog izvoza i uvoza

Iznošenje pokretnog naslijeđa proglašenog nacionalnim spomenikom iz Bosne i Hercegovine dopušteno je samo u izuzetnim slučajevima, radi izlaganja, ekspertiza, obavljanja radova na zaštiti i očuvanju dobra i sličnih opravdanih razloga, uz odobrenje Povjerenstva. Iznošenje se može odobriti ako se nedvojbeno utvrdi da to neće ni na koji način ugroziti dobro i ako se ekspertiza i zaštita pokretnog dobra ne može izvršiti u Bosni i Hercegovini. Odobrenje se ne može izdati bez jamčevine države u koju se iznosi pokretno dobro, koja podrazumijeva osiguranje dobra od svih rizika, te naknadu štete u slučaju oštećenja ili nestanka dobra. Odobrenjem se utvrđuju svi uvjeti pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat dobra u zemlju, kao i zaduženja pojedinih tijela i institucija za osiguranje tih uvjeta i o tomu obavještava vlada entiteta na čijem se području nalazi pokretno dobro, mjerodavna služba sigurnosti, carinska služba Bosne i Hercegovine i javnost.²¹⁰

Restitucija pokretnih nacionalnih spomenika

Restitucija je povrat pokretnih nacionalnih spomenika koji se po bilo kojoj temelju nalaze na teritoriji drugih država. Predmet, način i uvjeti restitucije, mjere zaštite i druga pitanja od značaja za restituciju utvrđuju se međudržavnim sporazumom.

7. Povlačenje peticije

Sukladno članku 32. Poslovnika o radu Povjerenstva, ako podnositelj peticije podnese pismeni zahtjev za povlačenje peticije, Povjerenstvo će donijeti zaključak o obustavljanju postupka proglašenja dobra nacionalnim spomenikom.

Izuzetno, Povjerenstvo može odlučiti o odbijanju zahtjeva za povlačenje peticije ako procijeni da se radi o dobru izuzetne povijesne, umjetničke, simboličke ili druge vrijednosti.

Predsjedatelj Povjerenstva
Radoje Vidović

Broj: 01.2-7.4-36/18-6

Sarajevo, 21. 06. 2018. godine

²¹⁰ Primjenjuju se odredbe povelja i konvencija: Preporuke o načinu zabrane i prevencije ilegalnog uvoza, izvoza i promjene vlasništva kulturnog dobra (*Recommendation on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*), 1964, 1970; UNIDROIT Konvencija o ilegalnom izvozu kulturnih dobara (*UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects*), 1995.

VI. BIBLIOGRAFIJA ODABRANIH IZVORA

KNJIGE, ČLANCI, SMJERNICE I VODIČI

Izdanja institucija

- Australian Heritage Council. *Guidelines for the Assessment of Places for the National Heritage List*. 2009.
- Australian Heritage Council. *Identifying Commonwealth Heritage Values and Establishing a Heritage register – Guidelines for Commonwealth agencies*. 2010. Web www.environment.gov.au/heritage/ahc/publications
- British Columbia, Heritage Branch. *Conservation Planning Methodology – Developing policies for the conservation of historic places*
- British Columbia, Heritage Branch. *Guidelines for Writing Effective Statements of Significance*
- Canada's Historic Places. *Standards and Guidelines for the Conservation of Historic Places in Canada*. 2010.
- Centre for Conservation and Archaeology of Montenegro. *Management planning of the UNESCO World Heritage Sites – Guidelines for the development, implementation and monitoring of management plans, with the examples of Adriatic WHS*. Kotor, 2016.
- Conservation Centre Kanut. *Guidelines for sustainable management of churches*. Tallinn, 2013.
- Council of Europe. *Archaeological Heritage the Council of Europe Initiatives and the Valletta Convention (1992)*. 2002.
- Council of Europe. *Guidelines on Cultural Heritage, Technical Tools for Heritage Conservation and Management. Document produced within the framework of the Joint Project "EU/CoE Support to the Promotion of Cultural Diversity in Kosovo"*. (2012). Accessed <http://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ae4a9>
- Department of Environment and Heritage Protection. *Assessing cultural heritage significance: Using the cultural heritage criteria*. Queensland Government. Australia, 2013.
- Direction du patrimoine et de la museology. *The Protection of Québec's Heritage – The cultural property act*. Gouvernement du Québec, 2007.
- Directorate for Cultural Heritage Norway. *Strategy 2017.-2021*. 2016.
- Department of Arts, heritage and Gaeltacht. *Architectural heritage protection – guidelines for planning authorities*. Government of Ireland. Electronic edition. 2011.
- Department of Primary Industries, Parks, Water and Environment, Tasmania. *Assessing Historic Heritage Significance for application with the Historic Cultural Heritage act 1995*. Verzija 5. oktobar 2011.
- English Heritage. *Conservation Principles, Policies and Guidance for the sustainable management of the historic environment*. 2008.
- English Heritage. *The Protection & Management of World Heritage Sites in England - English Heritage Guidance Note to Circular for England on the Protection of World Heritage Sites*. 2009.
- English Heritage. *Energy Efficiency and Historic Buildings: Application of Part L of the Building Regulations to historic and traditionally constructed building*. 2012.

- European Commission. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — Towards an integrated approach to cultural heritage for Europe*. Brussels. 2014.
- Government of Western Australia, State Heritage Office the Assessment, State Heritage Office. *The Assessment Criteria for Cultural Heritage Significance*. (2012) Pristupljeno 11. decembra 2017. godine.
<https://www.stateheritage.wa.gov.au/docs/assessment-and-registration/assessment-criteria-for-cultural-heritage-significance.pdf?sfvrsn=10>
- Historic England. *Battlefields – Registration selection guide*. 2017. HistoricEngland.org.uk/listing/selection-criteria/listing-selection/
- Historic England. *Easy Access to Historic Landscape*. 2015.
- Historic Places Initiative. *Standards and Guidelines for the Conservation of Historic Places in Canada*. 2011.
- Historic Scotland, Heritage Policy. *Conservation Plans – a Guide to the Preparation of Conservation Plans*. 2000.
- ICOMOS. *Evaluations of World Heritage Nominations related to Sites Associated with Memories of Recent Conflicts – discussion paper*. 2018.
- IFLA Smjernice za projekte digitalizacije zbirki i fondova u javnom vlasništvu, posebice onih koje se čuvaju u arhivima i knjižnicama, 2002.
- Institut za arhitekturu, urbanizam i prostorno planiranje Arhitektonskog fakulteta u Sarajevu. *Prostorni plan BiH faza B – valorizacija prirodne i kulturno-povijesne vrijednosti*, Sarajevo, 1980.
- International Coalition of Sites of Conscience. *Interpretation of Sites of Memory*. Study commissioned by the WHC of UNESCO. 2018.
- Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika. *Poslovnik o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika*, br. 03.1-2.14-21/216-8 od 26.05.2016. godine. „Službeni glasnik BiH“, broj 47/16.
- Kurto, Nedžad. *Definicija pojmova*. Arhitektonski fakultet Sarajevo, skripta. Decembar 1992. Sarajevo.
- Lewisham UK, Planning Services – *Conservation and Urban Design. Heritage Statement information requirements for applications affecting conservation areas and locally listed buildings*. 2011.
- Nacionalna i univerzitetska knjižnica BiH. *Zaštita dokumentarnog nasljeđa*. Sarajevo, 2004.
- NSW Heritage Office. *Preparing a maintenance plan*. The maintenance series. 1998. online edition 2004. pristup 10.10.2017.
- NSW Heritage Office. *Interpreting Heritage Places and Items – Guidelines*. Heritage Information Series. 2005.
- *Prostorne i razvojne mogućnosti kulturnog nasljeđa*. Knjiga sažetaka sa međunarodnog znanstvenog skupa „Urbanizam nasljeđa – Urbanistički i prostorni modeli za oživljavanje i unapređenje kulturnog nasljeđa“ Univerzitet u Zagrebu, Arhitektonski fakultet Zagreb, 2015.
- UNEP Bosna i Hercegovina. *Pregled pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu okoliša u Bosni i Hercegovini* [FINALNI NACRT]. MDG Achievement Fund. 2011.
- UNESCO / ICCROM / ICOMOS / IUCN. *Managing Cultural World Heritage*. World Heritage Resource Manual. 2013.

- World Heritage Papers 7. *Cultural Landscaper: the Challenges of conservation*. Shared Legacy, Common responsibility Associated Workshops 11-12 Novembar 2002. UNESCO World Heritage Centre. 2003.

Autorska djela

- Antolović, Jadran. „Ubiranje spomeničke rente – hrvatsko iskustvo.“ Pristup 5. 5. 2018. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9198#1>
- Barsalou, Judy. Baxter, Victoria. *The Urge to Remember. The Role of Memorials in Social Reconstruction and Transitional Justice*. Stabilization and reconstruction Series No.5. The United States institute of Peace. 2007.
- Bold, John. Pickard, Robert. Eds. *An Integrated approach to cultural heritage*. The Council of Europe's Technical Co-operation and Consultancy Programme. Council of Europe. 2018.
- Cameron, Christina. *Reconstruction: changing attitudes*. UNESCO Courier. 2017. <https://en.unesco.org/courier/july-september-2017/reconstruction-changing-attitudes>
- Cameron, Christina. *World Heritage Sites of Conscience and memory*. World Heritage Sites and Cultural Diversity, edited by Dieter Offenhäuser, Walther Ch. Zimmerli, and Marie-Theres Albert, 112.–119. Germany: German Commission for UNESCO, 2010.
- Deranja Crnolić, Anuška. „Nastanak Registra kulturnih dobara – povijest i sadašnjost inventariziranja kulturne baštine u Hrvatskoj“ Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 37.-2013 / 38.-2014. 25.-38. 2015.
- Dumbović Bilušić, Biserka. „Krajoлик kao kulturno nasljeđe – metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajoлика Hrvatske“ Doktorska teza. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. web
- Dumbović-Bilušić, Biserka. „Krajoлик kao kulturno nasljeđe“ Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2015.
- Dumbović-Bilušić, Biserka. „Prepoznavanje i razvrstavanje krajoлика kao kulturnog nasljeđa“ Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, volumen 36. 2012.
- Frampton, Kenneth. *Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance*, in *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture* (1983) edited by Hal Foster, Bay Press, Seattle.
- Fredheim, L. Harald. Khalaf, Manal. *The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined*. International Journal of Heritage Studies. 22:6,466-481, 2016. DOI: 10.1080/13527258.2016.1171247. <https://doi.org/10.1080/13527258.2016.1171247>
- Jokilehto, Juka (selection). *Definition of Cultural Heritage References to Documents in History*, Originally for ICCROM, 1990, Revised for CIF: 15 January 2005.
- Jokilehto, Juka. *Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context*. City & Time 2 (1): 1. 2006. [online] URL:<http://www.ct.ceci-br.org>
- Jokilehto, Juka - compiled study for ICOMOS. *What is OUV? Defining the Outstanding Universal Value of Cultural World Heritage Properties*. Monuments and Sites. ICOMOS. 2008.
- Jordan-Palomar, Isabel. Tzortzopoulos, Patricia. García-Valdecabres, Jorge. Pellicer, Eugenio. *Protocol to Manage Heritage-Building Interventions Using Heritage Building Information Modelling (HBIM)*. Sustainability 2018, 10, 908; doi:10.3390/su10030908 <https://www.mdpi.com/2071-1050/10/4/908>

- Juranović-Tonejc, Radatović Cvitanović „*Prolegomena o kategorizaciji spomenika kulture*“ Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 37-2013/38-2014; 2015.
- Križaj, Lana „*Tezaurus spomeničkih vrsta: podatkovni standard u inventarima graditeljske baštine*“ Mala knjižnica Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske. Svezak 18, 2017.
- Kulevičius, Salvijus. *In Search For Cultural Heritage Authenticity Definition: History And Current Issues*. Historical and Cultural Studies. Volumen 1, No. 1, 2014.
- Le Blanc, Antoine. *Remembering Disasters: the Resilience Approach*. Journal of Art Theory and Practice – Remembering Disaster. 13 pages. 2012. <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00719057/document>
- Letellier, Robin. *Recording, Documentation and Information Management for the Conservation of Heritage Places – guiding principles*. The Getty Conservation institute. 2007.
- Marasović, Tomislav „*Aktivni pristup graditeljskom nasljeđu*“ Split, 1985.
- Maroević, Ivo „*Sadašnjost baštine*“ Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske. 1986.
- McClelland, Andrew George. *A values-based approach to heritage planning: Raising awareness of the dark side of destruction and conservation*. The Town planning review. January 2013.
- Mendes Zancheti, Silvio. Similä, Katriina. *Measuring Heritage Conservation Performance*. 6th International seminar on urban conservation. ICCROM, CECI. 2012.
- Mikić, Hristina. Redaktor „*Biznis plan za rehabilitaciju nepokretnih kulturnih dobara – priručnik za izradu i implementaciju*“ Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. 2014.
- Moshenska, Gabriel. *Curated Ruins and the Endurance of Conflict Heritage: Conservation and Management of Archaeological Sites*, 17:1, 77-90, 2015. DOI: 10.1179/1350503315Z.00000000095
- Mrak, Iva. *Evaluation methods in the protection of built heritage*. Građevinar 2/2014. DOI: 10.14256/JCE.940.2013
- Petersson, Bodil. Holtorf, Cornelius (Eds). *The Archaeology of Time Travel: experiencing the past in the 21st century*. Oxford. Archaeopress Publishing Ltd. 2017.
- Pocock, Celmara et al. *Living memory and the interpretation of heritage: developing a multimedia interactive to record and store personal stories for use in heritage interpretation and research*. Australia. CRC for Sustainable Tourism. 2010.
- Poullos, Ioannis. *The Past in the Present a Living Heritage Approach*, Ubiquity Press Ltd. London, 2014.
- Romão X, Paupério E, Pereira N (2017): *Screening Procedure for the Risk Analysis of Cultural Heritage Assets*. 16th World Conference on earthquake
- Rukavina, Marko. Obad Šćitaroci, Mladen. Petrić, Ksenija „*Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog nasljeđa: Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti*“ Prostor 21 (2013) 4 (46). 312.-325. 2013.
- Shipley, Robert. *Heritage Designation and Property Values: Is there an Effect?* The international Journal of Heritage Studies, Volume 6, No 1. 2000.
- Somayeh F. Nezhad, Parastoo Eshрати, Dorna Eshрати. *A Definition Of Authenticity Concept In Conservation Of Cultural Landscapes*. Archnet-IJAR, Volume 9, Issue 1. mart 2015. str. 93.-107.

- Stephenson, Janet. *The Cultural Values Model: An integrated approach to values in landscapes*. Landscape and Urban Planning 84 (2008) 127.–139. 2007.
- Stanley-Price, Nicholas. Editor. *Cultural Heritage in Postwar recovery*. Papers from the ICCROM FORUM Oktobar 2005. ICCROM Conservation Studies 6, ICCROM Rome. 2007.
- Steinberg, Florian. *Conservation and Rehabilitation of Urban Heritage in Developnig Countries*. HABITAT INTL. Volume 20, No.3: 463.-475. 1996.
- Uskoković, Sandra. *The concept of Modern Heritage Values – an important aspect of urban heritage management*. Univerzitet u Dubrovniku. Hrvatska
- Šošić, Trpimir „Pojam kulturne baštine – međunarodnopravni pogled“ Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, god. 51., 4/2014., str. 833.- 860.
- Uzunović, Zaila. *Protection, documentation and popularization of cultural - historical and natural heritage of Canton Sarajevo*. Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 2000., p. 1
- Wajdner, Ben. *Cultural Heritage Theory and Practice: raising awareness to a problem facing our generation*. The Post Hole. Issue 36. 42.-48. 2014.
- Wells, Jeremy C. *A Methodological Franework for Assessing the „Spirit and Feelings“ of World Heritage properties*, World Heritage and national Registers – Stewardship in perspective. Transaction Publishers New Brunswick (USA) and London (UK), 2014.
- Zilgalvis, Jānis. *Documentation, Interpretation, Presentation and Publication of Cultural Heritage*. Latvia, 2009.

MEĐUNARODNE POVELJE, DEKLARACIJE, ZAKONI I DRUGI DOKUMENTI

- ICOMOS *International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites* (Venice Charter 1964)
- ICOMOS *Declaration of Dresden on the "Reconstruction of Monuments Destroyed by War"* 1982.
- ICOMOS *Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas* (Washington Charter 1987)
- ICOMOS *Guidelines on Education and Training in the Conservation of Monuments, Ensembles and Sites*, 1993.
- ICOMOS *Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites*, 1996.
- ICOMOS *Charter on the Built Vernacular Heritage*, 1999.
- ICOMOS *Charter – Principles for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage* Zimbabwe, 2003.
- ICOMOS *Principles for the preservation and conservation/restoration of wall paintings*, 2003.
- ICOMOS *Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*, 2008.
- ICOMOS *New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value*, Revision 2010.
- ICOMOS *Australia Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*, 2013.
- ICOMOS *Australia Burra Charter. 2013. Practice Note (Understanding and assessing cultural significance)*; New work, Interpretation
- ICOMOS *Guidance on Heritage Impact Assessments for Cultural World Heritage Properties*, 2011.

- ICOMOS *The Nara Document On Authenticity*. 1994. i *NARA + 20: On Heritage Practices, Cultural Values, And The Concept Of Authenticity*
- Vijeće Europe, *European Cultural Convention*, Paris. 1954.
- Vijeće Europe, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*, London 1969.
- Vijeće Europe, *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, Granada, 1985.
- Vijeće Europe, *European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage* (revidirana) Valeta, 1992.
- Vijeće Europe, *European Charter for Rural Areas* (Recommendation) 1996.
- Vijeće Europe, *European Landscape Convention*, Florence, 2000.
- Vijeće Europe, *European Convention for the Protection of the Audiovisual Heritage*, Strasbourg, 2001.
- Vijeće Europe, *Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property*, Nicosia, 2017.
- Vijeće Europe, *Declaration by the Committee of Ministers on the 30th anniversary of the Cultural Routes of the Council of Europe (1987-2017)* 2017.
- Documents from the IVth European Conference of Ministers responsible for the cultural heritage, Helsinki, 30-31 May 1996: *Helsinki Declaration on the political dimension of cultural heritage conservation in Europe*; Resolution No. 1 - *The cultural heritage as a factor in building Europe*; Resolution No. 2 - *The cultural heritage as a factor of sustainable development*
- Documents from the 5th European Conference of Ministers responsible for the cultural heritage, Portorož, Slovenia, 5-7 April 2001: *Resolution on the role of cultural heritage and the challenge of globalization*
- Vijeće Europe „*Izvešće o stanju arhitektonskog i arheološkog nasljeđa za Bosnu i Hercegovinu*“, Strasbourg, 2010.
- *Riga Charter on authenticity and historical reconstruction in relationship to cultural heritage*. ICCROM/Latvian National Commission for UNESCO/State Inspection for Heritage Protection of Latvia in cooperation with: World Heritage Committee and Cultural Capital Foundation of Latvia. 2000.
- *Krakow Charter (The Charter of Krakow) Principles for Conservation and Restoration of Built Heritage*. Krakow. 2000.
- *Warsaw Recommendation on Recovery and Reconstruction of Cultural Heritage*. 2018.
- UNESCO *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention Hague*, 1954. (prvi protokol) 1999. (drugi protokol)
- UNESCO *Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations* New Delhi, 1956.
- UNESCO *Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites* 1962.
- UNESCO *Declaration of Principles of International Cultural Co-operation* 1966.

- UNESCO *Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private works* 1968.
- UNESCO *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property* 1970.
- UNESCO *Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage* Paris, 1972.
- UNESCO *Recommendation concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas* 1976.
- UNESCO *Recommendation concerning the protection of movable cultural property* 1978.
- UNESCO *Recommendation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore* 1989.
- UNESCO *Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage* Paris, 2001.
- UNESCO *The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* Paris, 2003.
- UNESCO *Vienna Memorandum on "World Heritage and Contemporary Architecture – Managing the Historic Urban Landscape"* Vienna, 2005.
- UNESCO *The Convention for the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* Paris, 2005.
- UNESCO *Recommendation on the Historic Urban Landscape* 2011.
- UNESCO *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention* 2017.

- UNESCO-ve Preporuke za zaštitu pokretnih dobara
- UNESCO-ve Preporuke za zaštitu kulturne imovine ugrožene javnim ili privatnim radovima 1968.
- UNESCO-ve Temeljne mjere u vezi s prodajom kulturnih dobara putem Interneta, INTERPOL, UNESCO ICOM, 2007.

- Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine. UNESCO-ve konvencije iz oblasti kulture (sabrani prevodi svih UNESCO-vih konvencija iz oblasti kulture kojima je pristupila Bosna i Hercegovina).

- UN General Assembly Resolution (A/RES/48/15) on the Return or Restitution of Cultural Property to the Countries of Origin 1993.
- UNIDROIT *Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects* Rome, 1995.

- Zakon o kulturnim dobrima Republike Srbije
- Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Republike Hrvatske
- Zakon o zaštiti kulturnih dobara Republike Crne Gore

PROPISI KOJI REGULIRAJU OBLAST ZAŠTITE I RABLJENJA KULTURNOG NASLJEĐA U BOSNI I HERCEGOVINI

A) Međunarodni sporazumi kojima je BiH pristupila:

- Europska konvencija o kulturi (Vijeće Europe, Pariz, 1954)
- Konvencija o zaštiti arhitektonskog nasljeđa Europe (Vijeće Europe, Granada, 1985)

- Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (UNESCO, Hag, 1954)
- Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine (UNESCO, Pariz, 1972)
- Konvencija o mjerama za zaštitu i sprječavanje nedopuštenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara (UNESCO, Pariz, 1970)
- Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine (UNESCO, Pariz, 2001; Ratificirana u BiH 11. 02. 2009, „Službenom. glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 02/09)
- Konvencija za zaštitu nematerijalnog kulturnog nasljeđa (UNESCO, Pariz 2003. – Ratificirana u BiH 16. 07. 2008, „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 08/08)
- Konvencija o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza (UNESCO, Pariz, 2005. Ratificirana u BiH 15. 10. 2008, „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 11/08)
- Europska Konvencija o zaštiti arheološkog nasljeđa - revidirana (Vijeće Europe, Valletta, 1992; „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 02/09)
- Okvirna Konvencija o vrijednostima kulturnoga nasljeđa za društvo (Vijeće Europe, Faro, 2005; „Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 02/09)
- Bernska konvencija za zaštitu književnih i umjetničkih djela iz 1886, revidirana u Parizu 1971. i dopunjena 1979.
- Sporazum između Vijeća ministara BiH i Vlade SAD-a o zaštiti i očuvanju određenog kulturnog vlasništva („Službeni glasnik BiH - Međunarodni sporazumi“, broj 6/04)
- Sporazum između Vlade BiH i Vlade SR Njemačke o saradnji u oblasti kulture, obrazovanja i nauke („Službeni glasnik BiH - Međunarodni sporazumi“, broj 11/05)
- Sporazum o saradnji u oblasti obrazovanja, kulture i sporta između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Italije („Službeni glasnik BiH - Međunarodni sporazumi“, broj 2/08)
- Sporazum između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Srbije u oblasti obrazovanja, kulture i sporta („Službeni glasnik BiH - Međunarodni sporazumi“, broj 12/10)
- Sporazum o kulturnoj saradnji između Vijeća ministara BiH i Vlade Rumunije („Službeni glasnik BiH - Međunarodni sporazumi“, broj 8/11)
- Europska konvencija o krajoliku („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 102/11)
- Europska konvencija za zaštitu audiovizualne baštine („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 9/11)
- UNDROIT-ova konvencija o ukradenim ili nezakonito izvezenim kulturnim dobrima („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 4/12). UNIDROIT-Međunarodni institut za unifikaciju privatnog prava
- Finansijski ugovor Pilot programa za očuvanje i restauraciju kulturnog nasljeđa u područjima sukoba na zapadnom Balkanu između Europskog povjerenstva i BiH (*ARCH Stolac*) („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 10/12)
- Sporazum o finansiranju između BiH i Europskog povjerenstva u vezi sa višekorisničkim programom za TEMPUS 2013. u okviru instrumenta za pretpristupnu pomoć („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 8/14)
- Sporazum o finansiranju u vezi s pripremnom aktivnosti za očuvanje i obnavljanje kulturnog nasljeđa u konfliktnim područjima na zapadnom Balkanu za 2012. godinu između BiH i Europskog povjerenstva („Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori“, broj 13/14)

- Sporazum između Vijeća ministara BiH i Vlade Republike Austrije o saradnji u oblasti kulture, obrazovanja, nauke, omladine i sporta („Službeni glasnik BiH - Međunarodni ugovori“, broj 6/17)

B) Propisi na razini Bosne i Hercegovine

- Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini, Aneks 4. - Ustav Bosne i Aneks 8. – Sporazum o Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika, novembar 1995. godine
- Odluka Predsjedništva BiH o Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika (“Službeni glasnik BiH“, broj 1/02, 10/02, 42/16 (ova dopuna se primjenjuje do 30. 05. 2017. godine) i 50/17)
- Odluka Predsjedništva BiH o razrješenju domaćih članova Povjerenstva za očuvanje spomenika (“Službeni glasnik BiH“, broj 10/16)
- Odluka Predsjedništva BiH o imenovanju članova Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, broj 01-50-1-227-37/16 od 28. januara 2016. godine (“Službeni glasnik BiH“, broj 10/16)
- Odluka Predsjedništva BiH o produženju mandata članovima Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika – 3 domaća člana (“Službeni glasnik BiH“, broj 43/07)
- Odluka Predsjedništva BiH o imenovanju međunarodnog člana Povjerenstva – Martin Cherry, počev od 26. 06. 2008. (“Službeni glasnik BiH“, broj 64/08)
- Odluka Predsjedništva BiH o razrješenju međunarodnih članova Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, broj 01-50-1-2062-18/16 od 25. 05. 2016. godine (“Službeni glasnik BiH“, broj 42/16)
- Pravilnik o aktivnostima Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika vezanim za međunarodnu saradnju (“Službeni glasnik BiH“, broj 29/02)
- Poslovnik o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika (“Službeni glasnik BiH“, broj 47/16)
- Odluka kojom se objavljuje Privremena lista nacionalnih spomenika BiH (“Službeni glasnik BiH“, broj 33/02, “Službeni glasnik Republike Srpske“, broj 79/02, “Službene novine Federacije BiH“, broj 59/02 i “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 4/03)
- Odluka Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika o brisanju dobara sa Privremene liste nacionalnih spomenika BiH (“Službeni glasnik BiH“, broj 37/04)
- Uputstvo Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH o izdavanju dozvola za izvoz i uvoz umjetničkih djela i antikviteta (“Službeni glasnik BiH“, broj 41/02)
- Strategija kulturne politike u BiH (“Službeni glasnik BiH“, broj 93/08)
- Odluka o osnivanju Državnog povjerenstva za saradnju BiH sa Organizacijom Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu - UNESCO (“Službeni glasnik BiH“, broj 77/09, 35/16)
- Odluka o imenovanju članova Državnog povjerenstva za saradnju BiH sa UNESCO-om i visini novčane naknade (“Službeni glasnik BiH“, br. 97/15, 10/16, 44/16, 75/16, 14/17, 62/17)
- Odluka o postupanju ministarstava, upravnih organizacija i drugih institucija BiH prilikom poduzimanja aktivnosti i pokretanja postupaka u području međunarodnih odnosa koji imaju za cilj ostvarivanje međunarodne saradnje iz njihovog djelokruga rada (“Službeni glasnik BiH“, broj 57/14)
- Zakon o arhivskoj građi i Arhivu BiH (“Službeni glasnik BiH“, broj 16/01)
- Pravilnik o preuzimanju arhivske građe u Arhiv BiH (“Službeni glasnik BiH“, broj 10/03)

- Odluka o utvrđivanju statusa reprezentativnog kompleksa “Konak” u Sarajevu, u ulici Bistrik 6. (“Službeni glasnik BiH”, broj 5/02)
- Odluka Vijeća ministara BiH o klasifikaciji roba na režime uvoza i izvoza – utvrđena klasifikacija umjetničkih djela (“Službeni glasnik BiH”, broj 22/98, 30/02 i 40/02)

C) Propisi na razini Federacije Bosne i Hercegovine

- Zakon o stvarnim pravima (“Službene novine Federacije BiH”, broj 66/13 i 100/13)
- Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (“Službene novine Federacije BiH”, broj 2/02, 8/02 – Visoki predstavnik za BiH, 27/02, 6/04, 51/07)
- Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa (“Službeni list SRBiH”, broj 20/85, 12/87, 3/93, 13/94)²¹¹
- Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na razini Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 2/06, 72/07, 32/08, 4/10, 13/10, 45/10)
- Uredba o obavljanju prethodnih radova istražnog karaktera na nacionalnim spomenicima (“Službene novine Federacije BiH”, broj 36/08)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti (“Službeni list BiH”, broj 6/76 i 12/87, 13/93, 13/94)
- Zakon o arhivskoj građi Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 45/02)
- Zakon o knjižničkoj djelatnosti (“Službeni list BiH”, broj 37/95 i “Službene novine Federacije BiH”, broj 28/03)
- Pravilnik o stručnim zvanjima, uslovima i načinu sticanja stručnih zvanja u muzejskoj djelatnosti (“Službeni list SRBiH”, broj 7/95)
- Zakon o zaštiti prirode (“Službene novine Federacije BiH”, broj 66/13)
- Zakon o zaštiti okoliša (“Službene novine Federacije BiH”, broj 33/03, 38/09)
- Zakon o zemljišnim knjigama Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, br. 58/02, 19/03, 54/04)
- Zakon o inspekcijama Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 73/14)
- Krivični zakon Federacije BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10) - odredbe čl. 321. i 322., te 163., 292., 366.-368.
- Zakon o premjeru i katastru nekretnina (“Službeni list SR BiH”, broj 22/84, 12/87, 26/90 i 36/90) i (“Službeni list RBiH”, br. 4/93 i 13/94), koji se primjenjuje kao federalni propis
- Zakon o nacionalnom parku “Una” (“Službene novine Federacije BiH”, broj 44/08)
- Odluka o utvrđivanju Igmana, Bjelašnice, Treskavice i kanjona rijeke Rakitnice (Visočica) područjem od značaja za Federaciju BiH (“Službene novine Federacije BiH”, broj 8/05)
- Rješenje o imenovanju Povjerenstva za davanje prijedloga saglasnosti za izdavanje dozvole za izvoz i uvoz umjetničkih djela i antikviteta (“Službene novine Federacije BiH”, broj 1/10)
- Uredba o načinu prezentacije nacionalnih spomenika (“Službene novine Federacije BiH”, broj 27/12)
- Pravilnik o tehničko-zaštitnim i drugim mjerama za čuvanje knjižničke građe, (“Sl list SR BiH”, broj 12/87)
- Zakon o vodama (“Službene novine FBiH”, broj 70/06)

²¹¹ Ovaj zakon primjenjuje se na području Federacije i kantona koji nisu donijeli kantonalni zakon u ovoj oblasti.

D) Propisi na razini Republike Srpske

- Zakon o provedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika ustanovljene u skladu sa Aneksom 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službeni glasnik Republike Srpske" broj 9/02 – Visoki predstavnik za BiH, 70/06 i 64/08)
- Zakon o kulturnim dobrima ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 11/95 i 103/08)
- Zakon o uređenju prostora i građenju ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 40/13, 106/15, 3/16)
- Pravilnik o sadržaju i kontroli tehničke dokumentacije ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 8/11)
- Uredba o vođenju evidencija o nekretninama i pravima na nekretninama ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 97/11) – odluka važi za vrijeme trajanja Odluke o privremenim mjerama Ustavnog suda BiH u predmetu U-12/11
- Krivični zakon Republike Srpske – odredbe čl. 253. i 254. ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 49/03)
- Zakon o temeljnim svojinsko-pravnim odnosima ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 38/03. Temeljni zakon objavljen je u "Sl. listu SFRJ", broj 6/80, 36/90)
- Zakon o zemljišnim knjigama Republike Srpske ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 67/03, 46/04, 119/08)
- Zakon o premjeru i katastru nepokretnosti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 34/06, 110/08, 6/12)
- Zakon o naknadama za vršenje usluga premjera i korištenje podataka katastra nekretnina i katastra zemljišta ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 92/09)
- Pravilnik o postupku sanacije objekata oštećenih ratnim dejstvima ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 69/05)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 35/99, 57/12)
- Zakon o arhivskoj djelatnosti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 35/99, 119/08)
- Zakon o knjižničko-informativnoj djelatnosti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 44/16)
- Zakon o zaštiti prirode ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 20/14)
- Pravilnik o uvjetima za izdavanje i oduzimanje licenci učesnika u građenju ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 70/13)
- Zakon o inspekcijama u RS ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 109/12, 117/12) Pravilnik RS 58/13
- Pravilnik o obilježavanju zaštićenih područja ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 3/18)
- Pravilnik o načinu osnivanja i održavanja katastra nepokretnosti ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 11/14)
- Odluka o usvajanju nacrtu izmjena i dopuna Prostornog plana RS do 2025. godine ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 17/14)
- Pravilnik o formi, sadržaju i načinu izdavanja lokacijskih uvjeta ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 69/13)
- Pravilnik o načinu izrade, sadržaju i formiranju dokumenata prostornog uređenja ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 69/13)
- Pravilnik o općim pravilima urbanističke regulacije i parcelizacije ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 115/13)

- Zakon o geološkim istraživanjima ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 115/13)
- Pravilnik o sadržaju i kontroli tehničke dokumentacije ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 101/13)
- Zakon o stvarnim pravima ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 12/08, 58/09, 95/11, 60/15)
- Odluka o prenosu prava svojine na nepokretnostima sa Vlade RS na općinu – primjer ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 1/18)
- Pravilnik o sadržaju i načinu vođenja ulazne knjige, knjige inventara i kartoteke muzejske građe ("Službeni glasnik Republike Srpske", broj 1518)

E) Propisi na razini Brčko distrikta BiH

- Zakon o implementaciji odluke Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika iz Aneksa 8. ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 2/02, 19/07)
- Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 11/01, 8/03)
- Zakon o prostornom uređenju ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 9/03, 23/03, 15/04)
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", broj 10/03, 45/04, 6/03)

F) Propisi na razini kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine

1. *Kanton Sarajevo*

- Zakon o šumama ("Službene novine KS", broj 4/99)
- Zakon o zaštiti kulturne baštine ("Službene novine KS", broj 2/00, 37/08)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti ("Službene novine KS", broj 2/00, 7/05)
- Pravilnik o kriterijima za kategorizaciju dobara baštine ("Službene novine KS", br. 9 od 23. aprila 2002)
- Odluka o legalizaciji građevina izgrađenih bez odobrenja za građenje i građevina privremenog karaktera ("Službene novine KS", broj 6/06, 18/07, 18/08, 35/12)

2. *Unsko-sanski kanton*

- Zakon o zaštiti kulturnog nasljeđa ("Službene novine USK", broj 3/04)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti ("Službene novine USK", broj 6/01, 10/03)

3. *Zeničko-dobojski kanton*

- Zakon o zaštiti kulturne baštine ("Službene novine ZDK", broj 2/00)
- Zakon o muzejskoj djelatnosti ("Službene novine ZDK", broj 15/03)

4. *Zapadnohercegovački kanton*

- Zakon o zaštiti i korištenju kulturno-povijesne i prirodne baštine ("Narodne novine ŽZH", broj 6/99)

5. *Hercegovačko-neretvanski kanton*

- Zakon o zaštiti kulturno-povijesnog nasljeđa u HNK ("Službene novine HNK", broj 2/06)
- Zakon o odobravanju građenja izvan granica nacionalnih spomenika odnosno izvan privremenih granica i provedbi mjera zaštite ("Službene novine HNK", broj 5/08)

6. *Posavski kanton*

- Primjenjuje se Zakon SRBiH iz 1985. godine

7. *Tuzlanski kanton*

- Primjenjuje se Zakon SRBiH iz 1985. godine

8. *Bosansko-podrinjski kanton*

- Primjenjuje se Zakon SRBiH iz 1985. godine
9. *Srednjobosanski kanton*
- Primjenjuje se Zakon SRBiH iz 1985. godine
10. *Kanton 10*
- Primjenjuje se Zakon SRBiH iz 1985. godine

VII. ANEKS

1. Akcijski plan preventivnih mjera zaštite dobara

	Akcije	Mjerodavni i odgovorni	Obim javnosti
Kratkotrajne	<p>1. Planiranje djelovanja u izvanrednim uvjetima: Model formulara sa ukupnom dokumentacijom o kulturnom dobru i rubrikama za podatke o pregledu objekta odmah poslije nepogode u elektronskoj verziji</p> <p>2. Vodič za pregled građevina u elektronskoj verziji</p>	Institucije za zaštitu nasljeđa na državnim i entitetskim razinama i Distriktu Brčko	Cjelokupna zajednica države koju je pogodila prirodna nepogoda
Srednjoročne	<p>3. Model biltena za obavještavanje sa 500–700 riječi</p> <p>4. Planiranje djelovanja u izvanrednim uvjetima: Model formulara sa ukupnom dokumentacijom o kulturnom dobru i rubrikama za podatke o pregledu objekta odmah poslije nepogode u tiskanoj verziji</p> <p>5. Obuka konzervatora za djelovanje u izvanrednim situacijama</p> <p>6. Anonimno recenziran Model formulara za procjenu oštećenja</p> <p>7. Anonimno recenziran Model politike i procedure Povjerenstva za djelovanje tijekom i neposredno poslije prirodne nepogode</p> <p>8. Ugledni primer izvješća o oštećenjima i</p>	Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, Ministarstvo civilnih poslova BiH, Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta, Republički zavod za zaštitu kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa u sastavu Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske, zavodi za zaštitu nasljeđa na kantonalnoj razini, asocijacije i savezi arhitekata, urbanistički zavodi i zavodi za planiranje na entitetskom i kantonalnim razinama i Distriktu Brčko, ministarstva na entitetskom i	<p>Služba zaštite, povjerenstva za djelovanje u izvanrednim situacijama, Mjerodavni djelatnici državne, entitetske, kantonalne i lokalne uprave</p> <p>Međunarodne institucije, organizacije i povjerenstva mjerodavne za kulturno nasljeđe (na primer UNESCO, ICOMOS, ICCROM, Europa Nostra itd.)</p>

	<p>procedure obavljanja pregleda</p> <p>9. Revidirane potrebe koje obuhvataju kulturna dobra koje je sačinilo posebno tijelo formirano kao pomoć redovitim institucijama zaštite</p> <p>10. Akcijski plan za planere i konzervatore</p> <p>11. Vizualna prezentacija plana</p>	<p>kantonalnim razinama i Distriktu Brčko koja se bave poslovima planiranja. U svim stavkama podrazumijeva se suradnja sa drugim segmentima državne i lokalne uprave, a poželjno je i sudjelovanje nevladinih organizacija koje imaju iskustvo u zaštiti nasljeđa.</p>	
Dugotrajne	<p>12. Sveobuhvatni inventar cjelokupnog kulturnog nasljeđa</p> <p>13. Obuka</p> <p>14. Model <i>cost-benefit</i> obrasca</p>	<p>Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta, Republički zavod za zaštitu kulturno-povijesnog i prirodnog nasljeđa u sastavu Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske</p>	<p>Stručnjaci u oblasti zaštite kulturnih dobara (multidisciplinarno i interdisciplinarno)</p>